

Долучайтеся до обговорення Програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі»

Міністерство освіти і науки України розмістило на своєму офіційному веб-сайті дві частини Програму розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» для її громадського обговорення.

Авторський колектив просить Вас надсилати свої зауваження та пропозиції на електронну адресу: programa2014@ukr.net.

Врахувавши всі отримані зауваження та пропозиції, розміщена на сайті редакція Програми буде доопрацьована та літературно відредагована.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ПРОГРАМА РОЗВИТКУ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ
«Я У СВІТІ»**

У двох частинах

Частина I
(від народження до трьох років)

Програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» : у 2 ч. [упоряд. О. Л. Кононко]. – Київ : МЦФЕР-Україна, 2014. – Ч. I. – 150 с.

Програма розвитку дошкільного віку «Я у Світі» розроблена відповідно до нової редакції Базового компонента дошкільної освіти. У ній відображено вимоги до оновленого змісту освіти дитини від народження до шести (семи) років життя, уніфіковано вимоги до розвиненості, вихованості й навченості дитини впродовж дошкільного дитинства. Програма складається з двох частин: від народження до трьох років (Частина I) та від трьох до шести (семи) років (Частина II).

Частина I (від народження до трьох років) Програми містить інваріантну та варіативну складові змісту освіти дітей дошкільного віку, а також додатки до кожної зі складових.

Для педагогічних працівників дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів, батьків, студентів і викладачів вищих і середніх педагогічних навчальних закладів.

Зміст

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Вік немовляти

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ»

Фізичний розвиток

Вікові можливості

Перше півріччя першого року життя

Здоров'я та фізичний розвиток

Рухова активність

Гігієнічні навички

Безпека організму та рухової активності

Друге півріччя першого року життя

Здоров'я та фізичний розвиток

Рухова активність

Гігієнічні навички

Безпека організму та рухової активності

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники основ компетентності немовляти

Розвиток особистості

Вікові можливості

Перше півріччя першого року життя

Уявлення про себе

Емоційний досвід

Закладання основ розвитку особистості

Довільні дії

Почуття безпеки

Друге півріччя першого року життя

Уявлення про себе

Емоційний досвід

Закладання основ розвитку особистості

Довільні дії

Початки безпеки життєдіяльності

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники основ особистісної компетентності немовляти

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»

Вікові можливості

Перше півріччя першого року життя

Сім'я, родина

Інші люди

Дитяче товариство

Об'єднання людей

Друге півріччя першого року життя

Сім'я, родина

Інші люди

Дитяче товариство

Об'єднання людей

Основні освітні завдання
 Організація життєдіяльності
 Показники основ соціальної компетентності немовляти

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»

Вікові можливості

Перше півріччя першого року життя

Рослинний світ
 Тваринний світ
 Явища природи
 Природні об'єкти

Друге півріччя першого року життя

Рослинний світ
 Тваринний світ
 Явища природи
 Природні об'єкти

Основні освітні завдання
 Організація життєдіяльності
 Показники основ компетентності немовляти у природному довкіллі

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»

Предметний світ

Вікові можливості

Перше півріччя першого року життя

Предмети побуту і вжитку
 Предметний світ за межами житла
 Предметно-практична діяльність

Друге півріччя першого року життя

Предмети побуту і вжитку
 Предметний світ за межами житла
 Предметно-практична діяльність

Основні освітні завдання
 Організація життєдіяльності
 Показники основ компетентності немовляти у предметному просторі

Світ мистецтва

Світ образотворчого мистецтва

Вікові можливості

Перше півріччя першого року життя

Художньо-естетичний розвиток
 Образотворча діяльність
 Художньо-естетичне самовираження

Друге півріччя першого року життя

Художньо-естетичний розвиток
 Образотворча діяльність
 Художньо-естетичне самовираження

Основні освітні завдання
 Організація життєдіяльності
 Показники основ компетентності немовляти в образотворчому мистецтві

Світ музичного мистецтва

Вікові можливості

Перше півріччя першого року життя

Шуми і звуки довкілля

Музичні звуки
Музична діяльність
Друге півріччя першого року життя
Шуми і звуки довкілля
Музичні звуки
Музична діяльність
Основні освітні завдання
Організація життєдіяльності
Показники основ компетентності немовляти у музичному мистецтві

Світ театрального мистецтва

Вікові можливості
Перше півріччя першого року життя
Ознайомлення з творами мистецтва
Художньо-практична діяльність
Елементи самодіяльності
Друге півріччя першого року життя
Ознайомлення з творами мистецтва
Художньо-практична діяльність
Елементи самодіяльності

Основні освітні завдання
Організація життєдіяльності
Показники основ компетентності немовляти у театральній діяльності

Світ літературного мистецтва

Вікові можливості
Перше півріччя першого року життя
Ознайомлення з творами мистецтва
Художньо-практична діяльність
Елементи самодіяльності
Друге півріччя першого року життя
Ознайомлення з творами мистецтва
Художньо-практична діяльність
Елементи самодіяльності

Основні освітні завдання
Організація життєдіяльності
Показники основ компетентності немовляти у літературній діяльності

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ»

Вікові можливості
Перше півріччя першого року життя
Особистісне спілкування
Предметно-маніпулятивна діяльність
Друге півріччя першого року життя
Особистісне спілкування
Предметно-маніпулятивна діяльність

Основні освітні завдання
Організація життєдіяльності
Показники основ компетентності немовляти в емоційному спілкуванні з дорослим

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ»

Вікові можливості
Перше півріччя першого року життя
Пізнавальний інтерес

Сенсорно-перцептивний досвід
 Передумови логіко-математичного розвитку
 Початки цілісної картини світу
Друге півріччя першого року життя
 Пізнавальний інтерес
 Сенсорно-перцептивний досвід
 Передумови логіко-математичного розвитку
 Початки цілісної картини світу

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники сенсорно-пізнавальної компетентності немовляти

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «МОВЛЕННЯ ДИТИНИ»

Вікові можливості

Перше півріччя першого року життя
 Фонематичний слух, звуковимова
 Комунікативне мовлення
Друге півріччя першого року життя
 Фонематичний слух, звуковимова
 Комунікативне мовлення

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники основ мовленнєвої компетентності немовляти

Ранній вік

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ»

Фізичний розвиток

Вікові можливості

Другий рік життя
 Здоров'я та фізичний розвиток
 Рухова активність
 Гігієнічні навички
 Безпека організму та рухової активності
Третій рік життя
 Здоров'я та фізичний розвиток
 Рухова активність
 Гігієнічні навички
 Безпека організму та рухової активності
 Статева належність

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники фізичної компетентності дитини у віці трьох років

Розвиток особистості

Вікові можливості

Другий рік життя
 Уявлення про себе та самоствавлення
 Емоційний досвід
 Спрямованість особистості
 Довільна поведінка

Безпека життєдіяльності
Третій рік життя
 Емоційний досвід
 Спрямованість особистості
 Довільна поведінка
 Безпека життєдіяльності

Основні освітні завдання
 Організація життєдіяльності
 Показники особистісної компетентності дитини у віці трьох років

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»

Вікові можливості

Другий рік життя
 Сім'я, родина
 Інші люди
 Дитяче товариство
 Об'єднання людей

Третій рік життя
 Сім'я, родина
 Інші люди
 Дитяче товариство
 Об'єднання людей

Основні освітні завдання
 Організація життєдіяльності
 Показники соціальної компетентності дитини у віці трьох років

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»

Вікові можливості

Другий рік життя
 Рослинний світ
 Тваринний світ
 Явища природи
 Природні об'єкти

Третій рік життя
 Рослинний світ
 Тваринний світ
 Явища природи
 Природні об'єкти

Основні освітні завдання
 Організація життєдіяльності
 Показники компетентності дитини у віці трьох років у природному довкіллі

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»

Предметний світ

Вікові можливості

Другий рік життя
 Предмети побуту і вжитку
 Предметний світ за межами житла
 Предметно-практична діяльність

Третій рік життя
 Предмети побуту і вжитку
 Предметний світ за межами житла

Предметно-практична діяльність

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники компетентності дитини у віці трьох років у предметному світі

Світ мистецтва***Світ образотворчого мистецтва***

Вікові можливості

Другий рік життя

Художньо-естетичний розвиток

Образотворча діяльність

Художньо-естетичне самовираження

Третій рік життя

Художньо-естетичний розвиток

Образотворча діяльність

Художньо-естетичне самовираження

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники компетентності дитини у віці трьох років в образотворчому мистецтві

Світ музичного мистецтва

Вікові можливості

Другий рік життя

Шуми і звуки довкілля

Музичні звуки

Музична діяльність

Третій рік життя

Шуми і звуки довкілля

Музичні звуки

Музична діяльність

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники компетентності дитини у віці трьох років у музичному мистецтві

Світ театрального мистецтва

Вікові можливості

Другий рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва

Художньо-практична діяльність

Елементи дитячої творчості

Третій рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва

Художньо-практична діяльність

Елементи дитячої творчості

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники компетентності дитини у віці трьох років у театральному мистецтві

Світ літературного мистецтва

Вікові можливості

Другий рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва

Художньо-практична діяльність

Елементи дитячої творчості

Третій рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва

Художньо-практична діяльність

Елементи дитячої творчості

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники компетентності дитини у віці трьох років в літературному мистецтві

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ»

Вікові можливості

*Другий рік життя**Третій рік життя*

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники компетентності дитини у віці трьох років у предметно-маніпулятивній діяльності

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ»

Вікові можливості

Другий рік життя

Пізнавальний інтерес

Сенсорно-перцептивний досвід

Логіко-математичний розвиток

Цілісна картина світу

Третій рік життя

Пізнавальний інтерес

Сенсорно-перцептивний досвід

Логіко-математичний розвиток

Цілісна картина світу

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники пізнавальної компетентності дитини у віці трьох років

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «МОВЛЕННЯ ДИТИНИ»

Вікові можливості

Другий рік життя

Фонематичний слух, звуковимова, літературне мовлення

Словниковий запас

Граматичні уміння

Комунікативне мовлення

Інтерес до книжки

Третій рік життя

Фонематичний слух, звуковимова, літературне мовлення

Словниковий запас

Граматичні уміння

Комунікативне мовлення

Інтерес до книжки

Основні освітні завдання

Організація життєдіяльності

Показники мовленнєвої компетентності дитини у віці трьох років

ДОДАТКИ

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Назва програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (далі — Програма) обумовлена тим, що саме в дошкільному віці виникає перший схематичний обрис цілісного дитячого *світогляду, образ світу та себе* в ньому. Дитина не може жити у безладі, вона намагається пізнати навколишній світ та свої зв'язки з ним, упорядкувати, пояснити, наповнити змістом життя та діяльність людей, перевірити на власному досвіді здобуту інформацію. Вона прагне дізнатися, для чого живуть люди; ознайомитися з умовами життя та його основними законами. Дитина має навчитися існувати відповідно до цих законів, а не всупереч їм, відкрити для себе та інших людей власні можливості, знайти своє *домірне* місце у складному й суперечливому світі, почуватися у ньому щасливою.

Оскільки реформування змісту та гуманізація цілей дошкільної освіти України є складниками процесу оновлення світових та європейських освітніх систем, на часі реалізації *компетентнісної парадигми*, яка орієнтує педагогів на впровадження у педагогічну практику цілісного підходу до розвитку особистості. Очікування суспільства сьогодні насамперед пов'язані з формуванням життєздатної, гнучкої, свідомої, творчої людини. Починати розв'язання цих проблем слід із дошкільного дитинства, оскільки саме в цей віковий період закладається фундамент оптимістичного світобачення; формуються уявлення дитини про свої права та обов'язки, про себе як представника певної статі, про себе минулого — теперішнього — завтрашнього; засвоюються моральні правила і норми, розвивається довільна поведінка.

Символічним є те, що назва Програми починається займенником «Я», що підкреслює виняткову роль *власної активності* дитини в особистісному становленні й водночас важливість гармонії індивідуального та колективного. Назвою Програми актуалізовано необхідність виховання *свідомої* особистості, формування в дошкільників елементарних форм відповідального *самовизначення*, розвиток у них почуття *власної гідності*, що ґрунтується на самоповазі й визнанні значущими людьми їхніх чеснот. Програма аж ніяк не закликає до культивування егоїстичних устремлінь дітей, вона пропонує збалансувати індивідуальні та соціальні інтереси зростаючої особистості, налаштувати її на дійове й гармонійне поєднання «Я» і «Світу». У Програмі наголошено: основне призначення дорослого — допомогти дошкільнику *жити власними силами, у злагоді з довкіллям та згоді із собою як із активним суб'єктом життєдіяльності*.

Програма визначає основоположні, принципово важливі для розуміння напрямів оновлення змісту та гуманізації цілей дошкільної освіти положення, є дороговказом у процесі пошуку сучасних підходів до організації ефективного, такого, що відповідає вимогам сучасності, життєвого простору дитини; окреслює мінімально необхідний для цього перелік вимог та умов. Основні положення Програми є *орієнтиром* для самостійних, виважених, доцільних у кожному конкретному випадку дій вихователя, а не приписом покрокових дій.

Програма створює простір для творчого використання різних педагогічних технологій, прояву творчості й гнучкості у підході до кожної дитини. Працюючи за нею, педагог виступає не лише провідником загальнонародського та національного, а й носієм власного гуманістичного досвіду, особою, що здійснює вибір, приймає самостійні рішення під час розв'язання тих чи тих педагогічних завдань, створює сприятливі умови для розвитку, виховання і навчання дошкільників. Такий підхід дає змогу поєднати ідею так званої «стандартизації» з грамотною побудовою розвивального життєвого простору дошкільника.

У Програмі вміщено базовий зміст дошкільної освіти, який передбачає гармонійний та різнобічний розвиток дошкільника, формування його особистості, створення в умовах дошкільного закладу розвивального життєвого простору, сприятливого для:

- закладання основ *компетентності дитини* (розширення та поглиблення досвіду, завдяки якому дошкільник розв'язує проблеми, застосовує свої знання та уміння у нових ситуаціях, виявляє гнучкість, здатність діяти адекватно та ефективно, приймати свідомі рішення, задовольняти свої соціальні та індивідуальні потреби, проявляти базові якості особистості, досягати успіху у різних видах діяльності);
- формування готовності дитини до майбутнього шкільного життя;
- забезпечення *балансу фондів «можу» і «хочу»* — спрямування зусиль на узгодженість життєво необхідних знань, умінь, здібностей дошкільника з його особистими потребами, інтересами, бажаннями, прагненнями, планами;
- розвитку зачатків активної за формою та моральної за змістом життєвої *позиції як системи ціннісних ставлень* до природи, культури, людей, власного «Я»;
- плекання зачатків креативності, формування у дошкільника *творчих здібностей*, вміння варіювати, діяти в уявному плані, уникати шаблонів, самостійно висувати елементарні гіпотези, генерувати оригінальні ідеї, неординарно розв'язувати проблеми, проявляти самобутність та раціоналізаторство.

Програма розроблена відповідно до нової редакції Базового компонента дошкільної освіти. У ній відображено вимоги до *оновленого змісту* освіти дитини від народження до шести (семи) років життя, уніфіковано вимоги до розвиненості, вихованості й навченості дитини впродовж дошкільного дитинства.

Оновлюючи Програму, авторський колектив виходив з основних засад гуманістичної педагогіки: розглядав дитину як найвищу цінність, зосереджував увагу на важливості розширення її життєвого простору, виведення її за межі традиційного, штучно створеного, жорстко унормованого у вузьких межах групової кімнати буття у широкий простір реального світу. У зв'язку з цим означено важливі аспекти педагогічної роботи, відсутні у більшості програм: формування в дитини уявлення про своє фізичне, душевне та соціальне Я, позитивного ставлення до себе; розвиток її *емоційної* сфери, потреб і мотивів, довільної поведінки; формування оптимістичного світобачення, елементарної *картини реального світу*, дитячого світогляду, первинної системи ціннісних орієнтацій, елементарних форм *самосвідомості* (адекватної самооцінки, самоповаги, саморегуляції поведінки, рефлексії, усвідомлення своїх прав і обов'язків, уявлення себе у минулому — теперішньому — майбутньому часі), розвиток зачатків *совісті* як внутрішнього етичного регулятора дій та поведінки; виховання творчих здібностей; *статеве* виховання тощо.

Одиницею структурування матеріалів Програми є *психологічний вік* як *інтегрована* характеристика специфічних для кожного етапу стосунків дитини з дорослими, ієрархії видів діяльностей, новоутворень свідомості та особистості. На думку провідних фахівців, паспортний вік не є критерієм визначення реального рівня розвитку: діти одного паспортного віку істотно різняться між собою. Психологічний вік орієнтує педагогів не так на хронологічні рубежі, як на перехід дошкільника від регуляції його поведінки дорослим до *саморегуляції*. *Водночас із врахуванням потреб практиків всередині психологічного віку по усіх освітніх лініях виокремлено особливості паспортного віку.*

Ця Програма є програмою *розвитку*. Вона реалізує ідею дитиноцентризму, орієнтує педагога на визнання пріоритету розвитку дошкільника як особистості, зокрема його Я-концепції, емоційної сфери, потреб і мотивів, довільної поведінки. Такий підхід не применшує ролі дорослого у процесі становлення особистості дошкільника, не нівелює значення ефективно організованого педагогом освітнього процесу. Він лише пропонує освітянам змістити акценти з дорослого як організатора педагогічного процесу на *дошкільника* як предмет основної турботи, його *життєдіяльність, співбуття* дитини і дорослого, взаємодію дитини та реального світу.

У Програмі підреслено важливість оснащення дошкільника системою життєво необхідних знань, умінь і навичок (розвиток фонду «можу»), а також формування *потребово-мотиваційної сфери* (розвитку фонду «хочу»). Якщо першим педагогічна

практика опікується традиційно, то *окультуренням бажань* дитини вона ще має оволодіти. Збалансувати навчально-виховні впливи дорослого та індивідуальний досвід, систему цінностей, інтересів, прагнень дошкільника означає гармонізувати процес його входження у широкий світ.

Програма проголошує пріоритет принципу *активності*, відповідно до якого дошкільника визнають *активним суб'єктом життєдіяльності* зі своїм індивідуальним досвідом та особливим сприйняттям світу. Такий підхід передбачає, що педагог ставиться до дитини як до особи, яка має право на *власний вибір*, прийняття *самостійного рішення*, свої *переваги, особистий час*, задоволення основних *потреб, усамітнення*, відстоювання *власної гідності*. Впровадження у практику принципу активності розширює ступені свободи дошкільника, актуалізує необхідність співвіднесення педагогом змісту й форм подання нової інформації з життєвим досвідом, суб'єктивною позицією дитини, привертає увагу дорослого до створення сприятливих умов для розвитку *креативності, творчих здібностей* зростаючої особистості.

Матеріали Програми ґрунтуються на принципі *природовідповідності*, який має стати одним з основних в організації життєдіяльності дошкільника. Вони акцентують увагу педагогів на необхідності забезпечити *ритмічність* у зміні форм, етапів, інтенсивності буття дошкільника. Ритмічність як фундаментальний принцип існування Всесвіту передбачає врахування дорослим зв'язку сонячної активності й особливостей життєдіяльності та самопочуття дошкільника. Ритмічність урівноважує буття дитини, зберігає психологічне здоров'я, створює *комфортні й корисні* умови для її повноцінного розвитку. Відповідно до Програми дорослий має забезпечувати оптимальне співвідношення діяльнісного стану дитини з її відпочинком, регламентованим та вільним часом, інтенсивних форм зайнятості з полегшеними. Програма передбачає право педагога вносити доцільні корективи у послідовність, тривалість, інтенсивність запланованих заходів за складних погодних умов, особливих обставин, специфічного стану дітей.

Програма апелює до педагога не лише як до наставника й вихователя, а і як до людини, яка протягом певного часу проживає спільне з дитиною життя, спостерігає *за її душевним станом*, забезпечуючи почуття рівноваги й безпеки, комфорту й затишку. У Програмі зазначено важливість збереження захисних, амортизаційних функцій педагога, його вміння пом'якшувати жорсткі впливи довкілля; здатність уникати штучної змагальності, конкурентності, екстремальності в щоденному бутті; спрощувати процес соціалізації дошкільника; інтимізувати його життя, підтримувати *безпечну* для нього дистанцію та бажання означити в просторі дошкільного закладу *своє місце*. Вона орієнтує педагога на *культуру гідності*, вказує на значущість не лише функціональної придатності дитини, а й її *цінності* як моральної особи, наголошує, що *кожна* психічно нормальна дитина *здібна* до чогось, заслуговує на оптимістичний прогноз свого подальшого розвитку. Програма пропонує не стільки фіксувати кількісні відхилення у розвитку дошкільника порівняно із середньостатистичною віковою нормою (відставання або випередження), скільки визначати *«зону найближчого розвитку»* кожної дитини.

Провідною ідеєю Програми є оптимальне використання дорослими можливостей кожного віку дитини для її повноцінного розвитку. Запропоновано змістити акценти з підготовки дитини до майбутнього шкільного життя як провідної на *забезпечення його змістовного сьогодення*. Це положення відрізняється від ідеї форсованого, раннього навчання, штучного пришвидшення процесу дорослішання дитини, небезпечного для її здоров'я.

У Програмі підкреслено *самоцінність* дошкільного дитинства, визнано його особливу роль у становленні особистості та відмінність від періоду шкільного життя. Дошкільний навчальний заклад кваліфіковано як *інститут соціалізації*, а не школа для маленьких. Його основне призначення — навчання дитини основам *науки життя*, а не знанням з окремих навчальних предметів. Заняття як наближена до шкільного уроку форма організації діяльності дітей набуває значення лише в останній рік-два перед

вступом дитини до школи. Програма наголошує: збереження *дитячої субкультури* — важливе завдання сучасного дошкільного навчального закладу. Відповідно, оптимальні педагогічні умови організації життєдіяльності дошкільника передбачають широке розгортання й збагачення змісту *специфічних дитячих форм* діяльності — ігрової, практичної, образотворчої, комунікативної.

Програма проголошує важливість реалізації педагогом *індивідуального підходу* до розвитку, виховання і навчання дошкільника та орієнтує на обов'язкове врахування в освітньому процесі *індивідуальної історії життя* кожної конкретної дитини (її біографії, умов життя родини, кількості в ній дітей, освітнього рівня батьків, їхньої етнічної належності, віросповідання, матеріального статку) та особливостей взаємин членів родини.

Частина I (від народження до трьох років) Програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» (далі — Програма) охоплює вік немовляти та ранній вік. Вона містить додатки, в яких представлено практичні матеріали.

Відповідно до нової редакції Базового компонента дошкільної освіти (інваріантна складова) Програма містить сім освітніх ліній: «Особистість дитини», «Дитина в соціумі», «Дитина у природному довкіллі», «Дитина у світі культури», «Діяльність дитини», «Дитина в сенсорно-пізнавальному просторі», «Мовлення дитини».

Матеріали Програми структуровано за уніфікованою для всіх вікових періодів життя *рамкою-схемою*, що містить такі елементи: «Вікові можливості», «Основні освітні завдання», «Організація життєдіяльності», «Показники компетентності дитини» (по кожній освітній лінії та вікових періодах — перше півріччя першого року життя, друге півріччя першого року життя, другий рік життя, третій рік життя).

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІСТЬ ДИТИНИ»

Матеріали освітньої лінії «Особистість дитини» структуровано у два змістові блоки: «*Фізичний розвиток*» та «*Розвиток особистості*», кожний з яких має свою рубрикацію.

Змістовий блок «*Фізичний розвиток*» містить такі складники: «Здоров'я та фізичний розвиток», «Рухова активність», «Гігієнічні навички», «Безпека організму та рухової активності». Для третього року життя передбачено додатковий складник «*Статева належність*».

Змістовий блок «*Розвиток особистості*» представлено такими складниками: «Уявлення про себе» (для віку немовляти) та «Уявлення про себе та самоставлення (для раннього віку)», «Емоційний досвід», «Закладання основ розвитку особистості» (для віку немовляти) та «Спрямованість особистості» (для раннього віку), «Довільні дії» (для віку немовляти) та «Довільна поведінка» (для раннього віку), «Почуття безпеки» (для раннього віку) та «Безпека життєдіяльності» (для раннього віку).

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»

Закладені основи соціальної компетентності дитини засвідчуються комплексом знань, умінь та базових якостей за такими змістовими блоками: «*Сім'я, родина*», «*Інші люди*», «*Дитяче товариство*», «*Об'єднання людей*».

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»

Матеріали освітньої лінії «Дитина в природному довкіллі» структуровано за такими змістовими блоками: «*Рослинний світ*», «*Тваринний світ*», «*Явища природи*», «*Природні об'єкти*».

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»

Матеріали освітньої лінії «Дитина у світі культури» структуровано за двома змістовими блоками: «*Предметний світ*», «*Світ мистецтва*».

Змістовий блок *«Предметний світ»* містить такі складники: *«Предмети побуту і вжитку»*, *«Предметний світ за межами житла»*, *«Предметно-практична діяльність»*.

Змістовий блок *«Світ мистецтва»* містить складники: *«Світ образотворчого мистецтва»*, *«Світ музичного мистецтва»*, *«Світ театрального мистецтва»*, *«Світ літературного мистецтва»*, які тематично структуровані за змістом.

Складник *«Світ образотворчого мистецтва»* містить такі змістові структурні компоненти: *«Художньо-естетичний розвиток»*, *«Образотворча діяльність»*, *«Художньо-естетичне самовираження»*.

Складник *«Світ музичного мистецтва»* представлено змістовими структурними компонентами: *«Шуми і звуки довкілля»*, *«Музичні звуки»*, *«Музична діяльність»*.

Складник *«Світ театрального мистецтва»* містить такі змістові структурні компоненти: *«Ознайомлення з творами мистецтва»*, *«Художньо-практична діяльність»*, *«Елементи самодіяльності»* (для віку немовляти) та *«Елементи дитячої творчості»* (для раннього віку).

Складник *«Світ літературного мистецтва»* містить такі змістові структурні компоненти: *«Ознайомлення з творами мистецтва»*, *«Художньо-практична діяльність»*, *«Елементи самодіяльності»* (для віку немовляти) та *«Елементи дитячої творчості»* (для раннього віку).

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ»

Матеріали освітньої лінії *«Діяльність дитини»* для віку немовляти згруповано у два змістові блоки: *«Особистісне спілкування»*, *«Предметно-маніпулятивна діяльність»*. Для дітей раннього віку матеріали подано без розподілу на змістові блоки, зважаючи на перевагу одного виду діяльності.

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ»

Матеріали освітньої лінії *«Дитина у сенсорно-пізнавальному просторі»* структуровано за такими змістовими блоками: *«Пізнавальний інтерес»*, *«Сенсорно-перцептивний досвід»*, *«Передумови логіко-математичного розвитку»* (для віку немовляти) та *«Логіко-математичний розвиток»* (для раннього віку), *«Початки цілісної картини світу»* (для раннього віку) та *«Цілісна картина світу»* (для раннього віку).

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «МОВЛЕННЯ ДИТИНИ»

Змістовими блоками освітньої лінії *«Мовлення дитини»* є такі: *«Фонематичний слух, звуковимова»* (для раннього віку) та *«Фонематичний слух, звуковимова, літературне мовлення»* (для раннього віку), *«Комунікативне мовлення»* (для раннього віку). Для третього року життя у змістовому блоці *«Комунікативне мовлення»* передбачено додатковий складник *«Інтерес до книжки»*.

ІНВАРІАНТНА СКЛАДОВА

ВІК НЕМОВЛЯТИ

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ»

ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК

Вікові можливості

Розвиток дитини на першому році життя відіграє важливу роль у її подальшому становленні як індивіда, суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності. З народженням дитина переходить в абсолютно нові умови життя: від темноти до світла, від стабільно високої (37 °С у материнському організмі) до нижчої, змінної температури зовнішнього середовища. Одразу після народження у дитини починають активно функціонувати органи чуття зору, слуху, нюху, смаку, дотику. Новонароджений із перших днів життя здатен розрізняти зовнішні впливи за запахом, смаком, кольором; звуки — за гучністю, тембром.

Дитина народжується з потребою в руховій активності, що є її вродженою особливістю та передумовою сенсомоторного розвитку. Фізичне благополуччя малюка цілком залежне від дорослого. Протягом першого року життя відбувається інтенсивне зростання дитини та розвиток її організму. Дитина послідовно оволодіває життєво необхідними навичками та руховими вміннями — перевертається з живота на спину, повзає, самостійно сідає, стоїть без опори, утримує рівновагу, починає ходити. Розвиваються різні форми її поведінки — харчова; соціальна; фізіологічна, пов'язана з природними потребами та ознайомленням із власним тілом. У кінці першого — на початку другого років життя у малюка швидкими темпами удосконалюється чутливість аналізаторів, інтенсивно розвивається нервова система.

Перше півріччя першого року життя

Здоров'я та фізичний розвиток. Перше півріччя першого року життя характеризується надзвичайно високою чутливістю організму до розвивального середовища. Новонароджений адаптується до нових умов життя за допомогою безумовних рефлексів, основними з яких є харчовий (торкання кінчика язика чи губ дитини викликає смоктальні рухи, зосередженість на них) та хапальний (міцне хапання та утримання того, що потрапляє до рук малюка).

Рухова активність. Протягом перших місяців життя виникають одноактні рухи (утримання голівки, нескоординована рухова активність), розвиваються шкірно-м'язові, шийно-тонічні рефлексі: стоповий, ножний у горизонтальному (рефлекторне повзання) та вертикальному (опорна реакція) положеннях, спинний (вигинання спини в різних положеннях: лежачи, на руках у вертикальному положенні). У положенні лежачи на животі дитина піднімає тулуб, спираючись на передпліччя, стоїть (тупцює) на повністю випрямлених ніжках при підтримці під пахви. Перекочується зі спини на бік, живіт і знову на спину. Згинає й розгинає ноги, лежачи на спині. З положення лежачи на животі піднімає тулуб, спираючись на випрямлені руки, сидить із підтримкою під пахви. Дитина робить перші цілеспрямовані рухи; у неї з'являється зорово-моторна координація, розвивається вміння утримувати предмет у руці.

Гігієнічні навички. Почувається комфортно у воді, залюбки купається, любить побовтатися, погратися з водою, підставляє руки під водяний струмінь. Спокійно реагує на переодягання, підмивання. Справляння фізіологічних потреб відбувається спонтанно, але може певним чином (виявленням неспокою, голосовими звуками) повідомляти про дискомфорт.

Безпека організму та рухової активності. Оскільки на цьому життєвому етапі дитина повністю залежна від дорослого, її безпекою опікується дорослий: захищає одягом

від негоди; створює затишне, безпечне предметно ігрове середовище. Мати, яка годує дитя груддю, намагається не вживати, «тяжких» для травлення, а також незнайомих продуктів, напоїв, не курити тощо.

Друге півріччя першого року життя

Здоров'я та фізичний розвиток. На кінець першого року життя довжина тіла дитини становить 70–80 см, вага — близько 10 кг. Частини тіла дещо диспропорційні: голова завелика, займає близько 1/4 маси тіла, ноги закороткі — 1/3 довжини тіла. У ротовій порожнині виростає до шести–восьми молочних зубів. Дитина має завеликий живіт, що пояснюється розміщенням у черевній порожнині печінки (фізіологічна норма). Малюк зазвичай бадьорий, активний. Годування все ще переважно грудне, але вже запроваджують дво-, триразове догодовування кисломолочними продуктами, овочевими супами, фруктовими сумішами. Дитина залишається повністю залежною від дорослого, який є рушійною силою її розвитку, носієм різноманітної інформації, посередником між нею та навколишнім світом. Кінець першого року життя є кризовим для розвитку особистості, що зумовлено суперечністю між інтенсивним фізичним і психічним розвитком немовляти, зміною положення з горизонтального на вертикальне, зростаючою руховою активністю, опануванням діями з предметами, що його оточують, та обмеженістю власних ресурсів немовляти, яке прагне більшого, ніж може охопити.

Рухова активність. У другому півріччі першого року життя руховий досвід дитини стрімко збагачується; поліпшується орієнтація у просторі; рухи набувають більшої координованості, вправності, довільності. У цей період дитина оволодіває вмінням упевнено сидіти, повзати, стояти, пересуватися, тримаючись за опору. Темпи оволодіння руховими діями у дітей індивідуальні і залежать від задатків, виховних впливів дорослих та власної активності малюка. На кінець першого року життя дитина спроможна, за бажанням, визначити напрямок свого руху, прискорити його або уповільнити. Особливо її цікавлять підйоми на підвищення (стілець, диван, ліжко тощо), по східцях. Але спускатися ще не може, потребує сторонньої допомоги. Дитині подобається ходити з різними предметами або за ними, тримаючись за них чи штовхаючи їх попереду. Вона радіє від того, що їй вдається самостійно дістатися до бажаного, побавитися з ним, обстежити, однак інтерес дуже швидко згасає, і дитина рухається далі.

Гігієнічні навички. У дитини починають формуватися елементарні гігієнічні навички: вона підставляє личко для вмивання, робить спроби самостійно мити руки, розчісуватися, витирати носика, реагує на фізіологічні потреби кряканням, певними звуками (а-а-а). Із задоволенням купається у ванні, під душем, підставляє руки, ноги, обличчя для обмивання, втирання рушничком. Харчується за столом на спеціальному кріслі, намагається самостійно їсти, пити, тримаючи ложку, чашку.

Безпека організму та рухової активності. Зросла самостійність та активність малюка зобов'язують дорослих невпинно стежити за його переміщенням, прибирати гострі, нестійкі та інші небезпечні предмети, обмежувати доступ дитини до електроприладів, дротів, розеток — усього, що може спричинити травмування та є небезпечним для неї. Оскільки дитина все куштує на смак, бере у рот, дорослий прибирає з її поля зору харчові відходи, небажані для неї продукти, сміття. Для перевезення малюка в автомобілі використовують встановлене в ньому дитяче крісло.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- забезпечувати сприятливі умови для фізіологічного становлення систем і функцій організму дитини з урахуванням її вікових можливостей;
- стимулювати своєчасну появу та розвиток статичних і локомоторних функцій організму дитини: вміння утримувати голову; змінювати положення тіла — сидіти, підніматися; стояти, повзати, ходити;

- сприяти становленню статевої ідентифікації дитини, культури поводження з власним тілом.

Навчальні:

- вчити виконувати основні рухи (повзання, утримання рівноваги під час ходьби), заохочувати до рухової активності;
- вчити самостійно пересуватися зі сторонньою допомогою та без неї в заданому напрямку, освоювати простір приміщення, ігрового майданчика, обстежувати розміщені в цьому просторі предмети та об'єкти;
- формувати елементарні гігієнічні навички, вчити повідомляти у доступний спосіб про фізіологічні потреби;
- сприяти удосконаленню дій із предметами, вчити самостійно тримати ложку;
- вчити повторювати певні дії, рухи, зосереджувати увагу на переміщенні різних об'єктів.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення дитини до проведення гігієнічних процедур, уміння отримувати задоволення від чистоти тіла та охайності зовнішнього вигляду;
- підтримувати емоційно позитивне ставлення дитини до самостійної рухової активності.

Організація життєдіяльності

Збалансованість та циклічність процесів життєдіяльності — необхідна умова планомірного фізичного розвитку немовляти та становлення його організму.

Орієнтовний розподіл часу на процеси життєдіяльності протягом дня дітей від народження до 1 року

Процеси життєдіяльності	Вік дітей			
	від народження до 2,5–3 міс.	від 2,5–3 міс. до 5–6 міс.	від 5–6 міс. до 9–10 міс.	від 9–10 міс. до 1 року
Годування	6:00, 9:00, 12:00, 15:00, 18:00, 21:00	6:00, 9:00, 13:00, 16:30, 20:00	6:00, 10:00, 14:00, 18:00	7:30, 11:30, 16:00, 19:30
Нічне годування	24:00 або 3:00	23:30 або 3:00	22:00	22:00 (до 10 міс.)
Неспання	6:00–7:00 9:00–10:00 12:00–13:00 15:00–16:00 18:00–19:00 20:00–21:00	6:00–7:30 9:30–11:00 13:00–14:30 16:30–18:00 20:00–21:00	6:00–8:00 10:00–12:00 14:00–16:00 18:00–20:00	6:30–9:30 11:30–14:00 16:00–19:30
Сон	7:00–9:00 10:00–12:00 13:00–15:00 16:00–18:00 19:00–20:00 21:00–6:00	7:30–9:30 11:00–13:00 14:30–16:30 18:00–20:00 21:00–6:00	8:00–10:00 12:00–14:00 16:00–18:00 20:00–6:00	9:00–11:30 14:00–16:00 19:30–6:30
Масаж, гімнастика	9:30–10:00	10:00–11:00	11:00–12:00	12:00–13:00
Купання	18:30–19:00	20:00–20:30	22:00	22:00

Для оптимального фізичного розвитку та зміцнення здоров'я немовляти насамперед необхідно дотримуватися санітарних норм і правил безпеки життєдіяльності, організувати його повноцінне харчування, збалансовувати активність та відпочинок (сон) малюка, забезпечувати його загартовування, гігієнічний догляд за ним, психологічний комфорт. Слід створити умови для оптимальної рухової активності немовляти; робити масаж та проводити гігієнічні процедури; створювати різноманітне предметно-просторове середовище.

Для сенсомоторного розвитку необхідні дитяче ліжко, манеж, різноманітні яскраві предмети, іграшки; доріжки, дошки, тумби, куби, драбинки та інші атрибути, що сприяють руховому розвитку немовляти. Задля зорового зосередження над ліжечком на відстані 10–15 см від грудей немовляти доцільно підвішувати різноманітні дрібні іграшки, а обабіч розміщувати великі м'які іграшки, що спонукатимуть дитину перевертатися на бік, жити, доповзати, дотягуватися до них. Іграшки на бильцях ліжечка чи манежу викликать у малюка бажання підніматися й переміщуватися. Для вдосконалення слухового зосередження, рефлексорних реакцій та рухових дій малюка необхідно активно спілкуватися з ним, стимулюючи позитивну емоційну реакцію. Рухові дії дитини потрібно супроводжувати словами, називаючи рухову дію та кілька разів повторюючи її назву саме тоді, коли дитина її виконує, щоб називання дії викликало саму дію. Спочатку варто допомагати дитині виконувати рухові дії, а згодом спонукати її до самостійного виконання, висловлюючи при цьому схвалення. Слід показувати дії з предметами та без них, пропонувати повторювати їх, допомагати, якщо не виходить, заохочувати.

Проявляти турботу про здоров'я малюка, привчати його до здорового способу життя дорослі починають з перших днів його життя. Оскільки дитячий організм ще доволі кволий, нервова система недосконала, важливо обережно й терпляче допомогти немовляті виробити певний життєвий ритм та динамічний стереотип до розпорядку дня. Тоді й перехід від одного до іншого виду діяльності здійснюватиметься автоматично. Головна умова повноцінного психофізичного розвитку дитини першого року життя — обов'язкове дотримання правильної, фізіологічно обґрунтованої організації життєдіяльності, що передбачає: повноцінний сон, доцільно організоване неспання, своєчасне годування та задоволення фізіологічних потреб. Це сприятиме позитивному емоційному стану дитини, активному сприйманню нею навколишнього світу. У разі зміни послідовності та тривалості окремих режимних моментів протягом дня слід урахувати вік дитини, її індивідуальні психофізичні особливості та стан здоров'я. Ослаблені діти потребують більше часу на відпочинок, скорочення тривалості неспання та частішого годування.

Протягом року змінюються кількість і тривалість денного сну, лише тривалість нічного сну лишається незмінною (в межах 10–11 годин). Дворазовий денний сон дитини тривалістю по дві–три години доцільно організувати на свіжому повітрі, що корисно у всі пори року: влітку, восени, взимку у сонячні й не дуже морозні дні, навесні. Укладати дитину спати слід тоді, коли вона сама цього захоче.

Зазвичай немовля прокидається, коли відчуває голод. Поки воно не вміє самостійно сидіти, його годують, тримаючи на руках (у колисці, в ліжку). З восьми–дев'яти місяців життя дитини використовують спеціальний стіл зі стільчиком, на який її садовить дорослий.

Систематичне проведення загартовувальних процедур ефективно сприяє зміцненню захисних сил організму дитини. Під час кожного перевдягання і перед купанням немовляті проводять повітряні ванни протягом декількох хвилин. Наприкінці третього місяця життя їх тривалість збільшують до п'яти хвилин. З 6-го до 12-го місяців життя дитини під час перевдягання та гімнастики повітряні ванни тривають 10–15 хвилин за температури повітря у приміщенні 20–22 °С. Загартовує немовля і купання у великій ванні, вмивання водою кімнатної температури, обмивання під час переодягання теплою водою з поступовим зниженням її температури до кімнатної. Дитину першого року життя обтирають сухою фланелевою рукавичкою до незначного почервоніння шкіри (7–10

рухів), потім — зволоженою у воді. Температура води при цьому має становити +37 °С, з подальшим поступовим зниженням її до +35 °С.

Засобами повноцінного фізичного розвитку дитини в цьому віці є масаж та фізичні вправи: рефлексорні, пасивні, пасивно-активні й активні. Вправи добирають відповідно до вікових особливостей та можливостей малюка. Починаючи з 1–1,5 місяця, щодня протягом 6–10 хвилин роблять масаж та фізичні вправи, спрямовані на розвиток рухової сфери, але не раніше, ніж через 30–40 хвилин після годування. Це стимулює позитивне ставлення дитини до рухової діяльності, сприяє розвитку відчуття задоволення від рухових дій.

Розвиваючи рухову активність малюка, дорослий одночасно сприяє формуванню його пізнавальної та емоційної сфер. Для стимулювання спонтанної рухової активності малюка дорослий створює відповідні умови: забезпечує достатній простір, підбирає просторий одяг, що не заважає вільно рухатися тощо. Дорослий заохочує малюка до різних рухів та дій із предметами, грається з ним, створюючи при цьому емоційно-позитивну психологічну атмосферу.

Важливо привчити малюка до чистоти: заохочувати до перевдягання, вмивання, щоденного купання; залучати до активної участі в цих процедурах, що сприяє формуванню навичок особистої гігієни. Організуючи харчування дитини, важливо вчити її користуватися індивідуальними столовими приборами, серветкою.

Показники основ фізичної компетентності немовляти

Знання	<p><i>Здоров'я та фізичний розвиток.</i> Знає назви деяких частин тіла, показує їх</p> <p><i>Рухова активність.</i> Виявляє розуміння назви певних рухових дій; виконує дію, почувши її назву; домагається бажаного завдяки певному руху або його багаторазовому повторенню</p> <p><i>Гігієнічні навички.</i> Впізнає предмети особистої гігієни (носову хустинку, серветку, гребінець, зубну щітку, мило), співвідносить їх з назвою, виявляє розуміння їх призначення</p> <p><i>Безпека організму та рухової активності.</i> Починає орієнтуватися у тому, що в найближчому докільці є безпечні і небезпечні предмети та речовини; диференціює слова «можна» і «не можна»</p>
Уміння	<p><i>Здоров'я та фізичний розвиток.</i> Радісно реагує на слова мами (педагога) «Який ти гарний, міцний!», ласкаві прогладжування дорослим його тіла; поводить себе спокійно, грається весело, коли відчувається добре; коли нездужає, його можна умовити ковтнути ліки</p> <p><i>Рухова активність.</i> Виявляє моторну активність під час неспання, прагне дотягнутися, доповзти, дістатися, дійти до предмета уваги; бере предмет у руки, тримає, маніпулює ним; радіє змозі переміщуватися, виявляє «м'язову радість»; пересуває предмети, вправно залазить на невисокі підвищення, використовуючи для цього підставку, намагається самостійно злізти; рухами реагує на потішки, забавки, ігрові ситуації, із задоволенням виконує фізичні вправи (підняти ручки, «потанцювати», повертати голівкою), пританцює під знайомий наспів</p> <p><i>Гігієнічні навички.</i> Підставляє личко для вмивання, робить спроби самостійно мити руки, розчісуватися, витирати носика, реагує на фізіологічні потреби кряканням, іншими звуками. Із задоволенням купається у ванні, під душем, підставляє руки, ноги, обличчя для обмивання, втирання рушничком; спокійно поводить себе під час перевдягання; емоційно позитивно реагує на чисте тіло, одяг, іграшки; вказує пальцем, може на прохання дорослого принести мило, щітку для волосся тощо</p>

	<i>Безпека організму та рухової активності.</i> Після попередження матері (педагога) «Не можна!» утримується від наміру взяти в рот небезпечні предмети, сирі овочі, немиті фрукти, харчові відходи; після дотику до гарячого, колючого, гострого виділяє з найближчого оточення носіїв одержаних раніше неприємних тілесних відчуттів, намагається від них дистанціюватися
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до показування дорослим рухів (піднімання сходинками, злізання з дивана тощо) та дій з предметами особистої гігієни (гребінцем та щіткою для волосся, милом, зубною щіткою), намагається їх наслідувати</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається без допомоги дорослого рухатися у напрямку бажаної іграшки, предметів особистої гігієни, речей; після нагадування дорослого збирає деякі свої речі на прогулянку, готує рушник для купання</p> <p><i>Відповідальність.</i> Намагається елементарно діяти за встановленими правилами, реагувати на дозвіл та заборону дорослого</p>

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Вікові можливості

На першому році життя закладається фундамент особистості: формуються елементарні схематичні образи рідних людей і Я-образ, накопичується певний емоційний досвід, розвиваються та ускладнюються потреби, виникає первинна система цінностей, формується поведінка, вдосконалюються дії. Основними передумовами формування особистості є результати її психомоторного, пізнавального, емоційного розвитку, розвитку потребово-мотиваційної сфери, зачатків Я-концепції, складником якої є тілесне Я, самовідчуття організму. Самовиділення організму, схема тіла і самовідчуття виступають передумовами до формування «образу тіла» і Я-концепції немовляти. Протягом першого року життя у немовляти формуються основи вибіркового ставлення до рідних дорослих, виникає бажання з одними бути довше, з іншими — коротший проміжок часу, з кимось — небажання входити у контакт. Основним здобутком першого року життя є емоційна сприйнятливність до впливів довкілля, елементарне розрізнення дитиною приємних і неприємних вражень, одержаних від зовнішнього середовища та власного організму.

Перше півріччя першого року життя

Уявлення про себе. У перші два місяці життя дитина не відділяє себе від матері, лише в неї на руках почувається комфортно й безпечно, прагне постійного контакту з нею. На третьому місяці життя протягом короткого проміжка часу може зачекати, щоб її погодували, перевдягли, взяли на руки. Образ матері, батька є фундаментом для формування зачатків елементарної Я-концепції, загального уявлення про себе. Відчуття, які немовля одержує від напруги тіла, його рухів, сприяють формуванню уявлень про своє тілесне Я. Малюк зосереджує увагу на обличчях рідних людей, спостерігає за ними, реагує на зовнішні сигнали, розрізняє їх. Ближче до шести місяців життя проявляє інтерес до своїх ніг, рук, пробує пересуватися у просторі. Збагачуються враження дитини від освоєння нового, вдосконалюється рухова активність, відчуття свого тілесного Я.

Емоційний досвід. Малюк концентрує увагу на рідних людях, усміхається їм, виявляє своє задоволення від спілкування з ними комплексом пожвавлення. Починає розрізняти приємне/неприємне, відповідно на нього реагує; виражає за допомогою відповідної голосової активності свої суб'єктивні стани, переймає настрій дорослих і малюків з найближчого оточення. Починає диференціювати стан і настрій рідних дорослих, емоційно на нього реагує. Емоції інтересу, радості та страждання відіграють особливу роль у становленні особистості малюка. Дитяча усмішка засвідчує відчуття благополуччя,

комфорту. Формами вираження страждання є плач, крик, жалібні нотки голосу, засмучений вигляд малюка.

Закладання основ розвитку особистості. Відбувається становлення мотиваційної сфери дитини як ядра майбутньої особистості. Дитина прагне задовольнити свої основні потреби — у безпеці та захисті, що тісно пов'язані з базовим почуттям довіри до людей; у нових враженнях, які вона одержує від навколишнього світу (потреба в інформації, у сприйнятті та пізнанні нового, дослідженні найближчого простору); у спілкуванні з рідними та близькими або тими, хто їх заміняє, — у їхній турботі, пестощах, обміні емоціями, проявах прихильності і любові, вербальному та тактильному контакті; в елементарних власних досягненнях (схопити, дістатися, вплинути на дорослого, заявити про себе іншим). Вона починає проявляти елементарну вибіркочну емоційну спрямованість на рідних людей, об'єкти найближчого оточення, предмети, іграшки.

Довільні дії. Дитина оволодіває різними діями, пов'язаними з харчуванням, спілкуванням з людьми, ознайомленням із власним тілом та його гігієною. Вона навчається взаємодіяти у парі з рідними людьми. Дитина, з одного боку, відчуває свою залежність від близьких людей, захищеність ними, з другого — відкривши свою окремість, апробує власні можливості, робить перші спроби поводитися незалежно від дорослого, наполягати на своєму. Вона починає досліджувати своє тіло, відкриває для себе власні руки, пальці, роздивляється їх, рухає, з'ясовує їх можливості. Дитина стає впевненішою, урівноваженішою, рідше плаче без видимих причин. Збільшується тривалість часу, протягом якого вона займається самостійно. Маля виявляє схильність до наслідування, може повторити за дорослим елементарні предметні дії.

Почуття безпеки. Почуття захищеності виникає у дитини тоді, коли вона перебуває на руках у мами або бачить її поряд із собою. Воно втрачається, щойно рідний дорослий зникає з її поля зору: дитина починає голосно плакати, вередувати, виявляє своє незадоволення відсутністю дорослої людини, вимагає її повернення.

Друге півріччя першого року життя

Уявлення про себе. Розглядаючи свої руки, ноги, пальці малюк одержує все чіткіше уявлення про своє тіло та його найпростіші функції. Формується схема тіла, завдяки якій він відділяє себе від зовнішнього світу. Тілесні відчуття є фундаментом для становлення самосвідомості немовляти. Почуття довіри до рідних стає основою позитивного самовідчуття дитини і, як результат, позитивного ставлення до навколишнього світу. Зростає потреба у розширенні простору Я, досягненні бажаного. Дитина розпізнає стать дорослих та по-різному на них реагує. Ускладнюється внутрішнє життя малюка, розширюється життєвий досвід, завдяки чому він відчувається впевненіше. Зазвичай проситься на руки, коли хоче їсти, спати або погано відчувається. Знає своє ім'я, відгукується на нього. Розрізняє у дзеркалі відображення — своє та рідних людей, упізнає себе, роздивляється своє зображення на фотографії. У дитини формується первинне оціночне ставлення до себе, з'являється образ «Я — хороша», бажання одержати схвалення. Виникає почуття власності, яке засвідчує здатність диференціювати «Я» і «не Я», виділити себе з-поміж інших, заявити про приналежність до «мого» (іграшок, речей) відповідними діями.

Емоційний досвід. Настрій плінний, ситуативний, емоція радості легко змінюється негативною, проявляються амбівалентні (змішані) переживання. Дитина починає проявляти емоції страху, образи, смутку, не стримуючи їх. Вона емоційно реагує на заборони та обмеження (плаче, гнівається, капризує тощо). Доволі часто вередує, плаче через те, що її бажання випереджають усе ще обмежені можливості. Дитина диференціює й адекватно реагує на інтонацію та зміст звернень, прохань, вимог рідних дорослих. Стає чутливою до прояву батьками любові до неї. Розпізнає, коли рідні йдуть із дому, реагує на таку ситуацію плачем.

Закладання основ розвитку особистості. Відбувається подальше формування

мотиваційної сфери. Усе виразніше помітна потреба дитини у безпеці: захисті, свободі від страху, відчутті захищеності й стабільності. Дитина відкрита враженням, з довірою ставиться до довкілля, виявляє інтерес до нового, намагається його досліджувати, діє з предметами і речами (кидає, тисне, обмацує, облизує). Потреба у спілкуванні, контактах із рідними дорослими набуває не лише особистісного, а й ділового характеру: дитина одержує задоволення від спілкування та спільних з ними предметних дій. У неї з'являються перші уподобання, переваги; дитина знає, чого вона хоче (не хоче). За бажання, може сама доповзти до мами в інше приміщення. Зрослі можливості стимулюють розвиток мотивації досягнення. Набуває все більшого значення образ «Я — хороший», бажання одержати схвалення рідного дорослого.

Довільні дії. Розширюється міра свободи дитини, вона різними способами намагається домогтися свого. Легше, ніж раніше, адаптується до нового. Самостійно досліджує все ширший навколишній простір (переважно за допомогою повзання). Усе довше займається автономно від дорослого, одержуючи задоволення від обраних з власної ініціативи дій, стає все самостійнішою і наполегливішою. Щораз яскравіше проявляється поведінка «слідування» (пересування ближче до рідного дорослого) та «наслідування» (повторення його дій). В *останні три місяці першого року* життя істотно розширюється «репертуар» наслідуваних дій. Повторюючи дії дорослих, дитина «годує», «чистить зуби», «розмовляє по телефону», «розмішує кашу», «втирає стіл», «укладає спати», «колише», «купає» ляльку або іграшкову тваринку. Пропонує батькам для відтворення бажаних дій відповідні предмети-символи: соску, ложку, ганчірку тощо. Грає в «ладусі», хованки, наздоганялки, робить рукою «до побачення», радіє своїм враженням. Вона диференціює інтонацію та зміст звернень, прохань, вимог рідних дорослих й адекватно реагує на них. Грається наодинці понад півгодини, особливо якщо знає, що рідні вдома. У дитини ускладнюється наслідувальна поведінка, зростає прагнення до самостійності, розвивається мовлення — з'являються перші слова. На *кінець першого року* життя дитина доволі вправна, життєрадісна, кмітлива. Робить спроби самостійно їсти ложкою, виконувати нескладні доручення дорослого. Завдяки прямоходінню, умілості рук, кмітливості, емоційному досвіду, розширенню пасивного й активного словника вона упевнюється у своїх зрослих можливостях, апробує міру свого впливу на дорослих.

Початки безпеки життєдіяльності. Дитина не усвідомлює своїх обмежених можливостей та ризиків, пов'язаних зі зміною свого положення з горизонтального на вертикальне, зі зростою вправністю, з виникненням бажання розширити доступний для освоєння найближчий простір. Унаслідок цього вона часто потрапляє в небезпечні ситуації: падає, уколюється, ударяється, торкається гарячого тощо. Небезпеку становить її прагнення брати у рот усе, що потрапляє до рук. На *кінець першого року* життя дитина оволодіває елементарним позитивним та негативним досвідом, завдяки якому виділяє у природному та предметному довкіллі знайомі їй небезпечні предмети та об'єкти. Вона вказує на них пальцем, плаче, відвертається. Завдяки обмеженням дорослого (словесним та дійовим) дитина починає відкривати для себе існування безпечного (небезпечного), діяти відповідно до слів дорослого «можна» і «не можна».

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати чуттєву сферу дитини; розширювати уявлення про своє тіло, сприяти диференціації «Я» і «не Я»; формувати первинне позитивне ставлення до себе;
- збагачувати емоційний досвід дитини, розвивати емоційну сприйнятливості;
- розвивати потребу у нових враженнях та у спілкуванні з рідними дорослими;
- розвивати відчуття безпеки стосовно небезпечних предметів та ситуацій.

Навчальні:

- навчати прийомів обстеження власного тіла та тіла батьків (кінцівок, волосся, обличчя);
- розрізняти хороший і поганий настрій рідних дорослих, адекватно на нього реагувати;
- формувати вміння орієнтуватися на дозвіл (заборону) — можна (не можна).

Виховні:

- виховувати позитивне самоставлення, бажання бути «хорошим»;
- формувати прагнення до самостійності;
- виховувати чутливість до обмежувачів поведінки у незнайомому довкіллі.

Організація життєдіяльності

Дорослий привертає увагу дитини до її кінцівок, обличчя, волосся, називає їх ласкавими словами, пестить, і вона сама час від часу бавиться своїми ручками, ніжками. У такий спосіб дорослий викликає інтерес дитини до її тілесного Я, формує узагальнене уявлення про нього, його основні частини та їх призначення, прищеплює позитивне ставлення до нього. Дорослий стимулює розвиток у немовляти уміння виділяти себе з-поміж інших людей, коментує самовідчуття малюка як первинні складники «образу тіла» та Я-концепції; допомагає дитині створювати образи рідних дорослих, вказує на спільне (відмінне), роздивляється разом із дитиною свої відображення у дзеркалі. Малюк з допомогою дорослого навчається відрізняти своє відображення від відображень рідних дорослих у дзеркалі, на фотографіях (у різний час, у різному вбранні, з різними членами родини).

З огляду на те що емоції є першою формою зв'язку дитини з навколишнім світом, дорослий емоційно спілкується з нею, обмінюється приємними звуками, жестами, мімікою, словами, коментує їх. Оскільки емоції немовляти ситуативні, швидкоплинні, важливо створити навколо нього спокійне, врівноважене, доброзичливе, безпечне середовище — голосні звуки, недоброзичливий тон, різкі окрики, обмеження, покарання спричиняють спротив, гнівливий настрій, дратівливість, гальмують позитивний розвиток особистості. Дорослий має усвідомити, що поява в однорічній дитини почуття власності — не прояв егоїзму, а показник, що засвідчує здатність ідентифікувати себе, відокремлювати і відрізняти від інших. Дорослий роз'яснює, показує, називає, що в оточенні малюка є «своїм», а що — «чужим», уводить в обіг слово «моя», запитує однорічну дитину, що їй належить, розширює уявлення про неї, розповідає про те, що відрізняє його від інших. Розважаючи дитину, залучаючи її до цікавих дій із предметами, дорослий разом із нею радіє співбуттю, підтримує хороший настрій, заохочує усмішку, зокрема і вибіркову, яка засвідчує більшу прихильність малюка до когось із дорослих. Він запобігає стресовим ситуаціям, негативним переживанням, страхам, стражданням дитини. Оскільки в емоційному житті малюка вкрай важливу роль відіграє оцінка (переважно позитивна), що орієнтує, координує його дії, дорослий має виражати своє ставлення виразно, доступно, зацікавлено.

Формуванню елементарних потреб дитини сприятиме упорядкованість її життя, наявність у ньому елементарних правил, виховання корисних звичок, застосування деяких обмежень. Важливо формувати в дитини *довіру* до навколишнього світу, потребу в *нових враженнях, у спілкуванні з рідними людьми, мотивацію досягнення* (прагнення досягти успіху у своїх діях). Організація ширих контактів із дитиною, підтримка її пізнавальних актів, схвалення вдалої ініціативи та продуктивних спроб сприятимуть закладанню основ ціннісного ставлення до себе, вихованню впевненої поведінки. Уводячи в життя малюка правила, дорослий роз'яснює йому, що таке «добре» і «погано», ілюструє це доступними прикладами, наочно демонструє позитивні наслідки першого та негативні — другого.

Окультуруючи бажання малюка, дорослий допомагає йому усвідомити схвалювані й неприйнятні варіанти поведінки, утримуватися від небажаних, привертає увагу до

приємного — неприємного, красивого — некрасивого, доброго — злого, корисного — шкідливого, безпечного — небезпечного, цікавого — нецікавого. Дорослий визначає межі прийнятної поведінки дитини, сприяє закріпленню доцільних та позитивних намагань дитини за допомогою позитивної оцінки, уникненню небажаних — завдяки відповідній інтонації, міміці, жестам. Він підтримує бажання дитини «бути хорошою», вчинити добре, пожаліти когось, поділитися чимось, виявити прихильність і любов. Дорослий навчає дитину визначати те, що вона хоче (не хоче), що їй подобається (не подобається), що вона може (не може).

Спосіб життя малюка, його співбуття з дорослим має сприяти формуванню основ його довільної поведінки: здатність певний час бути наодинці, самотійно виконувати знайомі дії з предметами, зачекати певний час. Дорослий заохочує та схвалює намагання дитини діяти цілеспрямовано — хапати, чіплятися, стукати предметами, розгойдувати їх, наслідувати рухи, маніпулювати різними предметами та іграшками як спільно з дорослим, так і окремо від нього. Стимулює початкові елементи спілкування за допомогою жестів, наприклад *вказівного*. Створює сприятливі умови для урізноманітнення та варіювання малюком своїх поз, рухів, дій, голосових інтонацій, міміки, збагачення досвіду та визначення меж своїх можливостей. Особливу увагу дорослий приділяє розвитку самостійності дитини, умінню обходитися власними силами під час виконання знайомих дій, визначатися з вибором заняття або іграшки, протягом певного часу займатися за відсутності поряд дорослих, без потреби не проситися на руки, долати незначні труднощі, домагатися поставленої мети.

Оскільки потреба у безпеці є однією з провідних у віці немовляти, дорослий опікується тим, щоб навколишнє середовище було затишним, не містило травмонебезпечних предметів, було привабливим для малюка. Під час прогулянки доцільно спостерігати за рухом транспорту та пересуванням пішоходів, за роботою світлофора та діями працівників ДАІ, коментувати їх, викликати в дитини інтерес та позитивні емоції. Сидячи на руках у матері або в колясці, дитина може спостерігати за поведінкою і діями сторонніх дорослих та дітей, одержувати від батьків (вихователя) пояснення, радіти новим враженням.

Показники основ особистісної компетентності немовляти

Знання	<p><i>Уявлення про себе.</i> Має елементарний образ свого тіла, його основних частин та деяких їх функцій; орієнтується на образ «Я — хороша»; володіє елементарним уявленням про схвалюване і неприйнятне; розрізняє «своє» і «чуже»</p> <p><i>Емоційний досвід.</i> Розрізняє хороший і поганий настрій дорослого залежно від зміни міміки та інтонації голосу; знає, що дорослі його люблять, турбуються про нього</p> <p><i>Закладання основ розвитку особистості.</i> Знає, що рідні люди — його захисники; вирізняє нову інформацію від знайомої людини, виявляє до неї підвищений інтерес</p> <p><i>Довільні дії.</i> Орієнтується в основних правилах та обмеженнях; знає, що дотримання ним правил схвалюється, а порушення оцінюється негативно; розуміє зміст слів «добре» («погано»), «можна» («не можна»)</p> <p><i>Початки безпеки життєдіяльності.</i> Знає, що вираз «не можна» означає, що дорослий обмежує простір його пересування та дій із предметами; пам'ятає предмети та об'єкти, які спричинили неприємні переживання та біль</p>
Уміння	<p><i>Уявлення про себе.</i> Обстежує різні частини свого тіла, кінцівок, волосся, обличчя рідних; виявляє задоволеність ними; намагається одержати схвалення дорослого, уникнути несхвалення; відгукується на власне ім'я</p>

	<p><i>Емоційний досвід.</i> Залюбки спілкується з близькими, адекватно реагує на інтонацію і зміст звернень; охоче виконує прохання дорослого (шукає, знаходить, приносить); намагається утриматися від плачу на людях; виявляє ніжні почуття, прихильність до рідних; ображається на покарання, особливо незаслужене</p> <p><i>Закладання основ розвитку особистості.</i> Виявляє інтерес до нового, невідомого, намагається його дослідити; ініціює спільні дії з дорослим, радіє їм; прагне досягти бажаного, докладає для цього зусиль</p> <p><i>Довільні дії.</i> Певний час займається наодинці цікавою справою; діє наполегливо, намагаючись досягти бажаного, використовує вказівний жест; може зачекати, не проситься на руки, якщо бачить, що дорослий зайнятий; намагається наслідувати прості дії рідних людей</p> <p><i>Початки безпеки життєдіяльності.</i> У незнайомій ситуації, в присутності сторонніх людей, відчуваючи небезпеку, проситься на руки, притискається до дорослого, намагається збільшити дистанцію між собою та незнайомими людьми; впізнає знайомі предмети та об'єкти, які справили на нього неприємне враження, налякали (вказує на них пальцем, плаче, відвертається, прагне дистанціюватися)</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до подій, ситуацій, настрою дорослого; диференціює та відповідно реагує на різні прояви ставлення до нього; виявляє прихильність до рідних людей</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається самостійно їсти ложкою, пити з чашки, простягає кінцівки для одягання, обирає за власним бажанням предмет і намагається його самостійно дістати; займається наодинці цікавою справою близько півгодини, не кличе дорослого</p> <p><i>Гідність.</i> Відчуває радість від зрослої м'язової спроможності та вдалих функціональних дій; чутливе до образ, роздратованості, байдужості; очікує схвалення дорослого</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СОЦІУМІ»

Вікові можливості

Дитина нерозривно з'єднана з матір'ю, яка її годує, доглядає, забезпечує комфорт, відчуття безпеки. Життя немовляти «вплетене» у життєдіяльність батьків. Отже, його пристосування до соціального довкілля відбувається опосередковано, через рідних та близьких дорослих, у тісній взаємодії з ними. Провідним видом діяльності є безпосереднє емоційно-особистісне спілкування з матір'ю, батьком, іншими членами родини, які живуть із ними. Центром уваги дитини першого року життя є людське обличчя: вона вдивляється в нього, емоційно на нього реагує, пов'язує з ним відчуття захищеності й комфорту. Малюк упізнає матір, батька, радіє контактам із ними, голосом і мімікою намагається привернути до себе увагу.

Перше півріччя першого року життя

Сім'я, родина. Орієнтовно у тримісячному віці в малюка з'являється комплекс пошавлення: він концентрує погляд на обличчі дорослого, усміхається йому, реагує активними рухами та звуками на звернення. Така поведінка стає основною формою вияву дитиною емоційно-позитивних переживань. Незабаром малюк починає сам проявляти ініціативу в спілкуванні з близькою людиною. Дитина протягом півгодини може бути сама, зачекати, поки мати погодує, перевдягне її. Коли хоче, щоб її взяли на руки, може повідомити про це. Починає наслідувати деякі предметно-практичні дії членів родини.

Інші люди. Починає виявляти інтерес до сторонніх людей. Роздивляється їх під час прогулянки, спостерігає за поведінкою та діями, однак зберігає комфортну дистанцію, не виявляє бажання наблизитися до незнайомих. Малюк на основі досвіду спілкування з рідними оволодіває умінням диференціювати стан і настрої незнайомих людей. Показує

вказівним жестом на того, хто його зацікавив, намагається спрямувати батьків у напрямку до нього. Відвертається, ховає обличчя, плаче, якщо незнайома людина намагається наблизитися до нього, взяти на руки.

Дитяче товариство. Центром уваги залишається дорослий. На вулиці малюк лише на короткий час зупиняє погляд на дітях, потім переводить його на інше. Якщо дорослий звертає його увагу на те, як весело й цікаво грається гурт дітлахів, коментує їхні дії, емоційно забарвлює своє висловлювання, малюк зазвичай реагує на це радісними звуками й жвавими рухами.

Об'єднання людей. Завдяки спілкуванню з членами своєї родини малюк виділяє їх серед інших як людей, пов'язаних з ним і між собою любов'ю, турботою, обов'язками.

Друге півріччя першого року життя

Сім'я, родина. З другого півріччя першого року життя ставлення дитини до членів родини стає більш диференційованим. Зазвичай найбільше емоцій викликає мама: дитина виявляє захоплення, радість під час зустрічі з нею, безпосереднього спілкування та гри. Дитина засмучується, коли бачить, що мати збирається йти з дому. Починає ображатися, коли батьки гніваються або щось їй забороняють. Вона виділяє рідних людей з-поміж інших, по-особливому до них ставиться. З'являється нова форма спілкування з дорослим — ситуативно-ділова, опосередкована предметами. Дитина починає розуміти мовлення членів родини, реагує на нього інтонаційними звуками. Поступово вона починає виконувати нескладні дії під впливом словесної інструкції дорослого, відповідно реагувати на дозвільні та заборонні звернення. Наприкінці першого року життя у процесі спілкування з дорослим у дитини виникає реакція, схожа на ревності, що засвідчує початок формування зачатків самосвідомості.

Інші люди. Розрізняє «своїх» і «чужих», виділяє серед них більш і менш приємних, відповідно реагує. Зазвичай знайомі викликають рівне, спокійно-позитивне ставлення дитини. Під час зустрічі з незнайомими малюк виявляє збентеженість, напруженість, скутість, страх. Він намагається притиснутися до матері, ховає від незнайомих обличчя, усіяко показує небажання спілкуватися. Сидячи у матері на руках, може на певній відстані з інтересом спостерігати за тими, хто прийшов до них у гості. На вулиці тримає батьків за руку, якщо хтось зацікавив, вказує напрямок руху в той бік. Розрізняє людей за віком та статтю.

Дитяче товариство. Починає виділяти дітей з-поміж інших. На прогулянці все частіше зосереджує увагу на дітях, що разом граються. Виявляє бажання скоротити дистанцію між собою та ними, дає про це знати дорослому. Придивляється до того, чим діти займаються, емоційно реагує на те, що в їхніх діях зацікавило; певний час із власної ініціативи перебуває поряд з ними, тримаючи дорослого за руку або сидячи в нього на руках.

Об'єднання людей. Дитина виділяє членів своєї родини з-поміж інших.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати емоційну сферу дитини, встановлюючи теплі, довірливі, доброзичливі стосунки; задовольняючи її потребу в емоційному позитивно забарвленому спілкуванні та спільній предметно-практичній діяльності;
- спонукати розвиток цікавості до людського оточення, до людей різної спорідненості, віку, статі як підґрунтя майбутньої допитливості;
- розвивати відчуття причетності до людського загалу.

Навчальні:

- навчати вирізняти з-поміж багатьох людей рідних, знайомих, незнайомих; диференційовано до них ставитися;
- ознайомлювати з ознаками віку та статі, навчати розрізняти людей за ними;

- формувати елементарні уявлення про сім'ю як об'єднання рідних людей та про інші об'єднання людей за інтересами (група дітей);
- навчати розпізнавати настрій членів родини.

Виховні:

- плекати прихильне ставлення до членів родини; підтримувати бажання виявляти любов, турботу, співчуття;
- виховувати доброзичливість, співчуття;
- виховувати позитивне ставлення до спілкування з людьми різного віку, статі;
- виховувати товариське ставлення до інших дітей.

Організація життєдіяльності

Бажано, щоб дитину протягом першого року життя постійно оточували рідні та близькі люди. Це формуватиме в неї почуття захищеності й спокою, сприятиме врівноваженому психічному розвитку.

Повноцінний соціально-моральний розвиток дитини першого року життя можливий за умов її емоційно-особистісного спілкування з тими, хто її доглядає (розглядання дорослих, зосередження уваги на них; адекватне реагування дорослих на усмішку, схвалення, незадоволення, звертання, різноманітні дії); формування у дитини вміння диференціювати голос і тон звертань до неї; виявляти пожвавлення при появі знайомого образу; виконувати елементарні прохання, спокійно реагувати на заборону; радіти успішному виконанню найпростіших завдань.

Не варто довго утримувати малюка біля себе, стримувати його дії, домагатися від нього спокійного поведіння. Постійне намагання заспокоювати, стримувати, пильнувати дитину, змушувати її бути покірливою призводить до того, що вона зростатиме пасивною, байдужою, в неї домінуватиме прагнення пристосуватися до інших, а не ініціювати активну взаємодію. Взаємодія з немовлям виключає застосування принизливих, больових методів впливу, шкідливих для його психофізичного та соціального здоров'я.

Небажання дитини виявляти прихильність до когось із дорослих, відповідати на пропозицію взаємодії, спілкування не має бути приводом для покарання, осуду. Варто з'ясувати мотиви такої поведінки, подбати про гармонізацію взаємин, схвалити намагання дитини емоційно позитивно відгукнутися на конкретну ситуацію; навчати почуватися бадьорою, веселою, оптимістично налаштованою.

Виховуючи у дитини почуття любові та турботи про рідних, варто висловлювати позитивну думку про них, називати їхні чесноти, розповідати про те, як батьки її люблять, піклуються про неї, годують, доглядають, одягають, спілкуються, граються. Доцільно разом поспостерігати на прогулянці за батьками, які гуляють зі своїми дітьми, прокоментувати їхні дії, звернути увагу на емоційний стан (радісний, засмучений, розгніваний). Корисними будуть читання віршиків та розглядання у дитячих книжках зображень батьків із дітьми. Варто схвалювати намагання малюка виявити позитивні емоції у відповідь на звернення рідних, реагувати на них відповідною інтонацією. Одночасно можна розвивати фонематичний слух, а також уміння розуміти слова дорослого та адекватно на них реагувати. Для цього слова слід вимовляти чітко, кілька разів, інтонувати їх.

Дорослий усвідомлює, що протягом першого року життя він залишається для малюка центральною фігурою. Він поводить так, як хотів би, щоб дитина поведилася у майбутньому, адже розуміє, що наприкінці першого року життя вона активно наслідує його дії, вчинки, манеру поведінки, інтонацію. Батьки (педагоги) вчинять розумно, якщо почнуть привертати увагу малюка до дітей, їхньої взаємодії, ігор, занять. Під час прогулянок можна певний час провести на дитячому майданчику, поряд з іншими дітьми покатати малюка на гойдалці, запропонувати придивитися, як цікаво проводять час діти, які граються разом. Читаючи дитячі книжки, варто звертати увагу малюка на різноманітні

зображення дітей. Короткі коментарі, влучні висловлювання дорослого сприятимуть накопиченню дитиною перших уявлень про дітей як цікаву частину людського оточення.

Під час прогулянки дорослий спрямовує увагу малюка на різні людські угруповання: гурт юнаків і дівчат, які грають в ігри на спортивному майданчику; літніх людей, які грають біля будинку в шахи; школярів, які строем ідуть у кінотеатр; групу робітників, які виконують ремонтні роботи; чергу в магазині та на зупинці автотранспорту. Так він сприяє формуванню в одnorічної дитини елементарних уявлень про об'єднання людей за інтересами.

Показники основ соціальної компетентності немовляти

Знання	<p><i>Сім'я, родина.</i> Знає своїх батьків, вирізняє їх з-поміж інших; диференціює їх за віком і статтю; розпізнає настрій членів родини; розрізняє «можна» і «не можна», оцінки «добре» і «погано»</p> <p><i>Інші люди.</i> Знає, що окрім рідних дорослих є знайомі і чужі люди; розрізняє «своїх» і «чужих»; розпізнає людей за межами житла за віком і статтю</p> <p><i>Дитяче товариство.</i> Має уявлення про те, що діти відрізняються від дорослих зовнішнім виглядом, заняттями; розуміє, що разом дітям цікаво і весело</p> <p><i>Об'єднання людей.</i> Має уявлення, що сім'я є об'єднанням рідних людей, які про нього турбуються</p>
Уміння	<p><i>Сім'я, родина.</i> Емоційно реагує на звернення членів родини; з особливою прихильністю ставиться до дорослого, який годує, доглядає, частіше за інших грається з дитиною; маніпулює предметами; наслідує дії дорослого, намагається самостійно відтворити деякі з них; виявляє відчуття захищеності, довіри до рідних; використовує адекватні життєвим ситуаціям голосові реакції, міміку, жести; емоційно реагує на оцінки батьків; адекватно реагує на дозвіл і заборону.</p> <p><i>Інші люди.</i> Виявляє інтерес до знайомих та незнайомих людей; намагається наблизитися до тих, хто зацікавив; протягом певного часу (сидячи на руках дорослого) спостерігає за діями людей різних професій (водія, продавця, лікаря, електрика)</p> <p><i>Дитяче товариство.</i> Виявляє ситуативний інтерес до дитячих угруповань, ігрових та предметно-практичних дій інших дітей; скорочує дистанцію між собою та дітьми, які граються разом; емоційно реагує на одержані враження.</p> <p><i>Об'єднання людей.</i> За вказівкою дорослого спрямовує увагу на різні угруповання людей (дітей, які шикуються; команду гравців; дії робітників тощо); вказівним жестом засвідчує свій інтерес</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливість.</i> Емоційно реагує на людей, їхню поведінку, діяльність; чутливе до позитивних та негативних оцінок батьків; проявляє любов, співчуття до тих, хто її доглядає.</p> <p><i>Людяність.</i> Зосереджується на людському обличчі; виявляє інтерес до дорослих, дітей; комплексом пожвавлення реагує на звернення з різною тональністю, усмішку; виявляє потребу в спілкуванні, спільній дії; диференційовано реагує на знайомих та незнайомих.</p> <p><i>Допитливість.</i> Протягом короткого відрізка часу зосереджується на знайомих та незнайомих людях, поглядом стежить за їхніми діями, емоційно відгукується на їхню появу; вказівним жестом та вигуками виявляє своє зацікавлене ставлення до певної людини, бажання з нею спілкуватися</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»

Вікові можливості

Протягом першого року життя малюк відкриває для себе існування об'єктів природи, вчиться контактувати з ними. Різноманітні за змістом відчуття й сприймання сприяють його повноцінній життєдіяльності.

Ознайомлення з *природними об'єктами та явищами* збагачує емоційну сферу немовляти, сприяє сенсорному розвитку, формуванню вміння орієнтуватися в навколишньому просторі, розвиває допитливість, активізує предметно-практичну діяльність із природним матеріалом. Завдяки спільній із дорослим діяльності у природному доквіллі (годування пташок, тварин; поливання рослин тощо) дитина набуває досвіду безпечного контактування з компонентами природи, вчиться спостерігати за природними об'єктами, а також досліджувати їх, отримує елементарні уявлення про догляд за рослинами і тваринами. Набуття такого досвіду потребує від малюка зосередженості, терплячості, емоційної сприйнятливості, вміння поводитися адекватно. Позитивний досвід спілкування з природою під час спостереження, ігрової, дослідницької діяльності закладає фундамент для подальшого формування в дитини ціннісного ставлення до неї.

Перше півріччя першого року життя

Рослинний світ. У межах зорового сприймання дитина концентрує увагу на яскравих об'єктах: квітці, листку, яблуку, помідорі тощо. Вона має уявлення про те, що деякі об'єкти природи найближчого доквілля можна потримати в руках, скуштувати на смак (овочі, фрукти, ягоди), гратися ними. Із середини першого року життя вона точно спрямовує руку до плодів, дістає один, бере рукою, розмахує, кидає, перекладає з однієї руки в другу, розглядає, бере в рот, стукає, котить. Якщо плід падає, намагається його знайти: руками, поглядом. Коли він потрапляє до рук знову, заспокоюється. Якщо дорослий відбирає плід, то дитина починає плакати.

Тваринний світ. У вертикальному положенні корпусу, сидячи на руках у дорослого, дитина вільно повертає голову зі сторони в сторону та, стежачи очима за кішкою, собакою, великою пташкою, отримує від цього задоволення, усміхається. Відшукує джерело природних звуків (гавкіт собаки, нявчання кішки, спів пташки, дзижчання мухи). Якщо малюк не може одразу дістати іграшку, що його зацікавила, він виявляє наполегливість, докладає зусиль, щоб одержати її самостійно або за допомогою дорослих. Немовля не лише активно спостерігає за тим, як батьки доглядають за тваринами та рослинами; як рідні та чужі дорослі годують птахів, кішку, собаку тощо, а й емоційно переживає ці ситуації, виявляє до них надзвичайний інтерес. Деякі діти намагаються долучитися до годування тварин: простягають батькам руку зі шматочком хліба, яблуком тощо.

Явища природи. Дитина прислуховується до голосного і тихого звучання крапель дощу, завивання вітру, шуму грози. Дивиться на прохання мами на сонечко, хмарки, дощові краплі на склі вікна, сніжинки на одязі.

Природні об'єкти. Дитина намагається схопити пальчиками воду, як це робить із твердими об'єктами природи, дивується, що це їй не вдається.

Друге півріччя першого року життя

Рослинний світ. Дитина самостійно концентрує увагу на листі, яке падає, гілочках дерев, що коливаються на вітрі. Вона починає ліпше, ніж раніше, орієнтуватися у різних рослинах, виявляє бажання рухатися у напрямку тієї рослини, яка її зацікавила. На прохання дорослого може знайти та понюхати квітку. Дитина охоче діє з різними за розміром (великими/маленькими) овочами і фруктами; дотягується до них рукою, хапає, утримує в руці, прокочує їх (яблуко, грушу, моркву, цибулину, картоплину). Разом з дорослим виймає фрукти, овочі, ягоди, зелень з неглибокої мисочки. Прислухається до дорослого, який коментує свої дії з рослинами, розповідає про них. Рука дитини все більше пристосовується до розміру ягоди, овочу, фрукта (більший природний об'єкт бере

розчепіреними пальцями; маленький — кінчиками великого, вказівного та середнього пальців).

Тваринний світ. Уміння повзати, самотійно сидати, впевнено сидіти, стояти, тримаючись за опору, ставати на коліна, сидіти навпочіпки, повзати розширюють можливості дитини спостерігати за тваринами. Вона повертає голову на різноманітні звуки, наприклад спів пташок, прислухається до них. Вдивляється у мурашку, що біжить по землі. Малюк хоче отримувати від дорослого пояснення з приводу тварин, які привернули увагу; радіє одержаним враженням. У відповідь на прохання дорослого він може знайти очима відомих йому тварин, рослини. За зразком дорослого намагається наслідувати звуки тварин («гав-гав», «ко-ко», «му-у-у» тощо); починає повзати або ходити за твариною по кімнаті, промовляючи «кс-с», «гав-гав», «ко-ко» тощо. Дитина намагається доторкнутися до неї рукою; радіє, поглажуючи долонькою шерсть домашньої тварини. Може відповісти відповідним звуконаслідуванням на запитання: «Як каже курочка (собачка, кішка, корова тощо)?». Активізується інтерес дитини до незнайомих тварин: вона вказує на них пальцем, дивується, радіє поясненням дорослого. Малюк позитивно реагує на годування дорослим тварин, робить спроби долучитися до догляду за ними, радо реагує на слова дорослого: «Погодуй собачку (кішку, рибку, пташку тощо)». Він охоче виконує належні дії разом з дорослим або під його наглядом (покласти в миску собаці чи кішці їжу, насипати зерна пташці тощо). Дитина спроможна наслідувати окремі природоохоронні дії рідних дорослих.

Явища природи. Дитина дивиться на місяць, радіє йому. Вона зосереджується на крапанні дощу («кап-кап»), прислухається до грому, вдивляється у спалахи громовиці, ховається від них, притуляється до мами. Якщо батьки привертають її увагу до веселки, радіє їй, вказує на неї пальцем.

Природні об'єкти. Увагу малюка все частіше привертає вода (у водоймі, крані, калюжі). Дитина ляпає по ній рукою, за допомогою дорослого наливає у посудину, виливає. Вона радо реагує на пісок, можливість взяти його в руки, розсипати, кинути. У кінці першого року життя починає користуватися найпростішим знаряддям (відеречком, совочком). Прямоходіння дає змогу досліджувати різні об'єкти природи. Особливу увагу дитини привертають камінці різного розміру, форми, кольору. Також її увагу привертають дії людей, що викидають сміття в контейнер для харчових та нехарчових відходів.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати сприйнятливості як передумову допитливості, сприяти активному сприйняттю об'єктів природного довкілля (у межах та за межами житла) та діяльності дитини у найближчому природному середовищі;
- заохочувати та підтримувати бажання дитини ознайомлюватися з властивостями природних об'єктів;
- розвивати орієнтовно-пошукові та дослідницькі дії дитини.

Навчальні:

- навчати знаходити відомі дитині рослини, вказувати на них;
- збагачувати уявлення дитини про птахів, свійських тварин (кішка, собака, корова, свиня, півник, курочка), вправляти у звуконаслідуванні цих птахів, тварин;
- показувати дитині, як доглядати за кімнатними рослинами та свійськими тваринами — поливати, годувати;
- розширювати уявлення про явища природи;
- показувати та пропонувати наслідувати елементарні дії з різними об'єктами неживої природи: водою, піском, глиною, камінцями.

Виховні:

- виховувати цікавість, заохочувати елементарні прояви допитливості щодо рослин, тварин, станів та явищ природи;
- формувати елементарні навички бережливого ставлення до об'єктів природи;
- виховувати бажання допомагати дорослим доглядати за рослинами та тваринами, викликати в дитини почуття задоволення від своїх природодоцільних дій, схвалюючи її за них.

Організація життєдіяльності

Усвідомлюючи, що дитина сприйнятлива до впливів природного довкілля, дорослий усіляко сприяє її хорошому самопочуттю у знайомому природному оточенні, вчить орієнтуватися в ньому, підтримує бажання мати власні об'єкти інтересу, доглядати за рослинами та тваринами. Дорослі збагачують і розширюють досвід контактування дитини з природою: багато розповідають про неї, привертають увагу до приємного, гальмують появу негативних вражень, страхів, пов'язаних із природними об'єктами та явищами.

Позитивному ставленню до природного довкілля сприятиме звернення дорослим уваги малюка на об'єкти і явища природи. Тримаючи дитину на руках у позиції «стовпчиком», дорослі розширюють простір для спостереження. Необхідно багато спілкуватися з дитиною; показувати, називати і коментувати побачене на прогулянці. Разом з дитиною дорослий обстежує предмети, показує способи дії з ними, стимулює бажання дитини пізнавати, схвалює її досягнення. Слід дозволити дитині один-два рази дослідити руками їжу, запропоновану їй. Важливо звертати увагу дитини на квіти, що стоять на підвіконні або столі; частіше наближати її до них; давати малюкові можливість доторкнутися до безпечних рослин. Час від часу дорослі змінюють місцезнаходження кімнатних рослин та спостерігають за реакцією дитини. Корисно показувати малюкові різноманітні дії з овочами і фруктами: котити їх, перекладати з руки в руку, мити, смакувати, класти у вазу, виймати з неї тощо, — та пропонувати дитині повторити деякі з них. Під час спілкування доречно пропонувати немовляті виконувати окремі дії за інструкцією, використовуючи для цього слова «знайди», «поклади», «підними», «візьми» тощо.

Корисно, щоб дорослий час від часу пропонував дитині знайти очима квітку, тварину: «Де собачка (кішка, пташка, квітка тощо)?». Під час неспання малюка варто заохочувати до звуконаслідування тварин («гав-гав», «ко-ко», «няв-няв» тощо).

Дорослим слід взяти до уваги, що у першому півріччі життя дитина може незвично реагувати на фазу Місяця (молодик, повня), зміну погоди: капризувати, тривожно спати тощо.

Доки дитина маленька, не варто різко змінювати кліматичні умови під час відпочинку, вводити її у незнайомі флору і фауну, заводити домашніх тварин. Для її екологічного благополуччя вистачає приємного, затишного, знайомого, наближеного до житла природного довкілля.

Показники основ компетентності немовляти у природному довкіллі

Знання	<p><i>Рослинний світ.</i> Розрізняє знайомі і незнайомі рослини; впізнає деякі з них (траву, кущ, дерево); підкоряється забороні дорослого зривати рослину, брати до рота невідомі та брудні плоди</p> <p><i>Тваринний світ.</i> Розрізняє за назвою та впізнає знайомих тварин і птахів (кішку, собаку, корову, півника, курочку, голуба); розрізняє їх за зовнішністю та голосом</p> <p><i>Явища природи.</i> Має елементарне уявлення про деякі явища природи: дощ, сніг, вітер. Адекватно емоційно реагує на коментар дорослого щодо сонячної, теплої, дощової, холодної погоди</p> <p><i>Природні об'єкти.</i> Знає, що вода буває теплою і холодною, чистою і брудною; знає, де на дитячому майданчику є пісок; обирає знаряддя для гри в піску (відерце,</p>
---------------	---

	совочок)
Уміння	<i>Рослинний світ.</i> Наближається, дотягується, доповзає, тримаючись за руку дорослого, підходить до рослини, роздивляється її, торкається рукою; концентрує увагу на знайомих рослинах (квітах, траві, кущах, деревах); спостерігає, як на них сідають бджоли, метелики, пташки; відкриває руку відповідно до величини плоду, який прагне взяти; може перекладати предмети з однієї посудини в іншу; наслідуючи дорослого, прагне взяти участь у догляді за кімнатними рослинами
	<i>Тваринний світ.</i> За допомогою дорослого з інтересом спостерігає за пташками, кішкою, собакою; роздивляється, як вони їдять, граються, рухаються, «розмовляють»; упізнає знайомих тварин; радіє спілкуванню з ними; на прохання дорослого відтворює голос знайомої тварини («гав-гав», «ко-ко», «му-у-у», «ме-е-е» тощо); показує на іграшках частини тіла тварини (тулуб, голову, лапи, хвіст тощо); діє з іграшками (кидає, стукає, прокочує, нюхає, бере до рота); гладить, годує іграшкових тварин; прагне годувати пташку; бере посильну участь у спільному з дорослими догляді за тваринами; робить спроби, після нагадування дорослого, дотримуватися елементарних правил безпечної поведінки під час годування пташок, кішки, собаки
	<i>Явища природи.</i> На прохання дорослого дивиться у вікно, емоційно реагує на погодні прояви: радіє сонцю, дощу, теплу; прислуховується до звучання крапель дощу, завивання вітру, шуму грози; разом з дорослим роздивляється хмарки на небі, дощові краплі на склі вікна, сніжинки на одязі
	<i>Природні об'єкти.</i> Виявляє інтерес до води, піску, камінців різної величини, форми та кольору; ініціює бажання гратися ними поряд із дорослим та короткий час наодинці; коли не знаходить на місці знаряддя для гри, звертається по допомогу; починає розуміти, що сміття дорослі збирають у спеціальний контейнер, намагається кинути в нього, наприклад, порожню пляшку
Початки базових якостей	<i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до яскравих, привабливих, приємних на дотик об'єктів природи; виявляє елементарну чуйність до рослин і тварин <i>Допитливність.</i> Потреба у нових враженнях є однією з провідних. Повертає голову до знайомих і нових об'єктів найближчого природного оточення, емоційно реагує на звуки, намагається спробувати доступне на смак і дотик; кидає його, трясє, вкладає, маніпулює; вказує на те, що зацікавило, рухається до нього, спрямовує рухи дорослого <i>Самостійність.</i> Може обрати об'єкт природи, який зацікавив; намагається до нього наблизитися, вдається до активних дій з ним; ініціює готовність допомогти дорослому доглянути рослини, нагодувати тварин

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»

ПРЕДМЕТНИЙ СВІТ

Вікові можливості

Дитина народжується з потребою в активних діях. Протягом перших трьох місяців життя вона цілеспрямовано тягнеться до підвішених предметів, оволодіває хапальним рухом: торкається рукою та захоплює предмети всіма пальцями. У період між третім–шостим місяцями життя обмацує, утримує предмети, розглядає їх, перебуваючи у різних положеннях. Починає маніпулювати предметами, наприклад: розмахувати іграшкою, кидати її, брати в кожену руку по іграшці, точно спрямовувати руку до предмета, схоплювати його й тривалий час утримувати. Може відкидати дрібні предмети, складати

долоні разом, переплітати пальці, виконувати кожною рукою незалежні рухи. У другій половині першого року життя дитина виконує різноманітні дії з предметами (іграшками): стискає гумові іграшки, прокочує кульки, м'ячі, бере іграшки або предмети з кошика (коробки) та кладе їх у нього. Вона вже може виконувати рухові дії за словесною вказівкою дорослого: «Знайди м'ячик», «Дай руку», «Візьми ляльку», «Підними ніжки», «Поклади кубик у кошик», «Йди до мене», «Принеси іграшку». Крім того, виконує певні рухові дії, наслідуючи дорослих: «ладусі», «до побачення», «ось який великий». Дитина упізнає свої іграшки, речі, яскраві предмети найближчого довкілля.

Чутливість, гострота сприймання зовнішніх впливів (звернень дорослого, дій з предметами та іграшками), особлива допитливість, постійна жага нових вражень, базова довіра до світу є надбаннями цього вікового етапу, передумовами формування в немовляти здібностей та базових якостей особистості.

Перше півріччя першого року життя

Предмети побуту і вжитку. Під час безпосереднього емоційного спілкування з дорослим малюк з інтересом вдивляється у предмети найближчого довкілля, що вирізняються яскравим кольором і зацікавлюють його. Так у нього поступово виникає уявлення про предмети і речі побуту, формується вміння хапати та утримувати іграшки, придивлятися до них, трясти.

Предметний світ за межами житла. На руках у дорослого у положенні «стовпчиком» та сидячи малюк уважно роздивляється все навкруги: автомобілі, трамваї, автобуси, що рухаються, будинки; емоційно реагує на них, виявляє бажання наблизитися.

Предметно-практична діяльність. Дитина виявляє інтерес до своїх кінцівок, обмацує їх та бавиться ними деякий час. Вона простягає руку до предмета, що їй сподобався, хапає його, тримає у руці, радіє одержаним враженням.

Друге півріччя першого року життя

Предмети побуту і вжитку. Дитина не лише концентрує увагу на вже знайомих предметах побуту та вжитку, а й цікавиться незнайомими. Показує пальцем на предмет, що її зацікавив, спрямовує рух дорослого в його бік, хапає той, що вміщується в руку, якщо предмет завеликий — обмацує його, плескає по ньому рукою. Дитина може сама дістатися кухні, ванної або туалетної кімнати. У коридорі вона може зацікавитися взуттям, щітками, одягом, маніпулювати ними. Особливо її цікавить кухня, на якій дитина знаходить безліч цікавого: посуд, пляшки з рідиною, овочі, фрукти, зелень, насіння тощо. Дитина може подовгу ними бавитися, нюхати, пробувати на смак, стукати, кидати, штовхати, м'яти, розламувати. У неї формуються сенсорні та моторні здібності.

Предметний світ за межами житла. На прогулянці увагу дитини привертають яскраві, великі предмети, а також ті, що рухаються (транспорт). Вона певний час спостерігає за автомобілем, трамваем, тролейбусом, вагонами метро, радіє своїм враженням, супроводжує побачене відповідними звуками й жестами. До доступних предметів дитина намагається наблизитися, стимулює до цього дорослого, з цікавістю роздивляється їх, плескає по них. Коментар дорослого щодо кольору та призначення предметів довкілля сприяють розширенню уявлень малюка про предметний світ за межами житла.

Предметно-практична діяльність. Важливою ознакою цього періоду є плескання рукою по предмету. Дитина плескає рукою, стукає предметом, б'є предметом об предмет, ударяє предмет ногою. З'являються реакції наслідування: дитина наслідує дії дорослого («ладусі», «до побачення», «полетіли-полетіли»). Вона рухає руками, головою, ногами, реагує модуляціями голосу. Починає використовувати деякі предмети вжитку за призначенням: тримає пляшку чи чашку, п'є з них. Дитина починає експериментувати з різними предметами та речами, виконувати дії на кшталт «спроб і помилок».

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати інтерес до предметів та речей найближчого оточення; звертати увагу на колір, форму, розмір;
- підтримувати прагнення дістатися до предмета, схопити та утримувати його, маніпулювати ним;
- стимулювати цілеспрямовані рухи руками та наслідувальні дії;
- сприяти реалізації самостійних предметних дій, особливо продуктивних.

Навчальні:

- розширювати уявлення про предмети найближчого оточення;
- навчати розрізняти предмети побуту та вжитку від предметів за межами житла;
- пропонувати для наслідування зразки одночасного маніпулювання кількома предметами;
- навчати співвідносити практичні дії зі здобутим результатом, спонукати до його відтворення;
- заохочувати повторювання знайомих дій з різноманітними предметами; уміння видозмінювати їх залежно від розмірів, фізичних властивостей цих предметів.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до предметної діяльності, спільних із дорослим дій;
- формувати передумови бережливого ставлення до предметів та речей, звертаючи увагу на деякі їхні властивості (б'ється, гнеться, ламається);
- виховувати бажання разом із дорослим брати участь у впорядкуванні іграшок, предметів, речей; виконувати знайомі дії самостійно.

Організація життєдіяльності

Для того щоб забезпечити елементарну компетентність немовляти в предметному довкіллі, дорослий створює розвивальне предметне середовище, яке передбачає наявність дитячого ліжка, манежу, різноманітних яскравих предметів (скажімо іграшок, брязкалець, кульок), доріжок, дощок, невисоких ящиків, кубів, драбинок, банкеток тощо.

Для зорового зосередження над ліжечком малюка першого півріччя життя доцільно підвишувати різноманітні іграшки, на відстані 10–15 см від грудей; обабіч розмішувати великі м'які іграшки, що спонукатиме його перевертатися на бік, живіт, доповзати до них. Іграшки на бильцях ліжечка чи манежу викликатимуть бажання вставати й переміщуватися. Дорослий привертає увагу дитини до кольорів предметів, їх форми, розміру, називає кожний, проговорює їх призначення.

Для вдосконалення слухового зосередження, рефлексорних реакцій та рухових дій малюка необхідно активно спілкуватися з ним, викликати позитивну емоційну реакцію. Рухові дії дитини дорослий супроводжує словами, називаючи дію саме тоді, коли вона її виконує. Кілька разів повторюючи назву дії, дорослий домагається, щоб слово-назва перетворилося на регулятор активності. Дорослий допомагає дитині виконувати рухові дії, згодом спонукає її до самостійного виконання, висловлює схвалення, показує способи дій з предметами та без них, пропонує повторювати їх, допомагає, якщо в дитини щось не виходить.

Важливо спонукати малюка активно діяти з предметами, наслідуючи дії дорослих, досягати певного результату: відкривати й закривати кришку коробки, вкладати один предмет у другий або ставити один на один (кубик на кубик, знімати й нанизувати кільця на стрижень тощо). Дорослий вчить виконувати ігрові дії з м'ячем та кулькою: прокочувати, котити, кидати двома та однією рукою, підкидати. Він спонукає дитину наслідувати виконання дій з іграшками: годувати зайчика, кішечку, колихати ляльку тощо. Розвиває самостійність, наполегливість у діях з іграшками чи предметами. Хвалить малюка за намагання досягти успіху, заохочує прояви радості від виконання

різноманітних практичних дій.

Дорослий привертає увагу дитини до предметів побуту і вжитку, називає основні з них, пояснює і показує способи їх використання. У кінці першого року життя він запитує у дитини: «Де лежать наш ведмедик (м'яч, книжечка)?», пропонує знайти гумову качечку і взяти її у ванну кімнату («час купатися»), дає можливість малюкові показати, де зберігаються тарілки, ложки, чашки («кухня»). Доречно час від часу влаштовувати малюкові екскурсії по різних приміщеннях житла, у ході яких озвучувати їх назви, розповідати про призначення кожного приміщення та предметів, що розміщені в них, показувати способи дій із цими предметами, пропонувати малюкові повторити ці дії (з милом, рушником, зубною щіткою, гребінцем), схвалювати досягнення певного результату.

Під час прогулянки з дитиною дорослий має зважати на її бажання роздивитися ближче те, що привернуло увагу (автомобіль, автобус, маршрутне таксі, вагон метро, ігровий або будівельний майданчик). Він називає предмет, характеризує його основні властивості (колір, розмір, форму), розповідає про призначення, показує (якщо можливо) способи застосування, пропонує разом покататися на гойдалці, проїхати в автобусі, посидіти на лавочці, кинути в урну сміття тощо). Закріпленню елементарних уявлень дітей про предметний світ за межами житла сприятимуть дії з іграшковим транспортом та іншими предметами, що імітують вуличний рух, роботу на будівельному майданчику тощо. У пригоді дитині стануть коментарі дорослого, його активна допомога, емоційна підтримка.

Показники основ компетентності немовляти у предметному просторі

Знання	<p><i>Предмети побуту і вжитку.</i> Розрізняє свої та чужі предмети, іграшки, речі; знає, де лежать його іграшки, книжки, одяг</p> <p><i>Предметний світ за межами житла.</i> Починає розрізняти простір свого житла і предметний світ за його межами; впізнає знайомі та незнайомі предмети з найближчого оточення</p> <p><i>Предметно-практична діяльність.</i> Має уявлення про те, що книжку читають і розглядають, м'ячем граються, з кубиків будують, у скриньку вкладають, із чашки п'ють, ложкою їдять</p>
Уміння	<p><i>Предмети побуту і вжитку.</i> Добре орієнтується у домашньому просторі, намагається дістатися улюбленої іграшки, предмета, що зацікавив; розрізняє свої речі та речі дорослого, подає їх на його прохання</p> <p><i>Предметний світ за межами житла.</i> Упізнає і вказує пальцем на свій будинок, колиску, одяг; визначає рух напрямку до предмета, що зацікавив (автомобіль, тролейбус, вагон метро, поїзд, колиска, ліхтар), емоційно реагує на них; граючись іграшками, відображує їх призначення; імітує знайомі звуки</p> <p><i>Предметно-практична діяльність.</i> Маніпулює предметами найближчого оточення (розмахує, кидає, постукує, штовхає, стискає, вкладає, з допомогою дорослого нанизує, відкриває); радіє своїй вправності, результатам дій; п'є з чашки; ставить один кубик на інший</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до предметного довкілля свого житла та прилеглої до нього території, емоційно реагує, побачивши їх; виокремлює з-поміж багатьох предметів улюблені</p> <p><i>Самостійність.</i> Із власної ініціативи обирає предмет, що зацікавив; знаходить маму у приміщенні свого житла; самостійно ставить кубик на кубик, п'є з пляшки та чашки; з інтересом грається іграшками певний час за відсутності дорослого; приносить на прохання дорослого знайомий предмет, річ</p>

	<i>Допитливість.</i> Виявляє неабиякий інтерес до предметів побуту та вжитку у приміщенні свого житла та за його межами; використовує вказівний жест, визначаючи у предметному довкіллі предмет, що зацікавив; протягом певного часу вивчає його властивості, маніпулює ним, відчуваючи від цього задоволення
--	---

СВІТ МИСТЕЦТВА

СВІТ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Вікові можливості

У дитини домінує права півкуля головного мозку, що позначається на світосприйманні та персональному сенсорному «оформленні образу світу». Сприймання дитини є синтезованим. Це пояснює феномен її «поліхудожності», особистісну забарвленість емоційного реагування на звуки, кольори, форми, смаки, аромати, рухи. Цей віковий період сприятливий для закладання основ естетичного розвитку малюка, створення передумов естетичного сприймання, формування особистої художньої картини світу, заохочення проявів творчого самовираження. Дитина з цікавістю розглядає запропоновані дорослим народні звукові (свищики, брязкальця) та рухомі іграшки (пташки, метелики), фігурки (коники, півники); не залишається байдужою до предметів з яскравим петриківським розписом. Вона концентрує увагу на звуках, кольорах, рухах, обстежує форму та фактуру дотиком пальців та язика, випробовує предмети на звучання та міцність. Наприкінці першого року життя у дитини виникає інтерес до картинок, зображальних дій дорослого, з'являються перші наслідувальні дії. Утримуючи в руках фломастер, пензлик з фарбою або пальчиком дитина намагається залишити слід на папері, маніпулює формами будівного матеріалу, папером; радіє результату.

Перше півріччя першого року життя

Художньо-естетичний розвиток. Період до шести місяців життя є часом споглядання. Дитина зосереджує увагу на гарних, яскравих об'єктах, предметах; вона не лише спостерігає, а й обирає, наполегливо тягне руку до кольорових, забарвлених іграшок, предметів з оточення, картинок. У спільних діях з дорослим малюк набуває перших навичок художнього сприймання (розглядає, обстежує рухом, емоційно реагує, віддає перевагу за власним покликом), виявляє чутливість до краси, гармонії. Дитина постійно потребує нових вражень, пов'язаних з естетичними переживаннями. Розвиток її естетичного сприймання відбувається переважно природно-спонтанним шляхом через актуалізацію сенсорно-перцептивної та емоційної сфер. У іграх з картинкою та об'єктом, предметом реальності закладаються перші уявлення дитини про реальність та зображення, об'єм та плоскість. За умови урізноманітнення зорових, тактильних, смакових, рухових, слухових, нюхових стимулів дитина накопичує враження, потрібні для утворення образного фонду, уможливлення самостійного художнього розвитку та творчого самовираження.

Образотворча діяльність. Малюк активно прилучається до перших художніх дослідів. Спонтанно, але активно пізнає властивості матеріалу.

Художньо-естетичне самовираження. Здійснивши перший власний вибір привабливої іграшки, предмета, відчуває та своєрідно виявляє радість від самостійного задоволення своєї потреби. Голосом, мімікою, активними рухами виявляє свій настрій. Кожний малюк робить це по-своєму. Виникають перші переваги, вибірковість у ставленні до іграшок певного кольору, форми, звучання, фактури. Малюк віддає перевагу одним та залишається байдужим до інших, або зовсім відмовляється від них.

Друге півріччя першого року життя

Художньо-естетичний розвиток. Ускладнюються розвиток та поведінка, підвищується інтерес до довкілля, розширюється простір активних дій з предметами. Зорові диференціювання стають більш витонченими. Дитина розрізняє різко контрастні за зовнішнім виглядом іграшки, впізнає на фотографії близьку людину, починає розглядати картинки та маленькі книжечки з ілюстраціями. Зорову увагу привертають уже знайомі предмети. Ускладнюється зорово-моторна координація: малюк навчається по-різному захоплювати предмети залежно від їх розміру, властивостей, віддаленості. Під контролем зору формуються диференційовані захвати пальцями (двома та трьома), виникає вказівний жест. Дитина намагається дістатися до об'єкта, який привернув її увагу, радіє його отриманню, використовує різні способи обстеження: роздивляється, ощупує, стукає, тисне, зминає, розриває, кусає, нюхає, прикладає до обличчя. Збільшується чутливість до іграшок, предметів, речей різної фактури, виготовлених з різних матеріалів, різної форми та розміру.. Виникає потреба у спілкуванні з дорослим щодо дій з предметами, в ігровій співпраці. Емоційний стан дитини залежить не лише від задоволення її органічних потреб, а й від того, як впорядкована її діяльність.

Образотворча діяльність. Навичка сидіння, розвиток моторики рук та пальців, зоровий контроль сприяють пробудженню художньо-творчої активності дитини у здобуванні першого художнього досвіду. Вона із задоволенням, уважно спостерігає за дорослим, який малює, ліпить, конструє з паперу, ігрового будівного або природного матеріалу. Радіє відкриттю того, що фломастер, пензлик залишають сліди на папері. Дитина усвідомлює, що треба робити з фломастером, фарбами, потребує, щоб дорослий співпрацював з нею у зображальній грі. Вона намагається наслідувати його дії з конкретними предметами. Це означає, що вона здатна опанувати деякі «технічні» прийоми елементарного *малювання*: пальцем, долонею, пензлем, фломастером (правою та лівою руками), робити плями та несвідомі мазки пензлем, риси фломастером, губкою, штампом; *ліплення*: стискувати та зминати глину; *паперопластики*: зминати та відривати шматочки паперу; *будування*: ставити та приставляти кубики та інші деталі конструктора.

Художньо-естетичне самовираження. У найближчому оточенні дитина виокремлює те, що яскраве, приємне для неї на дотик, ритмічно звучить; смачно, на її погляд, пахне. Обираючи спосіб обстеження предмета (зосереджене ощупування пальцями, гучне стукання, кидання, торкання ним обличчя тощо), дитина виявляє власний темперамент, характер, природний артистизм, який відображається мімікою, звуком, рухом. Наприкінці першого року життя дитина вже готова до участі у спільній із дорослим ігровій формі художньої творчості, до активного дослідження нових об'єктів, предметів, форм; маніпулювання ними. Вона тримає в руках пензлик, фломастер, крейду; стукає ними; прикладає до паперу, залишаючи сліди, робить плями та риси; підставляє руку дорослому або самостійно занурює пальчик, долоньку у фарбу, виявляючи бажання побачити сліди від них на папері. Отримує задоволення від результату власних дій та своєрідно його виявляє.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати емоційну сприйнятливність, чутливість до виявів краси природного довкілля, предметно-просторового оточення;
- сприяти стійкості зорового зосередження; формувати елементарну здатність концентрувати увагу, зосереджуватися певний час, обстежувати предмети й об'єкти, радіти своїм враженням;
- привертати увагу дитини до предметів, об'єктів, явищ різного кольору, форми, розміру, фактури, смаку, запаху у створеному емоційно затишному, естетично привабливому середовищі;

- збагачувати простір сенсорно-перцептивної, художньо-естетичної активності дитини; насичувати його різнофактурними предметами та творами мистецтва;
- пробуджувати та заохочувати в дитині перші прояви художньо-естетичної активності та інтересу до них;
- підтримувати бажання наслідувати, повторювати за дорослим образотворчі дії.

Навчальні:

- навчати розглядати предмети, вироби народного мистецтва, репродукції, книжкові ілюстрації;
- навчати способів обстеження та дослідження предметів і матеріалів під час спільних предметно-ігрових дій;
- підтримувати прояви особистісних переваг дитини;
- показувати дитині способи дій із пластичним матеріалом, фломастером, фарбою, папером.

Виховні:

- створювати передумови для формування особистісного художньо-естетичного ставлення до світу;
- прищеплювати дитині інтерес до мистецтва, художньої творчості;
- сприяти проявам художньо-естетичної самореалізації дитини;
- прищеплювати елементарні навички культурного самовираження; виховувати елементарну культуру поведінки у спільній із дорослим художній діяльності.

Організація життєдіяльності

Під час прогулянки дорослий спілкується з дитиною, розповідає їй про те, що бачить та відчуває, привертає її увагу до яскравих об'єктів та явищ природи, називає їх, коментує їхню значущість для себе, висловлює захопленість їх красою; заохочує бажання дитини утримати свій погляд на них протягом певного часу та схвалює це. Він підтримує бажання дитини взяти в руки листочок, плід каштану; підійти ближче до квітки, понюхати її, розглянути пташку, собачку, комаху; простягнути ручки до сонечка, відчути його тепло; підняти голову до неба тощо.

Удома дорослий пропонує дитині помилуватися собою у дзеркалі: красиві очі, м'яке волосся, охайне і нарядне вбрання. Разом нею дитиною дорослий «мандрує» житловим приміщенням, обирає те, що їм обом видалося найбільш красивим, яскравим. Важливо усвідомлювати: розвивати у немовляти почуття красивого можна і необхідно щодня й у різні способи.

Створюючи сприятливе для художньо-естетичного розвитку дитини першого року життя середовище, дорослий має розуміти, що надмірно барвистий інтер'єр руйнує внутрішню гармонію приміщення, спричиняє втомленість і розпорошеність уваги; а от кольорові, відтінкові та світлотіньові ефекти сприяють спогляданню. Дорослий керується тим, що в оточенні дитини мають бути іграшки та предмети, виготовлені з різних матеріалів, різної фактури. Ознайомлення дитини з мистецтвом дорослий починає з виробів народної творчості (писанки, яворівські іграшки, вироби з петриківським розписом, дрібна пластика Опішні). Дорослий вводить дитину у світ краси, художньої творчості, образотворення через активну співпрацю, заохочення наслідувати способи його дій, емоційне ставлення до твору мистецтва, процесу та результату образотворчої діяльності у поліхудожньому сенсорно-збагаченому середовищі. Індивідуальні заняття малюванням можна об'єднати зі слуханням музики, масажем долонь та стоп, «пасивними» пластичними рухами (як тло для занять використовують класичну музику). Матеріалами та обладнанням є: гуаш, широкі пензлі (№ 10, № 22, № 24), поролонові губки, фломастери (товсті на водній основі), воскова крейда, тісто, текстиль різної фактури, папір різних

видів (для малювання, ватман, картон) та форматів (A4 і більше), кольорові мобілі, репродукції живопису, книжкові ілюстрації, народні іграшки, вироби народних художніх ремесел, ігрові будівельні матеріали тощо. Можна використати такі ігрові вправи: «Тренування пальчиків», «Звуконаслідування», «Сховані картинки», «Малюнки пальцями», «Малювання фарбами», «Малюємо ніжками», «Граємо з тістом», «Розвиваємо чутливість», «Тримаємо пензлик» тощо.

Закладанню передумов особистісного становлення та художньо-естетичного самовираження дитини сприятимуть заохочення та її вправляння в умінні виражати свій емоційний стан, настрій, ставлення до довкілля; віддавати певні переваги у виборі предметів, речей, іграшок, об'єктів уваги, партнерів по спілкуванню та предметно-практичній діяльності; проявляти елементарну самостійність. Дорослий використовує реальні життєві ситуації у приміщенні та за його межами, а також моделює спеціальні, прищеплюючи дитині елементарні навички культурного самовираження.

Домінантою у педагогічному супроводженні розвитку образотворчої діяльності та особистості дитини в ній є відкриття результатів власної творчості, вивчення кольору і форми. Цьому сприяють:

- ігри з кольором; художньо-ігрові вправи («Збери крапельки у стакан», «Поклади цукерки у вазочку», «Прив'яжи ниточки до кульок», «Змішаймо кольори», «Посади метелика на квітку», «Збери намисто для мами»); ігри з кольоровим шифоном («Кольоровий світ», «Прогулянка по контуру фігури»); ігри з фарбами (монотипія, печатки з овочів, малювання губками, валиками);
- малювання ліній — «Тренуємо пальчики» (доріжки, трафарети, розфарбовки). Діти можуть з'єднувати лініями наклеєні картинки, форми, крапки. Наприклад, з'єднавши крапки, діти з радістю впізнають «рибку», «яблучко», «грибок», «трикутник», «будиночок» тощо. При цьому використовують такі графічні матеріали: пастель, олівці М, 2М, фломастери, ручки кулькові різнокольорові (рисування на дошці крейдою та фломастером);
- ігри з конструюванням-будуванням (крупна мозаїка, конструктор «Лего» крупний, будівельні набори, конструктор з поролонових кольорових губок);
- ігри з папером і тканиною «Паперові фантазії» (аплікація, аплікації на рушнику), доріжки і килими з клаптиків, фланелеграф, «Тренуємо пальчики» («Пташки», «Стоніжки»);
- ліплення (ігри в «пісочниці», досліди з тістом, ліплення з глини, «Зернятка для курочки», «Сніг на ялинці», «Колобки з кольорового паперу», «Змійка з пластиліну»);
- ігрові вправи — «Кольори і відтінки», «Коробка з олівцями», «Збери гудзики», «Кольорові картки».

Показники основ компетентності немовляти в образотворчому мистецтві

Знання	<p><i>Художньо-естетичний розвиток.</i> Розуміє, що у природному, предметному та соціальному довкіллі є багато цікавих для пізнання об'єктів, речей, явищ; усвідомлює існування предмета як реального, так і зображеного на картинці, малюнкові, зліпку; розрізняє контрастні кольори</p> <p><i>Образотворча діяльність.</i> Знає, що можна робити з фарбами, фломастерами; має уявлення про деякі образотворчі інструменти та матеріали (пензлик, тісто, папір)</p> <p><i>Художньо-естетичне самовираження.</i> Диференціює для себе красиве — некрасиве, емоціями та активними рухами демонструє це</p>
---------------	---

Уміння	<p><i>Художньо-естетичний розвиток.</i> Виявляє сенсомоторний інтерес до предметів, об'єктів, явищ, людей; протягом певного часу зосереджує на них увагу; емоційно на них реагує; реагує на всі основні кольори; намагається наблизитися до найбільш красивих предметів (об'єктів), які привернули увагу; сприймає властивості предметів та матеріалів зором, на слух, смак, нюх, тактильно; активно діє з предметами, матеріалами та формами (стукає, зминає, погладжує, кидає); користується вказівним жестом; по-різному захоплює предмети залежно від їх форми, розміру, віддаленості</p> <p><i>Образотворча діяльність.</i> Виявляє емоційний інтерес до художньої діяльності дорослого; із задоволенням спостерігає за ним, намагається взяти участь у ній, наслідує доступні дії; утримує в руці пензлик, фломастер, розглядає та випробовує їх у дії; тримає у руці шматок тіста, паперу (стискає, зминає, відриває): умочує палець у фарбу та разом із дорослим робить крапки; залишає сліди губкою, штампом</p> <p><i>Художньо-естетичне самовираження.</i> Потребує співпраці з дорослим та по-своєму це виявляє; має свої переваги у виборі іграшок, предметів, речей, об'єктів: обирає улюблені, ігнорує ті, що не зацікавили, налякали, вже добре знайомі; намагається узгоджувати свої дії з діями дорослого, усвідомлює правила поведінки у спільній художній діяльності; радіє самостійно залишеним слідам на папері, з великим задоволенням повторює дію</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливість.</i> Зосереджує погляд, диференціює контрастні іграшки, впізнає на фото близьку людину, знайомі предмети, починає розглядати картинки, маленькі книжки з ілюстраціями; емоційно реагує, виділяє для себе знайоме, красиве, яскраве, виразне у зображеннях та в природі, предметному довкіллі, зовнішньому вигляді (зачіска, усмішка, прикраси), вбранні людей та своєму</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається наслідувати дії дорослого: умочує палець у фарбу, бере в руки фломастер, олівець, пензлик, папір, маніпулює ними, розглядає; на прохання може подати їх дорослому, покласти на стіл</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє значний інтерес до барв природи, предметів, речей, людського вбрання; показує вказівним жестом на об'єкт своєї уваги, очікуючи від дорослого пояснень; намагається його дослідити, виявити особливості та зрозуміти призначення</p>

СВІТ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Вікові можливості

У перші дні життя немовля синтезує голос матері, шурхіт її кроків, скрип дверей, що відчиняються і зачиняються, тобто звукові сигнали, що несуть життєво важливу інформацію. Слід зазначити, що звукова сенсорна інформація піддається інтенсивному обробленню навіть за відсутності уваги. Ця унікальна властивість слухової системи, вироблена в результаті еволюції, дає змогу ліпше орієнтуватися в зовнішньому середовищі, але, на жаль, призводить до неможливості ігнорувати небажаний звук.

Немовля може розрізнити дуже схожі звуки (наприклад два тони, віддалені на одну ноту за музичною шкалою), відрізняє звук людського голосу від інших звуків. Здатне розрізнити музичні тембри і загальне забарвлення звучання (інтонацію), найхарактернішою ознакою якого є консонантність — дисонантність.

Показово, що саме реакцію на звук вважають однією з основних ознак переходу від періоду новонародженості до віку немовляти (припадає на другий місяць життя), коли починає реагувати усмішкою на звучання людського, передусім материнського, голосу, криком — на крик іншої дитини, виявляти цікавість до своїх звуків. Оскільки інтонаційний слух не потребує великого досвіду (він працює на генетичній основі), дитина радісно реагує на слова, якими її картають, але які вимовлені ласкавим, ніжним голосом, і навпаки — починає плакати у відповідь на похвалу, сказану інтонаційно грубо, сердито.

Завдяки музичному слухові з мішанини звуків дитина вирізняє окремі блоки — «музичні фрагменти», композиції яких утворюють слова.

Перше півріччя першого року життя

Шуми і звуки довкілля. Новонароджена дитина реагує на звукові подразнення, у другій половині першого місяця життя у неї з'являється слухове зосередження. У два–три місяці життя немовля прислухається до звуків та шумів — прагне побачити їхнє джерело, переводить погляд, повертає голову. Дитина по-різному реагує на звукові подразники, наприклад різкі, гучні звуки можуть викликати плач. У чотири–шість місяців життя дитина починає активніше реагувати на різноманітні звуки, розрізняє їхнє звучання, починає вдаватися до звуконаслідування.

Музичні звуки. У два–три місяці життя дитина реагує на дзвін брязкальця, відрізняє звук людського голосу від інших звуків, диференціює голоси рідних, зокрема впізнає голос матері. На лагідний голос дорослого, звук іграшки у дитини виникає реакція пожвавлення: вона радіє, перестає кричати. Натомість сердитий голос може її налякати. У першому півріччі життя у дитини з'являється здатність диференціювати звуки за тембром, висотою, звуки, що відрізняються один від одного за характером (музичні звуки від шумів).

Музична діяльність. Першими музичними творами, які чує дитина, є колискові. У два–три місяці життя проявляється увага до мелодії на відміну від немусичних звуків. У чотири–шість місяців життя дитина виявляє інтерес до музики, охоче прислухається до спокійної, ритмічної; проявляє диференційовані реакції у відповідь на почуту музику різного характеру (колискова, танець). У дитини можуть виникати негативні емоційні реакції (пхикання, плач) на дисгармонійну музику; спостерігається відповідність рухових реакцій ритмові музики, вокалізаціям. Піврічна дитина здатна слухати музику лише протягом 15–20 секунд у зручній для неї позі. У першому півріччі життя в дитини закладаються передумови розвитку основних музичних здібностей: відчуття ритму, ладу, здатності до слухового уявлення, що виражається диференційованою реакцією дітей не лише на загальний характер музики, а й на ритмічну структуру тощо.

Друге півріччя першого року життя

Шуми і звуки довкілля. У другому півріччі першого року життя дитина з цікавістю дослухається до шумів і звуків; повертаючись тулубом чи голівкою, визначає їх джерело; любить видавати звуки.

Музичні звуки. Дитина уважно прислухається до голосу дорослого, емоційно реагує на його інтонацію; починає розуміти окремі слова, повертає голову до дорослого, який звертається до неї, повторює за ним окремі склади. Удосконалюється здатність диференціювати інтонацію, тембр, силу голосу. Проявляється підвищена увага до музичних звуків, дитина відчуває задоволення від їхнього сприймання.

Музична діяльність. З шести місяців дитина радісно сприймає музику: уважно стежить за діями дорослого, який співає чи грає на музичному інструменті; дитина усміхається, сміється під час «пританцювання»; агукає у відповідь на спів; наслідує інтонації та рухи дорослого (удари по барабанчику, гра в ладусі тощо). Дитина впізнає знайомі мелодії, здатна довше слухати музику. Після музичних занять дитина пожвавлена: лепече, радісно рухається.

Наприкінці першого року життя дитина мімікою, жестами, рухами, вигуками супроводжує сприймання музики, співу, звучання дитячих музичних інструментів. Радісно за допомогою дорослого та самостійно повторює звуки, односкладові слова, ігрові дії та рухи (повороти кистей рук, бокові переступання тощо), намагається відтворити звуки на дитячих музичних інструментах.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати здатність реагувати на звукові стимули, диференціювати звуки найближчого оточення;
- розвивати емоційну чутливість — створювати радісну атмосферу засобами музики, бажання слухати її; викликати різні емоційні реакції на неї (зосередженість, усмішку, голосові та рухові реакції);
- зацікавлювати різними музичними іграшками та дитячими музичними інструментами, привчати вслухатися в їхнє звучання.

Навчальні:

- залучати до наслідування звуків, навчати співвідносити іграшку у вигляді тварини (птаха) з відповідним звуконаслідуванням;
- спонукати наслідувати окремі співочі інтонації дорослих, повторювати за ними окремі звуки та склади;
- заохочувати до виконання спільно з дорослим нескладних рухів, ігрових дій з предметами відповідно до слів та характеру музики; сприяти запам'ятовуванню рухів, пов'язаних з музикою;
- надавати можливість відтворювати звуки на музичних іграшках

Виховні:

- заохочувати та підтримувати перші самостійні спроби дитини наслідувати звуки, склади, нескладні рухи, пов'язані з музикою;
- виховувати цікавість до музичних іграшок та дитячих музичних інструментів; заохочувати відтворення звуків на музичних інструментах;
- закладати основи сприйнятливості як базової якості особистості.

Організація життєдіяльності

Протягом першого року життя дорослий ознайомлює дитину з різноманітними звуками. Це можуть бути звуки природи, голоси тварин, звуки предметів, звуки, пов'язані з дією і працею людей, голоси людей, музичні звуки. Ефективності сприйняття, диференціації звукового матеріалу сприяє спільна діяльність двох аналізаторів: зорового і слухового. Зоровий аналізатор допомагає утримати в пам'яті зоровий образ предмета (демонстрування предмета, іграшки, їх дії), а слуховий аналізатор — звуковий образ, його звучання. Тому всі звуки, запропоновані дитині, слід пов'язувати з явищами, діями, предметами, іграшками, музичними інструментами, картинками.

З метою залучити дитину до слухання варто використовувати різні комунікативні ситуації сприймання музики, різні джерела відтворення звуку («жива» музика, спів, аудіозаписи) та стимулювати дитину до слухання. Значущим для музичного розвитку є слухання класичної музики. Ознайомлювати малюка з класичною музикою потрібно поступово й у тісному емоційному контакті з дорослим (під час прослуховування фрагментів музичних творів дитину можна погладжувати; мімікою, жестами підкреслювати характер музики, виражати ставлення до неї). Добираючи музику для прослуховування, важливо враховувати те, що дитині не подобаються надто сильні, голосні звуки, різкі, динамічні, нав'язливі ритми та жалібні інтонації.

Звертатися до дитини слід спокійно, ласкаво. Називаючи її, можна проспівувати один–три звуки. Бажано, щоб від самого народження дитина чула спів щодня (дитячі пісеньки, колискові; зі словами і без слів), оскільки навіть найпростіший наспів є сильним психоемоційним стимулом, у відповідь на який у дитини виникає емоційна реакція. Це дає їй змогу почуватися комфортно, захищено. Особливе значення мають колискові та народні пісні — виразні, різні за характером (ліричні, танцювальні та ін.). Вони прості у виконанні та доступні для сприймання, зокрема тексти народних пісень несуть позитивну інформацію про довкілля. Важливо, щоб дитина поступово засвоїла кілька простих мелодій, які стануть для неї першим кроком у світ музики.

Дитині також до вподоби звучання музичних інструментів. Музичні інструменти зі звукорядом (наприклад хроматичний металофон, губна гармоніка) мають характерне звучання, надають новизну і виразність одній і тій самій мелодії, яку прослуховує дитина. Музичні враження дитина отримує й під час самостійних дій з інструментами-іграшками без звукоряду (дзвіночок, музичний трикутник, бубен, брязкальця та ін.). Завдяки різноманіттю тембрів вони збагачують слуховий досвід дитини. Тому дорослим слід подбати про наявність удома та в дитячому садку різних музичних іграшок та дитячих музичних інструментів, забезпечити дитині можливість чути їхні звуки.

Доцільно, щоб удома звучали спокійна музика та спів. При цьому слід пам'ятати, що постійне гучне звучання радіо й телевізора шкідливе для малюка.

Показники основ компетентності немовляти у музичному мистецтві

Знання	<p><i>Шуми і звуки довкілля.</i> Диференціює звуки, визначає їхнє джерело; знає, що звуки сигналізують про присутність людини</p> <p><i>Музичні звуки.</i> Має уявлення про окремі співочі інтонації дорослих та тембр деяких дитячих музичних інструментів</p> <p><i>Музична діяльність.</i> Упізнає знайомі потішки, пісеньки, забавлянки тощо; знає рухи, які їх супроводжують</p>
Уміння	<p><i>Шуми і звуки довкілля.</i> Реагує на звукові стимули; зіставляє іграшку у вигляді тварини, птаха з відповідним звуконаслідуванням</p> <p><i>Музичні звуки.</i> Повторює за дорослим окремі звуки, звукосполучення</p> <p><i>Музична діяльність.</i> Повторює за дорослим окремі рухи під музику, спів; відтворює звуки на музичних іграшках</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Емоційно реагує на шуми, звуки, музику</p> <p><i>Допитливність.</i> Цікавиться звуком, його джерелом</p> <p><i>Самостійність.</i> Наслідує окремі співочі інтонації дорослого, повторює за ним звуки, склади, нескладні рухи та ігрові дії, що відповідають словам пісні та характеру музики, відтворює звуки на музичних іграшках та дитячих музичних інструментах</p>

СВІТ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Вікові можливості

Протягом першого року життя немовля сприйнятливим до яскравих кольорів, форм, фактури й текстури матеріалів, предметів, іграшок, воно тягнеться до них рукою, хапає, маніпулює, радіє, побачивши знайомі зображення, театральні атрибути. Дитина ще не використовує за призначенням театральні атрибути, однак такі її дії є підґрунтям для майбутньої здатності передавати свої життєві враження рухами, звуками, голосом, мімікою.

Немовля оволодіває вміннями та навичками сприймання театралізованих дій, забав з іграшками — упізнає знайомі, реагує на них похвалюванням, позитивними емоціями, починає розуміти мовлення, жести, міміку, насамперед рідних і близьких людей. Під час спільної з дорослим театралізованої діяльності дитина упізнає знайомі тексти забавлянок, пестушок та вчиться наслідувати звуки, жести, міміку, повторює окремі слова коротеньких віршиків, потішок; виконує дії спочатку за показом і вказівкою, а потім лише за вказівкою дорослого.

Перше півріччя першого року життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Немовля прислухається до спокійної, лагідної колискової, народної мелодійної музики, співанки; реагує на шум, звуки народної

іграшки (торохкальця, свищика, брязкальця) мімікою, рухами; проявляє специфічну реакцію на колір та форму; помічає рух театральних атрибутів.

Художньо-практична діяльність. Дитина сприймає театралізовану гру; реагує на звуки, колір, музику, голос, інтонацію; отримує задоволення від руху яскравих різнокольорових предметів. Усмішкою вона реагує на народні пантомімічні ігри-забавлянки «Кую-кую ніжку», «Ку-ку», «Іде коза рогата», «Ладусі», «Дай ручку», «Гулі полетіли», «Сію-сію мак-мак»; намагається повторити протяжні звуки.

Елементи самодіяльності. Немовля передає свій настрій звуком, голосом, мімікою, жестами; отримує задоволення від шумових звуків, руху яскравих предметів та обстеження народних іграшок на дотик; бере пасивну участь у театралізованій грі; самостійно намагається відтворювати звуки.

Друге півріччя першого року життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина сприймає звуки, голос, різні фактури, форму предметів; активно реагує на рух театральних атрибутів, міміку, кольори, шум, звуки народних іграшок (торохкальця, свищики, брязкальця тощо), обстежує їх пальчиками. Вона здатна прислухатися до спокійної, лагідної колискової, народної мелодійної музики, співанки, ритмічних звуків; проявляє специфічну реакцію на колір та рух.

Художньо-практична діяльність. Дитина звертає більшу увагу на колір, форму, фактуру предметів; розглядає та впізнає знайомі різнокольорові яскраві іграшки, театральні атрибути; продовжує обстежувати їх та дає їм характерні назви. Під музичний супровід немовля активно рухає кінцівками та імітує танцювальні рухи. Впізнає знайомі ігри. Дитина спостерігає за діями дорослого і проявляє інтерес до театралізації — захоплено реагує на звуки, колір, музику, голос, інтонацію та запам'ятовує прості театралізовані дії, приміряє на себе елементи костюма; за допомогою жестів, міміки та найпростіших слів відтворює казковий образ.

Елементи самодіяльності. Немовля наслідує інтонації дорослого, імітує спів; прагне передати свій настрій через звук та міміку; намагається долучитися до театралізованої гри; віддає перевагу певним ролям; відтворює образи знайомих персонажів найпростішими рухами тіла, використовуючи мімічні та пантомімічні жести; самостійно намагається наслідувати звуки персонажів.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати здатність дитини позитивно реагувати на музику, спів, зокрема колискових, римовані народні потішки та відповідні рухи під музичний супровід, забавлятися яскравими різнокольоровими іграшками, картинками;
- розвивати емоційну чутливість, здатність удивлятися та прислухатися, зосереджувати увагу на предметі, звуці, голосі;
- сприяти отриманню дитиною задоволення від набутих вражень; запам'ятовуванню найпростіших звуків, рухів, предметних забавок; стимулювати її емоційно реагувати на ритм римованих лічилок-пісеньок, звуконаслідувати їх та повторювати відповідні рухи.

Навчальні:

- вправляти в умінні стежити за ігровими діями дорослого, які той супроводжує виразними словами;
- створювати сприятливі умови для спостереження за яскравими іграшками; навчати зосереджувати погляд на яскравих іграшках, театральних атрибутах.

Виховні:

- пробуджувати цікавість до театральних дійств;

- формувати початки посидючості, зосередженості.

Організація життєдіяльності

Дорослий створює насичене позитивними емоціями середовище, яке задовольняє потребу немовляти у сприйнятті звуків, кольорів, різних рухів, форм, нових вражень; вправляє дитину в умінні чути, бачити, сприймати, елементарно діяти, адекватно переживати. Діяльність дорослого щодо збагачення сенсорного досвіду дитини закладає основу для формування у неї базових якостей особистості.

Дорослий створює та наспівує спокійні співанки, лагідні колискові; народні пісеньки супроводжує відповідними жестами, мімікою, звуками. Він налаштовує дитину на позитивне сприймання театралізованих дій з іграшками: показує кожну іграшку, розповідає про неї, повертає увагу до її зовнішнього вигляду, кольору, форми, налаштовує на очікування цікавого дійства.

Батьки (педагоги) організують для малюка обігрування — показ забавлянок, пестушок за допомогою образних іграшок та іграшок-рукавичок. Під час такої діяльності слід використовувати пестливі вирази, дитячі віршики, знайомі дитині й нові іграшки та предмети, що сприяє ліпшому сприйманню нею театралізованих дійств. Утім, «затягувати» у часі театралізовані дії не варто.

Усвідомлюючи важливість наслідувальних дій, дорослий заохочує дитину наслідувати звуки, голос, міміку, жести; стимулює обстеження народних іграшок на дотик; сприяє отриманню нею задоволення від шуму, руху яскравих предметів та театралізованих ігор, стимулює передачу настрою звуком та мімікою.

Оскільки дитина охоче самостійно займається протягом 5–10 хвилин, дорослий у цей часу підтримує її намагання наслідувати міміку, звуки, рухи театральних персонажів. Для цього використовує якісні твори народного мистецтва, музику, пісні, змістовні та цікаві театралізовані ігри; елементи театральних костюмів. Разом із дитиною виконує дії театралізованої гри, сприяє опануванню нею простих дій («на голівку сіли», «полетіли»); розглядає театральні атрибути; розігрує пальчикові сюжетні ігри. Дорослий вправляє дитину в умінні зосереджуватись на театралізованих діях з іграшками, елементарно диференціювати їх за емоційним забарвленням та змістовим наповненням; підтримує радісний, бадьорий настрій дитини, закріплює набуті нею вміння та збагачує її життєві враження.

Дорослий створює зрозуміле, доступне театралізоване дійство, що зацікавлює дитину, розвиває емоційну чутливість до кольору, форми, фактури, тембру голосу, звуків народних іграшок, спонукає до обстеження їх пальчиками; повертає увагу до спокійної, лагідної колискової, народної мелодійної музики, співанки, ритмічних звуків.

Дорослому важливо володіти виразним мовленням, абеткою емоцій, жестів, рухів, голосовою тональністю, адже він є прикладом для наслідування. Слід підтримувати бажання дитини імітувати звуки, голос, інтонацію, танцювальні рухи, наслідувати дії дорослого, відтворювати образи казкових персонажів; управляти в умінні впізнавати персонажів; розширювати репертуар театралізованих ігор, уникаючи ускладнених, довгих, негативно забарвлених, «затягнутих» у часі театралізованих дій.

Показники основ компетентності немовляти у театральній діяльності

Знання	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Упізнає знайомі віршики, веселу мелодію, фігури людей, тварин, предметів і речей на ілюстраціях; має елементарне уявлення про типову поведінку кожного знайомого персонажа</p> <p><i>Художньо-практична діяльність</i> Має елементарні уявлення про можливість відтворення під час театральної гри персонажів, які їй подобаються (дій ляльки, звуків тварин, рухів та звуків транспорту тощо)</p>
---------------	--

Уміння	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Емоційно реагує радісними вокалізаціями, мімікою, жестами, активними рухами на веселі ритмічні мелодії, яскраві предмети, іграшки, ілюстрації, театралізовану гру</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Бере посильну участь у спільній із дорослим грі; упізнає на ілюстраціях, у книжках знайомих персонажів; у спілкуванні використовує не лише міміку та жести, а й окремі слова та знайомі звуконаслідування; позитивно ставиться до сюжетно-рольової театралізованої гри</p> <p><i>Елементи самодіяльності.</i> Намагається самостійно відтворити окремі елементи ролі декого зі знайомих персонажів (ляльки, тварини)</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Мімікою, жестами, активними рухами, радісними вокалізаціями реагує на веселі ритмічні мелодії, яскраві предмети, іграшки, ілюстрації, театралізоване дійство; тривожиться, відвертається, супиться, плаче, реагуючи на страшне зображення, різку тональність голосу театральних персонажів; радіє, побачивши яскравий одяг персонажів, іграшки, атрибути</p> <p><i>Допитливність.</i> Цікавиться новим, незнайомим; жваво реагує на красиве, динамічне, барвисте, приємне під час театралізованого дійства; вимагає, щоб дорослий повторив свої дії; вказує пальцем на те, що найбільше сподобалося</p> <p><i>Самостійність.</i> Упізнає знайомі забавлянки, пестушки, намагається наслідувати звуки, жести, міміку, окремі слова коротеньких віршиків, потішок; виконує дії спочатку за показом і вказівкою, а потім лише за вказівкою дорослого; самостійно обирає і по-різному приміряє елементи костюма; пробує відтворювати звуки</p> <p><i>Людяність.</i> Емоційно реагує на настрій та дії персонажів театралізованого дійства; віддає перевагу деяким з них, виявляє співчуття</p>

СВІТ ЛІТЕРАТУРНОГО МИСТЕЦТВА

Вікові можливості

Із перших місяців життя дитина чує римовані народні потішки, дитячі віршики, коротенькі казочки. Так вона ознайомлюється з художньою літературою та усною народною творчістю. Фольклорні та літературні твори сприяють розширенню її уявлень про навколишній світ: людей, тварин, рослини, явища природи, предмети, іграшки, дії; збагачують враження, розвивають пізнавальну та емоційну сфери; пробуджують інтерес до читання книжок дорослими. Дитина позитивно сприймає художнє слово, помічає його мелодійність та виразність.

Перше півріччя першого року життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Немовля слухає потішку, приказку; реагує на голос дорослої людини, яка їх проговорює; сприймає та емоційно реагує на інтонацію персонажів народних казок.

Художньо-практична діяльність. Короткочасно зосереджує увагу на яскравій іграшці, простягає до неї руки, намагається втримати її, радіє їй. Дитина прислухається до маминого голосу, римованих народних потішок, колискових, зосереджує погляд на яскравих ілюстраціях, роздивляється їх.

Елементи самодіяльності. Дитина передає свій настрій через звук, голос, міміку, жести; отримує задоволення від інтонації голосу, намагається відтворювати звуки — гулить.

Друге півріччя першого року життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина сприйнятливіша до кольорів, форм, виразних звуків; активно реагує на них; особливого значення для неї набуває людський голос — співучий, лагідний, різної тональності. Вона починає самостійно гортати

сторінки книжок, розглядати ілюстрації, картинки; впізнає персонажів казок, намагається повторити назву казки та імена основних персонажів; уважно слухає читання дорослого, просить повторити. Удосконалюється зорова та слухова активність дитини через збагачення її життєвих вражень, уточнення уявлень.

Художньо-практична діяльність. Дитина обстежує предмети, що її зацікавили; зосереджує свою увагу на яскравих кольорах, незвичних формах, інтонаціях людських голосів. Вона активно реагує на слова, повторює звуки, одно-двоскладові слова. Слухає дитячі казки, впізнає знайомих героїв; з інтересом спостерігає за сюжетом казки, яку розіграє хтось із батьків, емоційно реагує на вигляд, слова та дії персонажів (радіє, дивується, розчаровується, лякається); уважно стежить за переміщенням персонажів: шукає тих, які зникли, впізнає улюблених, намагається повторити окремі дії.

Елементи самодіяльності. Захоплено слухає виразне читання дорослим віршика, казки; наслідує інтонацію, намагається повторити окремі слова, віддає перевагу певним персонажам. Дитина отримує задоволення від інтонації голосу рідних людей; за допомогою звуків, рухів, міміки намагається відтворити характерні риси знайомих персонажів у казках, піснях, потішках, приказках; повторює за дорослим елементи простих віршованих текстів.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- привертати увагу немовляти до художнього слова, його краси, співучості, розвивати здатність вдивлятися, прислухатися, радіти приємним враженням;
- розвивати сприйнятливості дитини до простих літературних творів;
- заохочувати дитину супроводжувати знайомі тексти рухами (погойдуванням тощо), похвалюванням, позитивними емоціями.

Навчальні:

- ознайомлювати з доступними за віком римованими потішками, віршиками, забавлянками, закличками, народними піснями та колисковими;
- вправляти дитину в умінні диференціювати тональність людського голосу під час слухання зразків усної народної творчості;
- навчати дитину зосереджувати увагу на ігрових діях дорослого, які супроводжуються виразними словами, заохочувати наслідувати дії дорослого, супроводжувати зразки усної народної творчості виразними мімікою та жестами;
- учити дитину наслідувати звуки й окремі слова віршиків та забавлянок; хвалити її за це.

Виховні:

- виховувати інтерес до дитячої книжки, яскравих ілюстрацій, знайомих персонажів, процесу читання;
- підтримувати радісний та бадьорий настрій малюка під час прослуховування віршованих рядків;
- формувати культуру поведіння з книжкою, її належного зберігання.

Організація життєдіяльності

Дорослий залучає дитину до художнього слова, розвиває її чутливість до рідної мови, формує елементарні літературні уподобання. Він варіює тон голосу, міміку обличчя, вдається до виразних рухів і жестів для посилення вражень дитини від почутого слова.

Розглядаючи книжки, дитина намагається означити звуками побачене, зупиняє погляд на яскравих ілюстраціях і радіє, упізнаючи зображення людей і тварин. Дорослий при цьому підтверджує правильність її здогадів; заохочує відчути красу художнього слова, віршованих текстів. Спільне з дорослим розглядання ілюстрацій у книжках сприяє

запам'ятовуванню та розумінню дитиною почутого. У пригоді стануть книжки-розгортки, книжки-іграшки, книжки-ширмочки, звукові книжки. Дорослий звертає увагу дитини на яскраві ілюстрації, навчає акуратно гортати сторінки звичайних та музичних книжок, разом з дитиною радіє її успіхам, заохочує її прагнення наслідувати звуки, рухи, міміку знайомих персонажів казок, пісень, потішок, приказок.

Дорослий пропонує дитині знайти знайомого персонажа, роздивитися ілюстрації в книжках-розгортках, книжках-іграшках, книжках-ширмочках; словами-узагальненнями назвати побачене в книжках; заохочує цікавість, прагнення домогтися від дорослого називання того, що зацікавило в ілюстрації, розповіді про нього. Дорослий вправляє дитину в умінні відтворювати окремі звуки і слова.

Показники основ компетентності немовляти у літературній діяльності

Знання	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Упізнає знайомі казки, потішки, віршики; знає слова-назви окремих персонажів</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Розрізняє кольори, форми, звуки, інтонації; диференціює книжки-розгортки та музичні книжки</p> <p><i>Елементи самодіяльності.</i> Виявляє цікавість до нового; має уявлення про те, як діяти з книжкою</p>
Уміння	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Уважно слухає потішку, віршик, казочку; емоційно на них реагує; має серед них свої уподобання</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Намагається самостійно перегорнути сторінки дитячої книжки; розглядає ілюстрації, впізнає знайомі образи; повторює за дорослим окремі слова; наслідує деякі дії</p> <p><i>Елементи самодіяльності.</i> Використовує звукосполучення і слова, що стосуються знайомих персонажів, упізнає їх у книжці, прагне означити своє ставлення звуком, словом; емоційно їх забарвлює, збагачує мімікою, жестами, поглядом, виразними рухами</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до інтонації та міміки людей; відповідно реагує на слова та поведінку персонажів художніх творів; намагається виразити співчуття до героїв казок, які цього потребують</p> <p><i>Самостійність.</i> Прагне без допомоги та за підтримки дорослого гортати по одній сторінки книжок</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє інтерес до книжки, розглядання ілюстрацій; показує, що найбільше зацікавило у віршику, казці</p> <p><i>Людяність.</i> Виявляє інтерес до інтонацій різних персонажів; розпізнає їх настрій, стан; намагається адекватно на нього реагувати</p> <p><i>Самовладання.</i> Здатне недовго зачекати виконання обіцяного — доки дорослий зможе почитати йому книжку, разом роздивитися ілюстрації</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ»

Вікові можливості

Протягом першого року життя формуються навички маніпулятивної та предметної діяльності дитини, виникає відображувальна гра, з'являються функціональні дії дитини, які відтворюють дії дорослих з предметами.

Перше півріччя першого року життя

Особистісне спілкування. У віці двох–шести місяців провідною діяльністю дитини є емоційне спілкування з дорослим, а основною його формою — особистісне спілкування. Емоційне спілкування передбачає сформовану потребу дитини в емоційній взаємодії з дорослим та його доброзичливій увазі до неї; здатність комплексом поживлення (мімікою задоволення, відповідними жестами, активними рухами, вокалізаціями) реагувати на звернені до неї усмішку, пестощі, слова дорослого; уміння впізнавати матір і батька, виділяти їх з-поміж інших людей, по-особливому їм радіти, виявляти готовність підтримати контакт. Найактивніше проявляється емоційний відгук дитини під час ігрового спілкування з дорослим. Дитина реагує комплексом поживлення та вокалізаціями на забавлянки, приспівки, потішки, примовки, хованки, загравання («дожену-дожену», «ладі-ладусі», «жу-ку», «ту-ту-ту» тощо).

Предметно-маніпулятивна діяльність. У віці двох–трьох місяців дитина здатна короткочасно зосереджувати погляд на яскравих предметах, іграшках, що привертають її увагу. У другій половині першого півріччя першого року життя дитина намагається схопити предмет уваги, виконує з ним здебільшого некоординовані рухи, обмацує, облизує, смоче.

Друге півріччя першого року життя

Особистісне спілкування. У віці шести–дванадцяти місяців провідною діяльністю дитини залишається емоційне спілкування з дорослим, форми якого урізноманітнюються за рахунок предметної (маніпулятивної) діяльності та перших наслідувальних ігрових дій, заснованих на її потребі у спілкуванні з дорослим як партнером у спільних діях.

Предметно-маніпулятивна діяльність. Дитина проявляє бажання маніпулювати предметами. Вона мімікою, жестами, вокалізаціями «запрошує» рідного дорослого до емоційної взаємодії в предметній діяльності, «вимагає» від нього показу способів дій з предметами та іграшками, радіє відкриттям їхніх властивостей, намагається відтворити елементарні предметні дії, орієнтується на дорослого як зразок для наслідування. У предметно-маніпулятивній діяльності дитини виникають перші найпростіші ігрові дії, пов'язані з особистим досвідом, власною життєдіяльністю: дитина годує, вкладає спати, заколисує, купає ляльку або іграшкову тваринку.

Важливим показником оптимального розвитку провідної діяльності дитини є своєчасний перехід від особистісного спілкування до взаємодії в предметній діяльності. Тривале затримання дитини лише на стадії особистісного спілкування з дорослим, повільний її перехід до предметно-маніпулятивної діяльності засвідчує відставання в її психічному та особистісному розвитку і потребує від дорослого уваги і допомоги.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати прояви пізнавальної активності дитини, заохочувати її до спілкування з дорослим;
- сприяти розвитку предметної маніпулятивної діяльності, заохочувати до елементарних ігрових наслідувальних дій.

Навчальні:

- за допомогою показу та заохочення допомагати дитині оволодіти елементарними діями з предметами;
- навчати нових способів дій та ознайомлювати з властивостями різних предметів.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до предметної діяльності;

- заохочувати та підтримувати радісний настрій дитини від спільної з дорослим предметної діяльності, виховувати довірче ставлення до дорослих;
- формувати передумови бережливого ставлення до предметів та матеріалів.

Організація життєдіяльності

Для дитини з двомісячного віку важливо створити умови, за яких до її рук потраплятимуть різноманітні іграшки та предмети. Це дасть змогу формувати у неї орієнтувальні дії (реакцію уподібнення), дії елементарного експериментування та цільові дії. Дорослий збагачує враження дитини, пов'язані з природою, предметами, людьми та з власним тілом. Він стимулює дитину оволодівати маніпулятивними діями з предметами, звертає увагу на випадковий результат предметної дії, заохочує до її повторення. Дорослий сприяє зростанню рухової активності дитини, зміцненню м'язів та розвитку дрібної моторики рук.

Дорослий заохочує дитину брати предмети в руки, маніпулювати ними — трясти, стукати, кидати, крутити; діяти з природними та рукотворними матеріалами — хлюпати водою, робити спроби копати пісок, стискати та рвати папір тощо. Він підтримує бажання дитини обстежувати доступні та безпечні для життя предмети, людей, об'єкти природи, супроводжуючи дії простими й чіткими коментарями. Навчає дитину орієнтуватися у своїх діях на слова «можна» і «не можна», спонукає її повторювати вдалі результативні дії. Схвалює позитивні прояви активності, намагання продуктивно маніпулювати предметами, діяти шляхом спроб і помилок, ураховуючи свій вдалий і невдалий досвід. Дорослий допомагає дитині варіювати свої дії з предметами, співвідносити їх з отриманими результатами, дивуватися, радіти. Усвідомлюючи, що новизна тішить дитину, збагачує новими життєвими враженнями, дорослий спонукає її до подальших активних дій у докільці. Він забезпечує дитині змогу вправлятися у розрізненні в навколишньому природному, предметному та соціальному середовищі *знайомого й незнайомого*; підтримує її прагнення ознайомитися з новими, незнайомими предметами, показує різні способи їх використання, дій з ними.

Дитина з допомогою дорослого вправляється у виокремленні незнайомого, концентрує на ньому увагу, затихає, дивується, виражає елементарні інтелектуальні емоції вигуками, фіксує наявність нового вказівним жестом, вимагає інформації про незнайоме («Дай!»). З метою розвивати у дитини здатність до узагальнення дорослий використовує спеціально підібрані іграшки, предмети та дії з ними. Пропонує іграшки (предмети) з однаковою назвою, але такі, що виготовлені з різних матеріалів і відрізняються за розміром, формою, кольором.

Розвиткові елементарної самодіяльності дитини сприяє варіювання дорослим способів використання іграшок та предметів: ту саму іграшку (предмет) використовують у різних ситуаціях, з нею виконують різні дії. Розвивальний ефект має демонстрування дитині однакової дії з різними іграшками (предметами). Адже варіативність є важливим засобом розвитку в майбутньому творчої активності. Однак надмірне ускладнення завдань може спровокувати відмову дитини сприймати нову інформацію, викликати негативні емоції. Тож ускладнювати ігри слід поступово, рухатися малими кроками, співвідносячи їх зі здатністю конкретної дитини радо сприймати новинку, розуміти можливість використання одного предмета по-різному і різних — однаково.

Дитина наслідує дії дорослого з відомими та новими іграшками, активізує власні дії за допомогою іграшки, маніпуляції нею, практичного вивчення іграшки: розглядання, обмацування, кидання, постукування, домагання її звучання. Дорослий створює умови для наслідування дитиною дій, що поєднують використання двох або більше іграшок (ставить кубик на кубик, нанизує на стрижень кільця, кладе дрібні предмети в порожнє відерце, кошик, коробку або виймає з неї); для виконання нею деяких функціональних дій з

урахуванням властивостей іграшок (м'яч штовхає, котить; коробку закриває й відкриває); навчає здійснювати узагальнювальне перенесення відомих дій на нові іграшки.

Дорослий заохочує дитину наслідувати маніпулятивні дії у жартівливих іграх-забавах («Іде коза рогата», «Сорока-ворона», «Кую-кую чобіток»); під колискові «заколисувати» ляльку чи іншу іграшку; відтворювати однорідні ігрові дії («варить їжу» — помішує ложкою в каструлі, годує ляльку — підносить ложку ляльці до рота тощо).

Показники основ компетентності немовляти в емоційному спілкуванні з дорослим

Знання	<p><i>Особистісне спілкування.</i> Упізнає рідних, виділяє їх з-поміж інших людей; радіє можливості спілкуватися з ними</p> <p><i>Предметно-маніпулятивна діяльність.</i> Звертається до дорослого як носія інформації, партнера у спільних діях з метою розширення й уточнення елементарних уявлень про деякі властивості предметів, матеріалів з найближчого оточення</p>
Уміння	<p><i>Особистісне спілкування.</i> Комплексом поживавлення реагує на контакт із дорослим. Мімікою, жестами, вокалізаціями «запрошує» дорослого до емоційного спілкування</p> <p><i>Предметно-маніпулятивна діяльність.</i> Відчуває потребу у спілкуванні з дорослим як партнером у спільних діях; хоче і вміє маніпулювати предметами з найближчого оточення; мімікою, жестами, вокалізаціями «просить» дорослого повторити способи дій з різними предметами; орієнтується на дорослого як на зразок для наслідування; намагається самостійно відтворити елементарні предметні дії; мімікою, жестами, вокалізаціями виражає радість від отримання елементарного практичного результату</p>
Початки базова якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Чутливе до зовнішніх впливів, тонко реагує на подразники</p> <p><i>Самостійність.</i> У знайомих ситуаціях, виконуючи дії з відомими предметами, намагається діяти незалежно від дорослого</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє жагу до нової інформації, вражень; віддає перевагу новому над знайомим</p> <p><i>Людяність.</i> Виявляє елементарні форми прихильного ставлення до рідних дорослих, турботи про них</p> <p><i>Гідність.</i> Радіє, отримавши елементарний практичний результат; ображається на недбале, байдуже, роздратоване ставлення до нього дорослого під час спільних дій</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРІ»

Вікові можливості

Протягом першого року життя дитина оволодіває умінням стежити за людиною, яка рухається, від центру до периферії поля зору і у зворотному напрямку. З допомогою дорослого вона тренується передбачати результат дій з предметом. Дитина здатна відшукати очима джерело звуків, знайомі іграшки, предмети, речі. Удосконалюються та стають більш взаємоузгодженими рухи рук і очей. Дитина багато рухається та маніпулює предметами різного призначення, кольору, форми, розміру, фактури, завдяки чому відбувається своєчасне дозрівання мозкових мовно-рухових структур. Іграшка із заспокійливого засобу перетворюється на об'єкт дослідження. Мовлення дорослого стає важливим регулятором пізнавальних дій та маніпулятивної діяльності. Як правило, дитина спочатку оволодіває динамічними рухами (зміна положення і переміщення у просторі), а потім статичними (здатність зберігати певне положення тіла).

Перше півріччя першого року життя

Пізнавальний інтерес. Дитину приваблюють блискучі, яскраві, а також рухомі об'єкти, звуки мовлення людини, музичні звуки. Особливо вона цікавиться новими об'єктами: вирізняє їх з-поміж знайомих і зосереджує увагу саме на них. Дитина здатна зіставити нові враження з тими образами, які вже є в її свідомості; відрізнити знайоме обличчя від незнайомого. Вона потребує нової інформації, прагне пізнати нове. Початки пізнавального інтересу дитини виявляються в зацікавленості різними сенсорними стимулами, розгляданні різних природних об'єктів, предметів, людей та в прояві емоцій у процесі їх дослідження.

Сенсорно-перцептивний досвід. Інтенсивно розвиваються всі сенсорні системи, які забезпечують сприймання дитиною навколишнього світу та самої себе. Особливістю цього життєвого періоду є випереджувальний розвиток сенсорних систем порівняно з моторикою, тому цікавість до будь-яких предметів виявляється насамперед через зорове та слухове зосередження на них. Дитина зосереджує погляд на обличчях дорослих членів родини, намагається встановити з ними контакт: спостерігає за ними, усміхається; намагається аналізувати сигнали, які надходять зовні. У віці близько шести місяців у дитини з'являється здатність сидіти, завдяки чому розширюється простір для обстеження нею предметного світу. Вона починає вибірково обстежувати іграшки, предмети (утримувати, хапати, перевертати), розглядати їх та прислухатися до звуків на відстані; робить цільові спроби хапати іграшки різної форми та розміру.

Передумови логіко-математичного розвитку. У шестимісячному віці хапальні рухи дитини стають більш скоординованими, у результаті чого формуються перші вміння співвідносити рухи руки із розміщенням, розмірами та формою різних предметів. Маніпуляції предметами та іграшками є основою для подальшого ознайомлення дитини з їх властивостями. Дитина починає орієнтуватися у розміщенні предметів. Розглядаючи іграшки, предмети різні за розміром, формою, звучанням, маніпулюючи ними, вона починає розрізняти їх, робить спроби здійснювати повторювальні дії.

Початки цілісної картини світу. Дитина починає оволодівати елементарними уявленнями про навколишній світ (зовнішній вигляд батьків та інших членів родини, дії з догляду за нею; деякі властивості знайомих предметів та об'єктів) та саму себе (фізичні особливості). Вона починає розрізняти людей (свої-чужі), стани (холодно-жарко, темно-світло, приємно-неприємно).

Друге півріччя першого року життя

Пізнавальний інтерес. Дитина стає відкритішою до нових вражень, виявляє особливий інтерес до нових іграшок, предметів, речей, об'єктів. Перш ніж виконувати дії з предметом, вона намагається зорієнтуватися в його властивостях.

Сенсорно-перцептивний досвід. З допомогою дорослого та самостійно дитина обстежує іграшки, предмети, які привернули її увагу. Вона обмацує їх поверхню, тисне, перевертає, повільно рухає, облизує. Увагу дитини починає привертати власне відображення у дзеркалі або зображення на фото. Вона «експериментує» з різними предметами та речами. Завдяки вмінню повзати збільшується простір для дослідження навколишнього простору. Дитина активно пізнає властивості предметів під час маніпуляцій з ними. Вона перекладає предмети з однієї руки в другу, навчається діяти одночасно двома руками з двома предметами; виконує перші результативні дії з предметами, що можуть викликати приємні враження; впізнає знайомі предмети. У неї розширюються можливості орієнтування в навколишньому світі. Починає формуватися зорове сприйняття форми і розмірів предметів. Дитина відкриває для себе такі властивості предметів: здатність рухатися, звучати, падати; м'якість чи твердість тощо. Підвищується

її здатність самостійно зосереджуватися протягом певного часу на певній діяльності або на ігровій дії.

Передумови логіко-математичного розвитку. У дитини з'являється бажання повторювати дії дорослого. Вона поплескує рукою по предметах, перекладає іграшку з однієї руки в другу. Цікавість до таких рухів пов'язана з розширенням орієнтувальної діяльності дитини, яка вже вміє розглядати предмети, сприймати їх колір, форму, виконувати елементарні дії з ними. Розвиваються елементарні просторові реакції дитини. Вона повертає голову в бік названого об'єкта, емоційно на нього реагує. У процесі оволодіння такими взаємопов'язаними діями розвивається дрібна мускулатура кисті руки, встановлюється чітка координація рухів очей і рук. Наприкінці першого року життя дитина починає розуміти елементарні узагальнення іграшок за істотними ознаками, розвивається її здатність відтворювати в пам'яті ті образи, яких дитина в цей момент не бачить. Вона починає виконувати рухи, пов'язані з пошуком предметів та іграшок, однакових за формою та розміром, знає назви частин тіла (очі, ніс, руки, ноги тощо). Орієнтація у просторі стає осмисленішою й конкретнішою. Дитина починає розуміти існування елементарних причинно-наслідкових зв'язків між своїми діями та реакцією дорослих, поведінкою тварин, виглядом іграшки тощо.

Початки цілісної картини світу. У свідомості дитини починають виникати елементарні схематичні образи об'єктів пізнання (людей, предметів, іграшок, об'єктів природи), які існують постійно, навіть тоді, коли ці об'єкти не перебувають у полі зору дитини. Вона починає впізнавати їх, незалежно від місця розміщення. Оскільки в цьому віці дитина здатна розрізняти елементарні приємні або неприємні враження та відчуття, які отримує від зовнішнього середовища або власного організму, вона починає вибірково ставитися до людей з найближчого оточення та об'єктів довкілля. Спілкування з дорослими збагачує уявлення дитини про свою значущість для них та їхню для неї, про цінність і красу природи, рукотворних речей. Вона починає адекватно реагувати на вимоги дорослих, звертати увагу на інтонацію та зміст прохань, виявляти прихильність до себе та довкілля.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати цікавість дитини до предметів, речей, тварин, рослин, людей, до себе, заохочувати проявляти емоції щодо об'єктів пізнання;
- сприяти розвитку дій з предметами за словесними вказівками дорослого;
- розвивати пасивне та активне мовлення дитини, пов'язане з пізнанням довкілля та самої себе.

Навчальні:

- формувати елементарні уявлення про себе та довкілля, взаємозв'язки та взаємозалежність між людьми, предметами, природними об'єктами;
- спонукати обстежувати деякі безпечні об'єкти довкілля різної форми та величини, заохочувати маніпулювання ними; схвалювати самостійні дії, підтримувати прагнення повторити їх;
- вправляти у вмінні співвідносити рухи руки з розміром та формою предмета;
- формувати зорові, слухові та тактильні реакції на яскраві об'єкти, звуки, рухи, мовлення дорослого;
- навчати застосовувати словесну інформацію, почуту від дорослого;
- сприяти становленню умінь, пов'язаних з пошуком предметів, однакових за розміром та формою;
- формувати вміння встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки між своїми діями та їх наслідками для себе та інших.

Виховні:

- виховувати у дитини цікавість та позитивне ставлення до природних об'єктів, предметів, найближчих дорослих та до самої себе;
- схвалювати найпростіші прояви ініціативи дитини у пізнанні світу, спілкуванні з іншими; підтримувати радість з приводу отриманого результату;
- стимулювати бажання дитини застосувати набуті раніше знання та уміння у новій ситуації.

Організація життєдіяльності

Пізнавальна активність дитини багато в чому залежить від особливостей її спілкування з найближчими дорослими. Дорослий емоційно підтримує дитину, аби вона могла виявити свій пізнавальний інтерес і почати активну пізнавальну діяльність. Організовує стабільно тепле особистісне спілкування та заохочує до предметної діяльності: виявляє позитивні емоції під час спілкування з дитиною, називає її ім'я різними інтонаціями, вживає пестливі слова; мотивує до пізнання за допомогою коментувального мовлення та звертань («Подивись, як рухаються стрілки годинника», «Яка гарна пташка! Давай її погодуємо» тощо).

Дорослий підтримує й розвиває ініціативу дитини цілеспрямовано діяти: сидючи, хапати предмети й обмацувати їх; після шести місяців — розподіляти функції між правою та лівою руками. Привертаючи увагу дитини до яскравих предметів та іграшок, дорослий спонукає її стежити за ними, зосереджувати увагу, прислухатися до звуків, радіти своїм враженням. Процес пізнання дитиною навколишнього світу, зокрема вправне наслідування дій дорослих, він супроводжує похвалою, спонукає дитину до їх повторення та вдосконалення. Дорослий заохочує дитину не лише звертати увагу на природні об'єкти, предмети, людей, а й самостійно обирати те, що її зацікавило, за умови безпечних наслідків цього вибору. Із розумінням ставиться до намагань дитини виявити власні відчуття: звільнитися від незручного положення чи одягу, домогтися комфортного стану.

Дорослий сприяє формуванню у дитини зорової, слухової та тактильної реакції на яскраві об'єкти, звуки, рухи; розвитку в неї навичок фіксування погляду на певному об'єкті, координації рухів очей та вміння слідкувати за об'єктом, який рухається з одного боку в інший. Спонукає дитину прислухатися до побутового шуму, стукоту, дзвінків, мелодій, голосів тварин, звуків людського мовлення, заохочує розглядати яскраві іграшки, предмети тощо. Дорослий демонструє дитині за допомогою міміки, жестів, голосу звуки природи, голоси тварин, побутовий шум. Він вкладає безпечні предмети, іграшки, природні об'єкти в руку дитини, торкаючись її долонь, пальчиків; вправляє дитину в їх обмацуванні; звертає її увагу на колір, форму, розмір, фактуру, текстуру обстежуваних об'єктів; надає змогу маніпулювати ними (рвати, жмакати, постукувати, переміщувати з одного місця на інше, брати й стискати в руці).

Дорослий заохочує дитину спрямовувати руки у бік різних об'єктів, хапати їх і наближати до себе, утримуючи в руках протягом короткого проміжку часу. Дитину наприкінці першого року життя дорослий стимулює повторювати за ним пантомімічне імітування природних явищ: «сонечко усміхається», «дощик танцює», «хмарка супиться». У цей період варто вчити дитину здійснювати очима «орієнтовні дії» — відстежувати місцезнаходження природних об'єктів та предметів: «вгорі», «внизу», «збоку».

Дорослий, багаторазово створюючи ту саму ситуацію, вчить дитину встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки: якщо іграшку кинути, то вона впаде; якщо бути необережним, сидючи на стільчику, можна з нього впасти; якщо дуже перехилити чашку, п'ючи з неї воду, можна облили одяг тощо.

У процесі організації життєдіяльності дорослий розвиває загальний пізнавальний інтерес дитини до різних сфер життя, спонукає дитину обстежувати предмети різної форми, розміру, маніпулювати ними, відстежувати зором переміщення предметів чи об'єктів у просторі; сприяє прояву сенсомоторних реакцій щодо напрямку: «вгорі» (небо, сонечко, хмаринка), «збоку» (деревце, квітка, будинок), «внизу» (травичка, киця, собачка).

Дбаючи про формування у дитини цілісних уявлень про світ, дорослий має дати їй елементарні уявлення про деякі природні об'єкти, предмети, людей та власне Я дитини. Він показує предмети, іграшки, рослини, називає їх, розповідає про них та радіє їм. Дорослий привертає увагу дитини до привабливих предметів навколишнього світу, природних об'єктів, людей, до себе; розповідає про них та демонструє дитині їхні властивості та способи дій з ними; навчає розрізняти речі за належністю.

Показники сенсорно-пізнавальної компетентності немовляти

Знання	<p><i>Пізнавальний інтерес.</i> Має елементарні уявлення про деякі природні об'єкти, предмети, членів родини та про себе; виявляє інтерес до іграшок, предметів, власних речей та речей членів родини, частин тіла (власних та дорослого); усвідомлює, що об'єкти пізнання мають назву, відрізняються між собою</p> <p><i>Сенсорно-перцептивний досвід.</i> Має уявлення про те, що предмети, природні об'єкти та люди мають свої властивості, можуть рухатися, з ними можна виконувати певні дії: обстежувати самостійно та разом з дорослим, виявляти власну ініціативу; розуміє, що позитивне ставлення до оточення та самого себе отримує схвалення дорослого</p> <p><i>Передумови логіко-математичного розвитку.</i> Знає місцезнаходження окремих предметів та об'єктів; розуміє існування причинно-наслідкових зв'язків між власними діями та їх наслідками. Має уявлення про різні за величиною і формою предмети; розуміє значення слів: «великий», «маленький»; знає основні частини свого тіла та тіла дорослих людей</p> <p><i>Початки цілісної картини світу.</i> Має елементарні уявлення про свої фізичні здібності, деякі властивості предметів та речей із найближчого оточення, природних об'єктів; з допомогою дорослого починає розуміти їх взаємозв'язок та взаємозалежність</p>
Уміння	<p><i>Пізнавальний інтерес.</i> Роздивляється навколо, зосереджує увагу на яскравих та динамічних явищах, природних об'єктах, предметах, членах родини; робить себе предметом уваги; виявляє певну самостійність під час вибору об'єктів пізнання; на прохання дорослого відстежує очима місцезнаходження об'єктів пізнання; прислухається до звуків довкілля, побутового шуму, може повторити за дорослим деякі з них; затихає і звертає увагу на джерело мелодії</p> <p><i>Сенсорно-перцептивний досвід.</i> Обстежує поглядом і на дотик іграшки, предмети та речі з найближчого оточення та рідних людей; зіставляє свої рухи з розміром та формою об'єкта пізнання, робить спроби пристосовувати до нього рухи руки; сприймає та адекватно реагує на показ і поради дорослого</p> <p><i>Передумови логіко-математичного розвитку.</i> Показує місцезнаходження природних об'єктів та предметів: «вгорі», «вниз», «збоку»; відстежує очима переміщення предметів чи об'єктів у просторі; орієнтується на собі — показує частини обличчя, тіла; встановлює елементарні причинно-наслідкові зв'язки між своїми діями та їх наслідками</p> <p><i>Початки цілісної картини світу.</i> Орієнтується у своїй поведінці та маніпулятивних діях з предметами, має уявлення про їхні основні властивості, дослухається до елементарних вимог дорослого; починає більш-менш адекватно реагувати на схвалення, застереження, заборону, пов'язує їх з власними діями</p>
Початки	<p><i>Сприйнятливність.</i> Емоційно сприйнятлива до впливів довкілля, чутлива до змін у природі, побуті, до настрою дорослих, їхнього ставлення до неї</p>

Самостійність. За власним бажанням обирає для обстеження природні об'єкти, предмети, іграшки; вибірково ставиться до спілкування з дорослими; наслідує елементарні дії дорослого. Завдяки збагаченню життєвого досвіду відчувається впевненіше

Допитливість. Дивується новому, прагне отримати від дорослого пояснення незрозумілого. Робить невеликі власні відкриття щодо природних об'єктів, іграшок, предметів, інших людей та себе

Самовладання. Слухає пояснення дорослого щодо природних об'єктів, предметів чи іграшок, інших людей, які її зацікавили, та щодо себе. Близько 15 хвилин може обстежувати природні об'єкти, предмети, іграшки, інших людей, себе

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «МОВЛЕННЯ ДИТИНИ»

Вікові можливості

Перший рік життя є дофонемним періодом. Протягом нього дитина не диференціює звуки, сприймаючи їх як єдину звукову конструкцію. У цей період закладаються основи мовлення, створюється фундамент для подальшого розвитку пасивного та активного словника дитини. Крик немовляти є нормою і закономірним явищем, він відіграє важливу роль у становленні мовного дихання та підготовці мовленнєвого апарату до звуковимови.

Зазвичай після шести місяців дитина прислухається до звуків і слів, розрізняє інтонації, починає розуміти окремі слова, пов'язані з елементарними практичними діями (годуванням, одяганням, купанням); може виконати на прохання дорослого певну дію (дати, сісти, подивитися); розрізняє імена рідних; має уявлення про назви деяких предметів, іграшок, тварин, впізнає їх на картинках. Дитина розуміє й адекватно реагує на слова-схвалення і слова-заборону.

Перше півріччя першого року життя

Фонематичний слух, звуковимова. Протягом перших місяців життя у відповідь на звернення дорослого у дитини виникають перші передмовленнєві реакції — агукання та гуління. Дитина прислухається до людського голосу, відгукується на різне його інтонаційне забарвлення. Агукання, що з'являється на другому місяці життя, нагадує звуки «ау», «уа», «ху», «г», «агу» і є реакцією дитини на приємні контакти з дорослим. Під час систематичного контакту дорослого з малюком агукання набуває більшої активності, дитина стає ініціатором подібних «розмов». Поступово дорослий спонукає активність немовляти не лише розмовою, а й своєю присутністю, усмішкою, поглядом «очі в очі». Затихання дитини під час мовлення дорослого свідчить про зосередження зорової та слухової уваги, які є передумовою розвитку її фонематичного слуху. У тримісячному віці дитина розрізняє звуки різної висоти, за звуком знаходить об'єкт — повертає голову до джерела звуку. На четвертому місяці життя дитини виникає гуління: спочатку вона вимовляє складні комплекси звуків, які важко відтворити дорослій людині: «фр-р-р», «тль-ль-ль» тощо, а надалі — співуче гуління (трелі) у вигляді звуків «аль-ле-є-ли», «аги-аи» тощо. На цьому етапі дитина за допомогою голосових реакцій привертає увагу дорослого до себе.

На межі п'яти-шести місяців з'являється белькотання. Це складна стадія становлення звуків, коли дитина вибудовує їх у рівномірні інтонаційно забарвлені ряди («ма-ма-ма-ма», «ба-ба-ба»). Белькотання готує мовленнєвий апарат до вимови звуків, складів та слів, сприяє розвитку фонематичного слуху.

Комунікативне мовлення. Наприкінці другого місяця життя дитина починає фіксувати зорові та слухові подразники, сміється, стежить за іграшкою, що рухається. У три місяці ініціативу у спілкуванні проявляє дитина: шукає поглядом дорослого, розрізняє звуки різної висоти, голосно сміється, промовляє звуки («а-а-а»; «е-е-е»), рухає руками,

ногами. Чотиримісячна дитина сама ініціює спілкування з дорослим за допомогою голосових реакцій — агукання та гуління. У п'ять місяців вона шукає спілкування зі своїми однолітками, усміхається, промовляє окремі звуки. Спілкування відбувається за допомогою експресивно-мімічних засобів.

Друге півріччя першого року життя

Фонематичний слух, звуковимова. Протягом другого півріччя триває розвиток у дитини голосових реакцій: промовляння складів (белькотання), окремих звуків та звуконаслідування. Активно розвивається наслідування звуків на основі власного белькотіння, а пізніше (у віці дев'яти–десяти місяців) наслідування звуків, що відсутні у белькотінні. Дитина ще не диференціює звуки, слово сприймається нею як неподільний звукокомплекс. Завдяки розвитку слухового аналізатора малюк розрізняє різноманітні фонетичні елементи, однак для їх появи у його мовленні недостатньо артикуляційних навичок. У десять місяців дитина повторює за дорослим різні звуки та склади.

Словниковий запас. Наприкінці першого року життя дитини її активний словник сягає близько 15–20 слів, багато з яких вживаються у формі слова-складу, двоскладових слів у спрощеному варіанті (ляля, моня, бібі, цяця тощо). Дитина на прохання дорослого відтворює перші слова з певним значенням. У мовленні дитини з'являються слова «так», «ні». Малюк вживає слова свідомо, він цікавиться всім навколо себе. Спостерігається деяке випередження появи перших слів, як і загального мовленнєвого розвитку, у дівчаток.

Комунікативне мовлення. Дитині вже недостатньо доброзичливої уваги, їй потрібно, щоб дорослий цікавився діями, які вона виконує, і брав у них безпосередню участь. Протягом другого півріччя життя дитини дорослий унаочнює спілкування з нею. Для поліпшення розуміння його дитиною супроводжує свої слова жестами та діями. Дитина сприймає дорослого як помічника, учасника і організатора спільних дій. Експресивно-мімічні засоби спілкування доповнюються предметними діями й першими словами, словами-реченнями.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати слуховий і мовно-руховий аналізатори — вміння прислухатися до різних звуків (звучання іграшок, дзвіночка), впізнавати знайомий голос;
- розвивати голосові реакції (агукання, гуління, белькотання) у відповідь на звернення дорослого та дрібні м'язи пальців руки як підґрунтя для розвитку голосових реакцій у дитини;
- сприяти розвитку комунікативного мовлення — говорити з дитиною, використовуючи різноманітні приємні для її слуху інтонації, усміхатися до неї, пестити її, повторювати і проспівувати звуки, які вона здатна чути та відтворювати.

Навчальні:

- збагачувати пасивний та активний словник дитини;
- формувати вміння розуміти дорослого, адекватно реагувати на його прості звернення і прохання, прислухатися до його голосу;
- вправляти в умінні реагувати на словесні звернення, виконувати за вказівкою найпростіші дії, повторювати склади та прості слова;
- надавати дитині правильні зразки висловлювань у різних життєвих ситуаціях.

Виховні:

- формувати цікавість та позитивне ставлення до мовлення людей навколо;
- заохочувати бажання спілкуватися звуками, словами, мімікою, жестами;
- схвалювати самостійні намагання дитини вдало використувати слово.

Організація життєдіяльності

Дорослий продовжує розвивати зорову і слухову зосередженість дитини. Починаючи з трьох–чотирьох місяців проводить вправи з іграшками: дорослий показує яскраву іграшку, яка видає звуки, викликаючи при цьому у дитини зорове і слухове зосередження, називає її словом чи звуконаслідуванням, а потім ховає, закликаючи дитину до пошуку. У розмові з дитиною повторює звукокомплекси, що імітують «розмову» («гу», «агу»), вимовляє окремі звуки «ба-ба», «та-та», «ма-ма», спонукаючи дитину до їх повторення. У другому півріччі продовжується робота щодо стимулювання повторення знайомих і деяких нових звуків, складів, слів. Дорослий проводить ігри-перегукування, «хованки», звуконаслідувальні ігри. Щоб викликати звукове наслідування, він декілька разів повторює склади, називає ім'я дитини, лагідно усміхається. При цьому дитина обов'язково має бачити артикуляційну міміку дорослого. Для того щоб розвивати голосові реакції дитини, варто тренувати тонкі рухи пальців рук уже з трьох–чотирьох місяців. На початковому етапі дорослий робить масаж кисті руки, пасивні згинання і розгинання пальців немовляти. Із семи–восьми місяців навчає дитину перебирати великі, а потім дрібніші яскраві предмети (кільця, пірамідки, гудзики, мозаїку). У десятимісячній дитині слід продовжувати активно тренувати пальці: спонукати її катати кульки із пластиліну, рвати папір на дрібні шматочки, складати пірамідку, ляльку-вкладку тощо.

Для повноцінного мовленнєвого розвитку дорослий створює належне розвивальне мовленнєве середовище. Спілкуючись із малюком, він використовує якісні зразки українського мовлення, прості за звукобудовою слова, елементарні за структурою речення, приємні за тональністю вирази, супроводжуючи їх відповідними емоціями, мімікою та жестами. У перший місяць життя протягом коротких періодів активного неспання відбувається перше спілкування дитини з дорослим, яке здійснюється на емоційному тлі. Дорослий усміхається, грає з дитиною, намагаючись утримати на собі її погляд, викликати усмішку, вимовити звуки («агу», «гу-гу»). Із трьох місяців дорослий спілкується з дитиною на відстані, стимулюючи її до пошуку джерела звуку, перегукується з нею, змінює інтонацію, промовляє звуки, спонукає дитину повторювати їх. Емоційне спілкування дорослого з дитиною супроводжується приємною усмішкою, ласкавою розмовою з різною інтонацією, торканням частин тіла дитини, зверненням до неї на ім'я.

Основна мета спілкування дорослого з дитиною не має обмежуватися лише емоційним контактом, дорослий вимагає від дитини виконання певних дій. Організація зорового сприймання і розглядання іграшок, предметів сприяє розумінню дитиною їх назв. Щоб закріпити слова-назви, дорослий стимулює дитину до пошуку потрібного предмета, викликає зорову орієнтовно-пошукову реакцію запитанням «Де?». Показавши іграшку, дорослий запитує: «Де лялька?», «Де ведмедик?» тощо. Він спонукає дитину виконувати за вказівкою низку рухів — подати ручку, іграшку, предмет, відшукати поглядом предмети, дорослих. Заохочує її до ігрових словесних вправ, навчає відповідно реагувати на них. Мовлення дорослих має бути грамотним, чітким, виразним, доступним та привабливим для дитини. У спілкуванні з немовлям бажано використовувати не лише слова-ознаки предметів із найближчого оточення, а й назви найпростіших явищ природи, рослин і тварин, якостей людей, різних видів мистецтва. У другому півріччі дорослий стимулює дитину до виконання дій з предметами: показує іграшку, називає її, виконує з нею дії, називає словами: «зайчик — скік-скік», «лялька — тут-туп»; до виконання відповідних рухів на слова «ладусі-ладусі», «до побачення» та забавлянок «Сорока-Білобока», «Іде коза рогата», «Наш хлопчик» та ін. Під час взаємодії з немовлям батьки і педагоги максимально використовують малі фольклорні форми, які спонукають дитину до рухової активності — підстрибувати, плескати в долоні, змахувати руками, тупати ногами тощо. Вони вчать поєднувати слова з відповідною дією, що сприяє розумінню дитиною мовлення людей, створює належні умови для поступового оволодіння нею елементарними словами. Перші слова дитини не мають конкретного значення, вони носять дифузний,

ситуативний характер. Словом дитина позначає не предмет, а загальний характер ситуації, у якій вона може діяти з певним предметом. Стимулюючи дитину до засвоєння слів, дорослий називає дитяче «автономне» слово, а слідом за ним правильне слово: «коко — яйце», «моня — молоко», «гав-гав — собачка» та ін., домагаючись, щоб наприкінці першого року життя дитина свідомо повторювала за дорослим деякі склади й слова.

Показники основ мовленнєвої компетентності немовляти

Знання	<p><i>Фонематичний слух, звуковимова.</i> Має елементарне уявлення про те, що звуки і слова слід вимовляти чітко</p> <p><i>Словниковий запас.</i> Знає слова, які позначають найближчих рідних — «мама», «тато», та ті, якими можна звернутися до дорослого з проханням — «на», «дай», «візьми»; упізнає деякі названі предмети, об'єкти, явища, адекватно на них реагує; знає своє ім'я</p> <p><i>Комунікативне мовлення.</i> Розуміє фрази; розрізняє інтонацію, з якою до нього звертаються, імена кількох дорослих і дітей</p>
Уміння	<p><i>Фонематичний слух, звуковимова.</i> Вокалізаціями, звуками, словами-узагальненнями намагається позначити побачене в природі; домагається від дорослого, щоб він назвав те, що зацікавило, розповів про нього; прагне відтворити нові звуки й слова; використовує звукосполучення і слова, що позначають знайомі об'єкти, упізнає їх у докільлі, на площинних зображеннях, прагне виразити своє ставлення звуком, словом</p> <p><i>Словниковий запас.</i> Вимовляє перші усвідомлені слова, що вплетені в загальну поведінку («мама», «тато», «дай», «баба», «так», «ні» тощо); використовує їх для прояву своєї прихильності та бажань, емоційно їх забарвлює, збагачує мімікою, жестами, поглядом, виразними рухами; розуміє звернення дорослого, його прохання, елементарні словесні інструкції; адекватно на них реагує. Відгукується на своє ім'я</p> <p><i>Комунікативне мовлення.</i> За допомогою перших слів та слів-речень залучає дорослого до співпраці; на прохання дорослого виконує знайомі дії: «покажи машинку», «подай м'яч», «візьми ложку», «погойдай ляльку»</p>
Початки базових якостей	<p><i>Сприйнятливність.</i> Уважно вслухається у мовлення людей навколо; запам'ятовує та повторює нові слова, вислови, фрази; виявляє чутливість, радіє, коли чує своє ім'я, диференціює тональність звернень дорослого, намагається певним звукосполученням означити себе, посилюючи його вказівним жестом, спрямованим на себе або в дзеркало</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається самостійно відтворити елементарні предметні дії, рухи, жести на прохання дорослого; імітувати показом дій знайомі забавлянки, пісеньки; називати знайомі предмети словами</p> <p><i>Гідність.</i> Чутливе до крику, образливих слів, очікує схвалення дорослого у разі правильної вимови звуків та слів</p>

РАННІЙ ВІК

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ОСОБИСТІТЬ ДИТИНИ»

ФІЗИЧНИЙ РОЗВИТОК

Вікові можливості

Раннє дитинство — це особливий період у житті дитини, коли бурхливо відбувається її фізичний розвиток, підвищуються опірність організму, працездатність нервової системи: стабільнішими стають процеси збудження та гальмування. Змінюються антропометричні показники росту, маси тіла, окружності грудної клітки, а також співвідношення між величиною голови, тулуба, кінцівок. Прорізаються 20 молочних зубів. Дитина починає ходити, що пов'язано зі збільшенням пізнавальної активності, удосконалюються її навички самообслуговування.

Характерною особливістю цього вікового періоду є підвищення у дитини цікавості до різних рухів. Одні рухи потрібні їй для задоволення «дослідницького» рефлексу — отримати якомога більше інформації про навколишні предмети. Інші продиктовані фізіологічною потребою — фізичні навантаження необхідні для повноцінного розвитку всіх систем і функцій організму. Дитина відчуває потребу в різних рухах — ходити, бігати, стрибати, лазити, кидати, що сприяють розвитку моторики, чіткості та координації рухової активності. Дитина часто змінює види рухів і пози, що запобігає втомі завдяки почерговому напруженню та розслабленню різних груп м'язів.

Збагачуються уявлення дитини про власний організм, його можливості. Триває активний сенсомоторний розвиток, розширюються адаптивні можливості, удосконалюються рухи, збагачується їхній зміст. Спостерігаються значні індивідуальні відмінності у руховій діяльності малюків, проте між руховою активністю хлопчиків і дівчаток суттєвої різниці немає. У ранньому віці яскраво виражені відмінності в оволодінні дитиною руховими діями. Якщо на початку цього вікового періоду вона потребує допомоги та постійної уваги дорослого під час виконання рухових дій, то наприкінці вже більше прагне до самостійності, може обходитися без допомоги у знайомих умовах.

Другий рік життя

Здоров'я та фізичний розвиток. Другий рік життя дитини характеризується високим ступенем розвитку її рухливості та вправності. Спостерігаються якісні зміни у розвитку хребта, м'язової системи, що забезпечує утримання положення тіла. Мускулатура дитини вже достатньо сформована, поступово зростає її функціональна стійкість. Малюк упевнено ходить, намагається бігати, підстрибувати, при цьому більш скоординованими є рухи кінцівок, тулуба. Він може протягом певного часу висіти, тримаючись руками за пальці дорослого чи за перекладину, міцно утримувати предмети, іграшки. Денний сон у другому півріччі другого року життя одноразовий. Його тривалість — близько трьох годин. Їсть дитина з апетитом, їжа — різноманітна. При погіршенні самопочуття рухова активність дитини уповільнюється, вона стає млявою, може капризувати, не завжди вказує на локалізацію болю. У здоровому стані поводить себе врівноважено, спокійно грається тривалий час.

Рухова активність. Основним надбанням для дитини є вміння ходити, що сприяє її самостійному пересуванню в просторі, адаптації до умов навколишнього середовища. Під час ходьби розвивається здатність утримувати рівновагу, рухатися в заданому напрямку. Наприкінці другого року життя поступово збільшується швидкість ходьби, однак

виникають лише передумови для бігу, стрибків. Поліпшення координації рухів забезпечує виконання дитиною різних вправ: лазіння, підлізання та пролізання, прокочування та кидання м'яча однією чи обома руками у визначене місце. Малюк може з допомогою дорослого залізти на драбину, похилу дошку, один кінець якої піднятий на 20 см, та в довільний спосіб спуститися з підвищення. Дитина вправно присідає, самостійно піднімається, виконує різні рухи руками, повороти, нахили тулуба.

Гігієнічні навички. Дитині подобається перебувати у чистому провітреному приміщенні, вона помічає чистоту й охайність свого зовнішнього вигляду та людей навколо, висловлює невдоволення дискомфортом, пов'язаним із забрудненим одягом, взуттям, тілом. Як правило, дитина завчасно повідомляє про фізіологічні потреби, а в разі їх неутримання відчуває незручність від перебування в забрудненій білизні. У цілому позитивно реагує на гігієнічні процедури; самостійно підставляє руки, обличчя під струмінь води; користується рушником; виявляє задоволення та радість від купання, плескання, обтирання та обливання водою, ходіння босоніж, перебування на свіжому повітрі.

Безпека організму та рухової активності. Рухливість у поєднанні з пізнавальною активністю спонукають дитину освоювати більш широкий життєвий простір. Вона може натрапити на небезпечні предмети та діяти з ними, отримати травму та неприємні враження. Водночас малюк іноді неадекватно реагує на заборону дорослого вирушати самостійно у незнайомому напрямку, куштувати незнайомі плоди, напої, торкатися небезпечних приладів та предметів тощо. Деякі діти активно протидіють заборонам дорослих — кусаються, б'ються, демонструють безпечність у подоланні перешкод, залазять на підняття, зістрибують із нього тощо. Особливістю дитини цього віку є нездатність оцінити власні можливості та спрогнозувати ймовірні наслідки.

Третій рік життя

Здоров'я та фізичний розвиток. Зміцнюється організм дитини, утримується стійке положення її тіла, поліпшується координація частин тіла під час виконання рухових вправ. Дитина має елементарне уявлення про здоровий спосіб життя, залюбки наслідує дорослих під час виконання загартувальних процедур — ходить босоніж по сухій та вологій підлозі, землі, обтирається масажною рукавичкою тощо. Дитина зазвичай має добре самопочуття, бадьора, усміхнена, врівноважена. Спить спокійно, їсть з апетитом, зокрема грубу їжу, бо має майже всі молочні зуби. Орієнтується в елементарних показниках здоров'я й захворювання, може розповісти дорослому про своє самопочуття. У разі нездужання пояснює, що їй де болить, виконує вимоги щодо потрібного лікування. Виявляє співчуття до близьких, які захворіли, травмувалися, намагається бути корисним. Знає й називає свою стать, основні правила статево-рольової поведінки.

Рухова активність. Продовжує удосконалюватися рухова сфера. Дитина ліпше орієнтується в докільлі, намагається дотримуватися заданого напрямку та темпу руху, координованості дій у грі та вправах з м'ячем, іншими предметами та знаряддям. Завдяки сформованій вправності, умілості, під час виконання рухів та вправ, вона освоює значно ширший простір. Дитина за власним бажанням може дістатися до того, що її зацікавило, утримуючи рівновагу, чому сприяє зросла потреба в нових враженнях та відкриттях. Вона доволі рухлива, оптимістична, витриваліша, активніша, добре орієнтується в докільлі. Справно бігає у колоні з однолітками, по обмеженій площині; вилізає приставним кроком по драбині, похилій поверхні, гімнастичній стінці; перестрибує через проведену лінію, покладену палицю, мотузку (ширина 10–30 см); стрибає в довжину з місця, відштовхуючись обома ногами, зістрибує з предметів заввишки 10–15 см. Дитина виконує різні вправи: піднімання, згинання, розгинання рук, повороти та нахили тулуба в заданому напрямі, піднімання, опускання ніг, одночасне виконання рухів ногами й руками, присідає, тримаючись за опору, піднімається, стає на носок, п'ятку, згинає й розгинає

стопу. Разом з дорослим гойдається на гойдалках; освоює водне середовище — плескається у воді, пірнає, намагається лежати на воді, рухаючи ногами й руками, пробує плавати з надувними подушками, нарукавниками, іграшками. Наприкінці третього року життя дитина починає вчитися їздити на триколісному велосипеді, самокаті, спускатися на санчатах з невисокої гірки, робити перші кроки на лижах.

Гігієнічні навички. Дитина набуває культурно-гігієнічних навичок, розуміє необхідність підтримувати чистоту та вчиться самостійно вживати їжу. Вона намагається утримувати своє тіло чистим, з допомогою дорослого мити руки та обличчя, чистити зуби, давати лад волоссю, користуватися милом, щіткою, зубною пастою, гребінцем, вологими та сухими серветками, рушником. Дитина знає їх місцезнаходження, елементарні правила використання й зберігання. Вона помічає й відчуває незручність від забрудненого обличчя, рук, ніг, інших частин тіла, а також одягу і взуття. Намагається помити, почистити їх самостійно. Якщо не вдається це зробити, звертається по допомогу до дорослого. Частіше порівнює себе з іншими, оглядає себе в дзеркалі, щоб мати охайний, привабливий вигляд. Терпляче витримує процедуру вкорочення (підстригання) волосся, нігтів. Дитина володіє елементарними навичками самообслуговування, намагається без сторонньої допомоги справити фізіологічні потреби, а після цього довести себе до ладу.

Безпека організму та рухової активності. Дитина здатна оволодіти елементарними уявленнями про правила безпечної поведінки та рухової активності. Вона частіше, ніж раніше, звертається до дорослого за поясненнями невідомого в повсякденному житті, намагається поводитися обачніше на ігровому, спортивному майданчиках, біля водойм, багаття. Дитина починає розуміти небезпечність своїх ризикованих дій, виконання складних фізичних вправ. Вона пригадує, що слід попросити дозволу дорослого на споживання невідомих харчових продуктів. Уважно прислухається до пояснень дорослого щодо їстівних та неїстівних грибів і ягід, на його прохання утримується від споживання брудних фруктів та овочів. Вільне пересування, активізація пізнавальної потреби та зростаюча самостійність спонукають дитину застосовувати попередньо засвоєні знання та уміння у нових життєвих ситуаціях. Однак дитина третього року життя ще не здатна зважати на різні чинники та особливості невідомого їй довкілля, ймовірні наслідки неконтрольованої рухової активності. Враховуючи попередній досвід потрапляння у незручні й небезпечні ситуації, дитина починає рухатись обережніше, уникати ймовірних ризиків.

Статева належність. Дитина починає усвідомлювати свою статеву належність, охоче її приймає. Вона знає і намагається дотримуватися основних правил догляду за собою як представником певної статі. Намагається орієнтуватися на соціальні зразки статевої поведінки.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- сприяти зміцненню здоров'я дитини, розвитку систем та функцій її організму;
- стимулювати цікавість та залучати до здорового способу життя;
- розвивати потребу в русі, вміння використовувати для рухової діяльності наявні умови;
- удосконалювати життєво необхідні рухи — біг, ходьбу, лазіння, стрибки; дії з фізкультурним знаряддям;
- розвивати сенсомоторику, рухову пам'ять, уяву;
- сприяти подоланню страху, розвивати відчуття обережності під час виконання рухових дій;
- розвивати статеву свідомість та статево-рольову поведінку.

Навчальні:

- навчати «азбуки рухів», спонукати до активного й самостійного їх виконання;
- сприяти накопиченню рухового досвіду, поступовому переходу від елементарного виконання основних рухів до їх виконання різними способами;
- навчати відповідно реагувати на сигнал під час виконання рухів;
- навчати контролювати свою рухову діяльність у фізкультурно-предметному середовищі;
- формувати вміння користуватись основними засобами гігієни;
- ознайомлювати з елементарними правилами безпеки та рухової діяльності.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до занять фізичною культурою;
- навчати радіти своїй вправності;
- виховувати бажання бути охайною, дотримуватися правил особистої гігієни;
- схвалювати готовність дитини дотримуватися правил належної організації рухової діяльності;
- стимулювати бажання виконувати загартувальні процедури, допомагати усвідомити їх значення для зміцнення здоров'я;
- сприяти становленню елементарних форм статевої свідомості та статево-рольової поведінки, позитивного ставлення до неї.

Організація життєдіяльності

Організуючи буття дитини, дорослий збалансовує періоди її активності та відпочинку, спільної з іншими та самостійної діяльності. Важливо враховувати психофізіологічні особливості дитячого організму, стать дитини, її індивідуальні прояви. Слід пам'ятати, що для кожної дитини характерний власний темп фізичного розвитку, тому біологічний вік не завжди є орієнтиром для визначення фізичних навантажень. Ось чому важливо спостерігати за реакцією дитини для визначення допустимої межі фізичних навантажень. Перевантаження, штучні прискорення, примушування можуть негативно позначитися на ставленні до занять фізичною культурою, призвести до формування недовіри дитини до дорослого та власних можливостей. Дорослий стимулює цікавість дитини до власного зовнішнього вигляду та зовнішності людей навколо, називає основні частини тіла та органи, елементарно пояснює їх призначення (руки, щоб діяти; ноги, щоб бігати; очі, щоб бачити; вуха, щоб чути; ніс, щоб відчувати запах тощо).

Важливо здійснювати диференційований підхід до розвитку рухової активності дітей різної статі та статури (росту, ваги). На прогулянці та під час спеціально організованих занять слід вправляти дітей в умінні змінювати темп ходьби, шикуватися та перешикуватися. Варто пропонувати вправи для рівноваги, біг, повзання, лазіння, стрибки. Стануть у пригоді ігри з м'ячем, під час яких дитина вдосконалює навички його катання, кидання, ловіння. Корисно разом з дітьми виконувати вправи для рук і плечового пояса, ніг та тулуба. Вправляння в основних рухах, використання загальнорозвивальних вправ виробляє звичку рухатися, відчуття задоволення своєю вправністю.

Організація життєдіяльності дитини має передбачати різні форми рухової активності, зокрема такі: щоденна ранкова гімнастика (4–5 хв.), щоденні оздоровлювальні прогулянки (2,5–3 год.), фізкультурні заняття (10–20 хв.), гігієнічна гімнастика після сну (3–4 хв.), ігрові вправи та рухливі ігри під час прогулянок (20–35 хв.). Дорослий спонукає дитину до рухової діяльності, регулює її активність, схвалює намагання виявити самостійність, вольові зусилля. При цьому він розуміє, що кожна дитина індивідуально набуває рухового досвіду в притаманному їй темпі залежно від рівня рухливості, природних можливостей та здібностей. Дорослий спостерігає за поведінкою дитини під час рухової активності і відповідно забезпечує її оптимальний обсяг і тривалість. Це дає змогу уникнути перевантаження, стомлення та появу недовіри у дитини до власних

можливостей. Фізкультурне обладнання слід розміщувати так, щоб діти мали до нього вільний доступ. Дорослий створює безпечні умови для рухової діяльності дітей: вільний безпечний простір з килимовим покриттям, гімнастичні стінки, під якими розміщують мати, спортивне та ігрове обладнання, зібране в корзини, сітки. Обладнання має бути чистим, безпечним, привабливим.

Загартування та зміцнення здоров'я — головне в організації життєдіяльності дітей. Їхній одяг має бути легким, двошаровим, із натуральної, гігроскопічної тканини. У приміщеннях забезпечують оптимальний температурний режим (+21–22 °C) та чистоту повітря, чому сприяють періодичні провітрювання. Під час денного сну оптимальна температура повітря у спальні має становити +16–18 °C. Узимку діти можуть перебувати на свіжому повітрі до чотирьох годин за температури не нижчій –12/–10 °C. Улітку життєдіяльність дітей доцільно максимально організовувати на відкритих верандах, терасах, що захищають від прямих сонячних променів. Необхідно контролювати та дозувати (максимум — до 20 хв.) перебування дітей на сонці, бажано в ранкові та вечірні години.

Загартовування варто запроваджувати поступово. Для ніг рекомендується ходити босоніж з різною інтенсивністю та тривалістю по килиму, нерівній, зволоженій поверхні; сухе та вологе обтирання; тупцювання у ванночці з морською водою та дрібною галькою; поєднувати загартовування з масажем рефлекторних зон стопи; обливати ноги водою кімнатної температури з поступовим зниженням до +18 °C.

Загальними загартувальними процедурами є:

- сухе та вологе обтирання тіла махровою рукавичкою;
- обливання тіла (душ) з поступовим зниженням температури води (від +34–35 °C до +26–20 °C), що проводять у теплий період, як правило, після прогулянки;
- обливання тіла водою контрастних температур.

У безвітряну погоду за температури повітря не нижче +25 °C корисно організовувати купання малюків у басейні чи відкритій водоймі. Температура води має становити +23 °C. Тривалість купання слід поступово збільшувати від 3 до 6–8 хвилин. Дитина має умиватися прохолодною водою перед та після прийому їжі, сну; прополіскувати ротову порожнину після їжі.

Необхідно забезпечувати культуру гігієнічного обслуговування — доброзичливо допомагати дитині проводити гігієнічні процедури — умивання, купання, приймання їжі, відвідування туалету. Дорослий навчає дитину за потреби (відвідування туалету, одягання, роздягання тощо) звертатися до нього по допомогу. Розповідаючи дитині веселі вірші, схвалюючи її самостійні намагання, дорослий поступово привчає її ретельно мити з милом руки, обличчя, користуватися рушником, створює умови для позитивного сприймання купання, підстригання нігтів, розчісування волосся, користування носовичком, серветками. Він звертає увагу дитини на привабливість охайного зовнішнього вигляду та непривабливість забруднених тіла, одягу, взуття, іграшок; заохочує мати охайний вигляд. Під час годування закріплюють уміння дитини сідати за стіл, самостійно пити з чашки, їсти ложкою, а згодом — виделкою, користуватися серветкою, вживати рідку страву з хлібом, дякувати після їди, вставати з-за столу, підсувати стілець. Важливою й водночас непростою справою є привчання малюків своєчасно повідомляти про свої фізіологічні потреби.

З огляду на недостатню скоординованість рухів дитини, яка в ранньому віці ще не усвідомлює небезпеки, дорослий дбає про створення умов для її безпечної рухової діяльності. Помешкання, де перебуває дитина, має містити обладнання та іграшки, що відповідають гігієнічним вимогам та її віковим особливостям. Воно має бути не захаращеним зайвими та небезпечними предметами. Кожна дитина має перебувати в полі зору дорослого. За допомогою читання, розповіді, наочного показу він формує в дитини елементарні уявлення про небезпечність дій з вогнем, електроприладами, гострими

предметами. Під час бесід, ігор привчає дитину дотримуватися правил безпеки рухової діяльності: без дорослого не виходити за межі двору, майданчика, на дорогу; не заходити у воду, ліфт; не виходити на балкон; не визирати у вікно; не куштувати незнайомих плодів, ягід.

Слід приділяти увагу засвоєнню дитиною правил статево-рольової поведінки. Під час занять, дидактичних ігор, прогулянки розширювати та збагачувати уявлення дитини про статеві відмінності, динаміку вікових змін у зовнішньому вигляді та поведінці дівчаток — жінок, хлопчиків — чоловіків (жінки одягають плаття, спідниці, блузи, носять взуття на підборах, прикраси; чоловіки одягають штани, сорочки, краватки, можуть мати вуса та бороду). Дорослий звертає увагу дитини на характерні особливості вікового розвитку організму: «Дитя маленьке, слабке, потребує піклування та допомоги», «Дорослі (мама, тато, тітка, дядько) високі, дужі, спритні», «Літні люди (дідусь, бабуся) мають слабше здоров'я, гірше бачать, чують, повільніше ходять, мають зморшки на обличчі, сиве волосся» тощо.

Показники фізичної компетентності дитини у віці трьох років

Знання	<p><i>Здоров'я та фізичний розвиток.</i> Називає та показує на собі та іншому частини тіла, знає функціональне призначення голови, кінцівок, очей, рота, носа, вух, зубів.</p> <p><i>Рухова активність.</i> Має уявлення про позитивний вплив рухів на здоров'я; називає деякі рухи, що може виконувати (ходьба, біг, повзання, лазіння, стрибки, гра з м'ячем).</p> <p><i>Гігієнічні навички.</i> Розуміє важливість догляду за своїм тілом, волоссям, зубами, зокрема важливість миття рук, купання, чищення зубів, розчісування волосся, підстригання нігтів, користування носовичком та серветками. Має уявлення про непривабливість забрудненого тіла, знає, що про фізіологічну потребу слід повідомити завчасно.</p> <p><i>Безпека організму та рухової активності.</i> Має уявлення про небезпечність неконтрольованих рухів (власних та інших дітей); розуміє, що є істинні та неістинні плоди, ягоди, гриби; усвідомлює важливість одержання дозволу дорослого щодо розширення території своєї рухової діяльності, купання у водоймі, споживання харчових продуктів.</p> <p><i>Статева належність.</i> Орієнтується у своїй статевій належності, називає свою стать; має уявлення про відмінності у зовнішності та поведінці хлопчиків і дівчаток; знає, що з часом хлопчик стає чоловіком, а дівчинка — жінкою</p>
Уміння	<p><i>Здоров'я та фізичний розвиток.</i> У хорошому фізичному стані охоче рухається, активно діє; повідомляє дорослому про погане самопочуття; орієнтується в можливостях власного організму, переживає радість від власного м'язового напруження, рухливості, вправності.</p> <p><i>Рухова активність.</i> Володіє елементарними навичками ходьби та бігу в різних темпах; ходьби по доріжці, дощці, утримання рівноваги; уміє повзати, лазити, перелазити, підлізати; скочує м'яч по похилій площині, прокочує його, збиває ним предмети, кидає вперед двома руками знизу, від грудей, з-за голови; підстрибує на місці на двох ногах, пересуваючись уперед; перестрибує через лінію або мотузку; стрибає у довжину з місця; зістрибує з предметів заввишки 10–15 см; охоче виконує вправи для рук, плечового пояса, ніг, тулуба.</p> <p><i>Гігієнічні навички.</i> Позитивно ставиться до гігієнічних та загартовувальних процедур, охоче купається, доглядає за своїм тілом; на пропозицію дорослого та з його допомогою використовує мило для миття рук та обличчя, чистить зуби, розчісується гребінцем, витирається рушником, користується носовичком та серветкою; завчасно повідомляє дорослого про фізіологічні потреби; має елементарні навички поведінки під час прийому їжі, догляду за своїм тілом, речами та предметами (одягом, взуттям, іграшками тощо).</p>

	<p><i>Безпека організму та рухової активності.</i> Перш ніж виконати певні рухи, приміряється до розміру приміщення чи ділянки; намагається дотримуватися правил безпечної рухової діяльності в приміщенні та поза його межами; адекватно реагує на застереження та обмеження дорослого; враховує свій попередній досвід потрапляння у халепу, прагне поводитися обережніше.</p> <p><i>Статева належність.</i> За зовнішніми ознаками ідентифікує себе з представниками своєї статі та визначає статево-рольові відмінності, поведінкові прояви хлопчика і дівчинки; намагається орієнтуватися на соціально схвалювані статеві стандарти</p>
Базові якості	<p><i>Самостійність.</i> Рухається в заданому напрямку, бігає, пролізає, намагається стрибати. За нагадуванням дорослого та самостійно користується засобами особистої гігієни, опікується власним зовнішнім виглядом, їсть без допомоги дорослого, користується столовими приборами, серветками.</p> <p><i>Людяність.</i> Намагається дотримуватися товариських та доброзичливих стосунків з дітьми під час спільних спортивних ігор, ігор-змагань.</p> <p><i>Допитливість.</i> З інтересом спостерігає за руховими діями дітей та дорослих, намагається повторювати за ними рухи, вправи, ігрові моменти.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Виявляє відповідальне ставлення до виконання гігієнічних та загартовувальних процедур, різних фізичних вправ; може пояснити іншим їх важливість для зміцнення здоров'я.</p> <p><i>Елементи самовладання.</i> Мобілізує власні зусилля, виявляє наполегливість під час виконання непростих фізичних вправ та рухів, намагається зосередитися на дії, виявити елементарну витримку.</p> <p><i>Креативність.</i> Проявляє фантазію під час рухової діяльності, рухливих ігор</p>

РОЗВИТОК ОСОБИСТОСТІ

Вікові можливості

У віці від двох до трьох років *зростає активність дитини*, вона набуває більшої визначеності, спрямованості, стає стабільнішою. Дитина, маніпулюючи предметами, досягає певних результатів, прагне їх оцінки значущими для неї дорослими. Починає формуватися система її ставлень до себе та навколишнього світу. Дитина засвоює певні правила, приймає їх, розуміє їх значущість, намагається дотримуватись основних з них. Розвивається її здатність бути певний час наодинці, самостійно знаходити собі заняття, визначатися зі своїми інтересами, «будувати власний світ». Поведінка залишається емоційно забарвленою, імпульсивною, перебіг емоцій — сильним, амбівалентні (протилежні) переживання — непоодинокими (дитина одночасно прагне чогось і боїться, радіє і сердиться). Дорослий потрібний дитині як *помічник, носій інформації, авторитетний експерт*. Формуються фундаментальні, життєво важливі здібності дитини: з одного боку — *бути відкритою для світу, довіряти йому*, з другого — *бути певною мірою автономною, почуватися захищеною*. Баланс відкритості та закритості, довіри й автономності — запорука психологічного здоров'я дитини раннього віку, повноцінного розвитку її особистості. Найважливішими надбаннями у цьому віці є: *довіра світу, первинна самооцінка, здатність діяти за правилами, перетворення мовлення на регулятор поведінки, поява вміння аналізувати та узагальнювати*.

Другий рік життя

Уявлення про себе та самоставлення. Чіткішим, більш диференційованим стає образ свого тіла, формується елементарне уявлення дитини про себе, початки самооцінки. Вона відділяє себе від дорослого, вибудовує межі свого Я, виокремлює себе, усвідомлює

свою схожість-несхожість з людьми навколо. Дитина впізнає себе у дзеркалі, на фотографіях. У неї формується почуття власності, оціночне ставлення до себе («Я — хороша»). Малюк починає усвідомлювати рольові стосунки у найближчому оточенні та своє місце в ньому. Розрізняє «я» і «ти», «моє» і «твоє». Говорить про себе у третій особі, відгукується на своє ім'я.

Емоційний досвід. Дитина яскраво демонструє всім навколо радість, любов, гнів. «Заражається» емоційним станом рідних людей та інших дітей. Виявляє свої почуття щиро, сильно, не приховує їх. Проявляє прихильність до дорослого, любов до нього. Ревнує його до інших — не дає говорити, всіляко привертає до себе увагу, виявляє невдоволення тими, хто відволікає. Помічає емоційний стан рідних дорослих, розрізняє вирази обличчя, чутлива до них. Не терпить сильних емоційних випробувань, пов'язаних з неухважністю дорослого, конфліктами. Гостро переживає образу й несправедливість.

Спрямованість особистості. Закладаються основи елементарних звичок, пов'язаних з харчуванням, гігієнічними процедурами, спільною з дорослими діяльністю. У дитини з'являється потреба експериментальним шляхом з'ясувати, що вона може робити самостійно, без дорослого. Формується елементарне уявлення про свою цінність для дорослих. Дитина все частіше використовує слово «хочу», коли бачить те, що сподобалося. Розширюється коло її інтересів. Розвивається система мотивів, зокрема щодо нових вражень, під час спілкування та предметної діяльності з дорослими. Дитина починає диференціювати «хочу» і «треба».

Довільна поведінка. Дитина вільно пересувається, оволодіває мовленням, стає впевненішою. Усе більше часу вона займається наодинці, виявляє елементарну автономність та незалежність від допомоги й підтримки дорослого. Завдяки спілкуванню з ним та отриманню досвіду самостійного вибору в неї починають формуватися зачатки довільної регуляції поведінки, спрямованість на досягнення мети, здатність долати невеликі труднощі. Протягом певного часу вона може чекати бажаного, виявляти елементарну терплячість.

Безпека життєдіяльності. З допомогою дорослого дитина починає диференціювати «можна» і «не можна», належно реагувати на них та на слова «Обережно!» і «Стой!». Саме вони регулюють поведінку дитини, слугують для неї орієнтирами й обмежують її активність, адже дитина ще не в змозі усвідомити наслідки ризикованих рухів і дій.

Третій рік життя

Уявлення про себе та самоставлення. Дитина починає більше, ніж раніше, цінувати своє тіло, його цілісність і непорушність, гостро переживає синці та подряпини, перебільшує ризики, пов'язані з тілесними ушкодженнями. Формується статево-рольове Я — засвоюється статева роль, відповідна модель поведінки дитини, вона знає, що вона хлопчик (дівчинка). До біологічної складової її Я додається психологічна — уявлення про себе розширюється, збагачується. Дитина сприймає себе як активно діючого суб'єкта, що потребує від батьків, насамперед, зміни ставлення до неї, прийняття її зрослих можливостей. Незмінна позиція дорослих призводить до проявів упертості, негативізму, що засвідчують розуміння дитиною своєї здатності думати, відчувати, діяти окремо та незалежно від дорослого. Дуже розвинене самовідчуття і бажання незалежності, усвідомлення своєї вправності викликають бажання виділити простір Я, опредметнити його. Формується елементарна самооцінка.

Емоційний досвід. Дитина вирізняється високою емоційністю, чутливістю, вразливістю, плинністю емоцій. Легко змінюється її настрій — від веселого до роздратованого, від радісного до гнівного. Проте поступово дитина стає більш емоційно

врівноваженою. Чутлива до характеру звернень дорослих, виразу їх облич, виразності рухів і жестів, тональності голосів, інтенсивності та змісту дій. Завдяки спостереженням та поясненням дорослих дитина починає розрізняти, коли батьки, родичі, інші діти радіють, засмучуються, сердяться; вчиться виявляти співчуття (жаліти, допомагати, заспокоювати). З'являються нові переживання: впевненість-невпевненість у собі, сором, ніяковість, засмученість; дитина хоче подобатися іншим. У присутності сторонніх дитина може утриматися від капризувань, проявів негативізму, плачу. Вона починає контролювати себе за допомогою засвоєних слів. Почуття провини й сорому виникають у дитини лише після визнання дорослим порушення нею норм поведінки.

Спрямованість особистості. Розширюється коло інтересів дитини. Формуються елементарні звички. Вона все частіше намагається самовизначитися, робити те, що вона хоче, що їй подобається. Розуміє, що її бажання можуть відрізнятись від бажань інших людей, не збігатися з вимогами дорослого. Вона має елементарні уявлення про те, що люди навколо оцінюють як позивне. Дитина домагається визнання своїх досягнень авторитетними для неї людьми, прагне пересвідчитися у своїй значущості, цінності для них. Прагне бути «хорошою», робити «як треба». З допомогою дорослого вона оволодіває умінням виділяти в довкіллі значуще для себе, набуває здатності діяти вибірково, віддавати комусь (чомусь) перевагу, відмовляти в прихильності, приймати нескладні рішення. Дитина проявляє гордість за свої досягнення та проявлені якості. Зрослі потреби і можливості засвідчуються висловлюванням «Я сама!».

Довільна поведінка. Дитина часто наполягає на своєму, проявляє негативізм, свавілля, прагнення володарювати над іншими, починає використовувати слово-заперечення «ні». Такий егоцентризм допомагає їй відмежувати своє Я від дорослих і з часом зникне. Вона починає передбачати наслідки своїх дій та ймовірні реакції на них дорослого. Дитина починає контролювати себе за допомогою засвоєних слів. Час від часу сама собі вголос проговорює, чого не можна робити. Уважно стежить за виконанням правил, дотриманням порядку, збереженням звичного ритуалу, перетворюється на прискіпливого контролера дій інших, але поки не своїх власних.

Безпека життєдіяльності. Оволодіння словом розширює можливості дитини розуміти та засвоювати елементарні правила безпечної поведінки вдома, на дорозі, у транспорті, громадських місцях. Вона з цікавістю спостерігає за рухом транспорту, поведінкою пішоходів, зміною світла світлофора, спілкуванням людей навколо. Пояснення батьків (педагогів) закладають основу для формування елементарних знань про безпеку руху. Наприкінці раннього віку дитина вже має досвід спільного з батьками безпечного переходу дороги, поїздки в різних видах транспорту (автобусі, тролейбусі, метро, автомобілі), перебування певний час у колі незнайомих людей. Завдяки цьому дитина має елементарні уявлення про свою «правильну» і «неправильну» поведінку вдома, на вулиці, в дошкільному закладі, поліклініці. Дитина отримує задоволення від своїх перших спроб вчинити «як треба», «як просить дорослий».

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- збагачувати цілісне уявлення дитини про себе — зовнішність, фізичні можливості, здібності, поведінку, діяльність, чесноти і вади;
- розвивати емоційну сприйнятливість, емоційний досвід, здатність розрізняти, називати, адекватно реагувати на основні емоції;
- розширювати коло інтересів дитини, її уявлення про свої потреби (бажання).

Навчальні:

- навчати дитину час від часу зосереджуватися, спостерігати за своїми діями, виробляти початки самооцінки, висловлювати задоволення-незадоволення собою;
- сприяти диференціації дитиною безпечного і небезпечного, соціально схвалюваного і небажаного;
- пояснювати дитині причинно-наслідкові зв'язки між її поведінкою та настроєм і діями дорослих;
- формувати вміння зіставляти свої бажання з вимогами, робити вибір, приймати елементарні рішення, віддавати чомусь перевагу, досягати успіху;
- вправляти у найпростіших самостійних, цілеспрямованих та наполегливих діях;
- сприяти засвоєнню дитиною правил, що регламентують активність та визначають межі безпечної та небезпечної, соціально схвалюваної та неприйнятної поведінки.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до себе;
- запобігати «емоційній глухоті», байдужості дитини;
- окультурювати дитячі бажання, виховувати вміння зачекати їх реалізації;
- прищеплювати звичку доводити розпочату справу до кінця;
- плекати обережність, бажання уникати небезпечних ситуацій.

Організація життєдіяльності

Дорослий створює сприятливе середовище для розширення, поглиблення та систематизації знань дитини про своє тіло, зовнішність, уміння, здібності, поведінку, якості, ставлення, для формування в неї *елементарного цілісного уявлення про себе*. З цією метою він: час від часу пропонує дитині роздивитися себе у дзеркало в різному одязі, за різного настрою, у різних життєвих ситуаціях; запитує про отримані враження, підкреслює позитивне в образі; звертає увагу на особливе, оригінальне; розмірковує про сильні сторони її статі; коментує її позитивні дії, схвалює добрі намагання, радіє її досягненням, висловлює довіру її можливостям, підтримує в ситуаціях розпачу та зневіри. Дорослий довірливо запитує дитину, чого вона боїться; разом з нею зображує її образ на малюнку, складає про неї веселі, добрі, вірші, оповідання, загадки; варіює форму і звучання імені дитини (доросла, ділова, домашня); розповідає про цікаві випадки з її минулого, порівнює її сьогоднішню із вчорашньою, називає, що змінилося в її зовнішності, можливостях, поведінці; вголос мріє про її щасливе майбутнє («Коли ти подорослішаєш...»).

Дорослий створює атмосферу безумовної любові, комфорту, безпеки, спокою. Він варіює вирази свого обличчя (радісне, сердите, здивоване, засмучене), коментує кожен із них, дає йому оцінку, розповідає, які життєві ситуації можуть його спричинити, пропонує дитині пригадати, коли вона відчувала подібне. Дорослий вправляє дитину у *розпізнаванні, оцінюванні та адекватному реагуванні* на різні людські емоції. Разом з нею спостерігає за зміною настрою знайомих дорослих та дітей; характеризує їхні міміку, жести, дії; робить припущення щодо причин виникнення переживань; пропонує разом роздивитися й вибрати зображення відповідного виразу на малюнку. Дорослий складає оповідання, вірші, казки про хороший і поганий настрій, його вплив на результативність діяльності та самопочуття людей. Підтримує бажання дитини бути життєрадісною, знаходить для цього вагомні причини, схвалює її бажання виглядати приємною, доброзичливою.

Дорослий надає дитині право самовизначитися — самостійно обрати іграшку, гру,

товаришів, схвалює її спроможність зробити це, підтримує її «Я сама!», радіє разом з нею її досягненням, роз'яснює ймовірні ризики. Дорослий пояснює дитині, що всі бажання людини не можуть справдитися (пропонує обрати найважливіші для неї), що бажання різних дітей і дорослих суттєво відрізняються (наводить приклади, запитує дитину про її бажання) і, що бажання дитини мають різне значення для неї та інших (деталізує свою думку, наводить приклади, звертає увагу на перебіг реальних дитячих виборів, намагається їх окультурити). Дорослий уголос коментує ситуації, коли бажання дитини суперечать об'єктивним можливостям, реальній необхідності або вимогам дорослого; підтримує намагання дитини відстрочити своє бажання, зачекати певний час, поводитися гідно. Дорослий привертає увагу до того, який вчинок є соціально схвалюваним, а який — неприйнятним і чому; вправляє дитину в умінні їх розрізняти (читає, розповідає, запитує, доступно обгрунтовує причини, роз'яснює ймовірні наслідки для оточення). Розширює простір самостійних дій дитини, утримується від надмірного контролю та опіки, без потреби не втручається в її самостійну діяльність, допомагає визначитися з межами простору її Я в групі (дозволяє іноді усамітнитися, дотримується безпечної для неї дистанції, створює ніші для «розміщення» нею свого Я). Поглиблює знання дитини про правила належного поводження під час виконання завдань, занять, спілкування з однолітками; формує позитивне ставлення до їх виконання. Під час ігрової, предметної діяльності, малювання, конструювання, музикування, театрального дійства дорослий культивує звичку дитини *доводити розпочату справу до кінця*. Він роз'яснює та наочно демонструє дитині (читає, придумує оповідки, пропонує поспостерігати за однолітками під час спільних ігор або занять) негативні наслідки зловживання запереченням «ні», яке руйнує взаємодію, протиставляє бажання однієї людини іншій. Дорослий використовує кожен можливість схвалити готовність і уміння дитини довести розпочате до кінця, досягти успіху, контролювати себе за допомогою засвоєних слів, мобілізуватися для подолання труднощів, виявити наполегливість, відстрочити задоволення свого бажання на певний час.

Показники особистісної компетентності дитини у віці трьох років

Знання	<p><i>Уявлення про себе та самоставлення.</i> Має елементарні уявлення про свою зовнішність, фізичні можливості, вміння, поведінку, якості; може назвати свої основні чесноти; знає свою статеву належність, своє ім'я, імена членів сім'ї.</p> <p><i>Емоційний досвід.</i> Розуміє назви деяких емоцій (радість, гнів, смуток); диференціює вирази обличчя дорослого, розпізнає стан, робить припущення щодо його причин; усвідомлює, що дорослі її люблять і цінують; розуміє, що бути приємною для людей це — добре; орієнтується в тому, чи збігається настрій людей навколо з її власним.</p> <p><i>Спрямованість особистості.</i> Орієнтується в головних соціальних ролях дорослого (партнер у спілкуванні, захисник, носій інформації, авторитетний експерт); у тому, що схвалюють і негативно оцінюють авторитетні дорослі; знає, що рідні — найдорожчі люди в житті; розуміє, що її бажання можуть не збігатися з бажаннями інших, суперечити їм.</p> <p><i>Довільна поведінка.</i> Розуміє, що для досягнення успіху слід докласти зусиль; орієнтується в основних правилах належної поведінки.</p> <p><i>Безпека життєдіяльності.</i> Має уявлення про елементарні правила безпечної поведінки на вулиці (слід тримати дорослого за руку, переходити вулицю на переході й лише на зелене світло світлофора) та у громадських місцях (не капризувати, не плакати, спокійно чекати, дякувати, прощатися); розуміє, що самій, без дозволу дорослого, не можна виходити на вулицю, бавитися з тваринами, зривати рослини</p>
---------------	--

Уміння	<p><i>Уявлення про себе та самоставлення.</i> Може себе охарактеризувати; задоволена собою — зовнішністю, фізичними можливостями, уміннями, якостями; прагне дотримуватися моделі своєї статево-рольової поведінки; відстоює «простір-Я», намагається протистояти несправедливим оцінкам, образам, утискам; починає порівнювати себе з іншими; соціально прийнятним способом самостверджується; пишається своїми досягненнями, розраховує на їх справедливе оцінювання дорослими.</p> <p><i>Емоційний досвід.</i> Щиро і яскраво реагує на різні життєві враження; орієнтується у своїй поведінці на основні емоції, адекватно реагує на стан і настрій людей навколо; намагається враховувати настрій рідних, поводитися відповідно; під час спілкування використовує емоційно-виразний вербальний репертуар.</p> <p><i>Спрямованість особистості.</i> Орієнтується у поведінці на свої уявлення про навколишній світ і саму себе та оцінки авторитетних дорослих; має власні переваги у харчуванні, грі, спілкуванні; самовизначається з вибором іграшок, занять, партнерів; збагачує свої життєві враження, досліджуючи нове; ініціює ділові контакти з дорослим; починає узгоджувати свої бажання з вимогами дорослого; цінує все своє, проявляє почуття власності; у неї сформовані елементарні звички (мити руки перед їдою, їсти сидячи за столом, дякувати за послугу, спати в ліжку, не перебивати розмову дорослих, зачекати, поки вони завершать розпочату справу).</p> <p><i>Довільна поведінка.</i> Звертається по допомогу до дорослих за необхідності, намагається обійтися власними силами; не вимагає до себе надмірної уваги дорослого; намагається доводити розпочату справу до кінця; прагне гідно поводитися у складних та конфліктних ситуаціях; з допомогою дорослого намагається впоратися з труднощами, досягти успіху.</p> <p><i>Безпека життєдіяльності.</i> У незнайомій ситуації (місцевості) тримається поряд з дорослим, дотримується його вказівок, не відходить далеко, поводить обережно, запитує дозволу щодо своїх дій; на дорозі дивиться на світлофор, очікує зеленого світла, переходить дорогу по пішохідному або підземному переходу, тримаючи дорослого за руку; у громадських місцях не відходить від батьків, поводить себе чемно, не капризує</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливність.</i> Досить тонко диференціює приємне-неприємне, безпечне-загрозливе; реагує на них відповідною мімікою, жестами, діями, словами, поведінкою, збільшенням-зменшенням дистанції; привітна з рідними та знайомими, стримана з чужими.</p> <p><i>Самостійність.</i> Відстоює право на автономність висловом «Я сама!»; близько півгодини з інтересом займається наодинці; прагне розширити межі своєї свободи, звільнитися від опіки й надмірного контролю; обирає заняття та партнерів у грі за власним бажанням; намагається прийняти й реалізувати власні елементарні рішення.</p> <p><i>Гідність.</i> Намагається виконати завдання «як треба», «як вимагає дорослий», «бути хорошою», досягти успіху; пишається своїми досягненнями, привертає до них увагу інших, домагається їх визнання значущими людьми; чутлива до образ, несправедливості, принижень, безцеремонності.</p> <p><i>Елементи самовладання.</i> Може зачекати бажаного, відкласти його виконання на деякий час; стикаючись із проблемою, намагається конструктивно її розв'язати, утримується від плачу, не кидає завдання на півдорозі; у незнайомій ситуації «бере себе в руки», знаходить предмет інтересу, поводить себе спокійно.</p> <p><i>Креативність.</i> Виконує найпростіші предметні та художні дії; намагається варіювати їх, уносити елементи новизни, виявляє елементарну самодіяльність; починає вигадувати, фантазувати, придумувати, робити по-своєму</p>

Вікові можливості

Активно розвивається спілкування як вид діяльності дитини. Вона продовжує пізнавати дорослих та однолітків, потребувати теплого, уважного, люблячого ставлення. Починає розуміти свою причетність до світу людей, спільність із ним, розуміти, що вона одна з багатьох. З'являються й активно розвиваються навички ситуативно-ділового спілкування, головний мотив якого — співпраця з дорослим. Істотно розширюється коло спілкування дитини: крім рідних та близьких дорослих з'являються незнайомі — в дошкільному закладі, транспорті, магазині, на вулиці. Дитина стає більш самостійною і незалежною від близьких дорослих, у неї розвивається здатність установлювати емоційні та ділові контакти з іншими, пристосовуватися до нових умов життєдіяльності, адекватно сприймати вимоги, оцінні судження, реагувати на звернення людей. Соціальний розвиток у ранньому віці відбувається в таких напрямках: з одного боку, дитина засвоює елементарні правила поведінки, з іншого — вправляється у реальній взаємодії з ширшим колом людей, ніж сімейне.

Другий рік життя

Сім'я, родина. Дитина виділяє матір, батька з людського оточення, радіє їм, виказує свою готовність спільно діяти. Вона починає розрізняти речі за приналежністю членам родини (мамина сумка, татове взуття, бабусині окуляри), на прохання дорослих приносить їх, радіє успішним діям. Виконує прості моральні правила, які формулюють члени родини, орієнтується в поняттях «можна», «не можна», «добре», «погано», «молодець». На другому році життя дитина все частіше вчиняє відповідно до вимог батьків та інших членів родини, упізнає родичів, з якими нещодавно бачилася, поводить з ними привітно. Дитина має свої переваги у спілкуванні з рідними та близькими людьми, оволодіває досвідом особливої взаємодії з кожним, знаходить у цьому приємні та неприємні сторони.

Інші люди. На другому році життя дитина залишається залежною від дорослого. Завдяки спілкуванню з рідними, знайомими, педагогами вона оволодіває елементами нормативної поведінки. Дорослий, залишаючись для неї зразком для наслідування, водночас перетворюється на наставника, партнера, помічника. Дитина починає ліпше орієнтуватися серед людей, чітко розрізняє «своїх» і «чужих», виявляє готовність спілкуватися з першими і соромиться, ховається від других (особливо надокучливих). Перебуваючи на руках у матері (або того, хто її заміняє), вона з цікавістю розглядає незнайомих людей на вулиці, розпізнає їх за ознаками віку (ляля, баба) та статі (тьотя, дядя), емоційно реагує на яскраве вбрання, цікаві для неї дії. Все частіше дитина другого року життя зосереджує увагу на дорослих-фахівцях — придивляється до процесу ремонтування будівельниками доріг, дій водія, електрика, телевізійного майстра тощо. Помалу вона починає диференціювати правила поведінки з рідними та чужими людьми, з дорослими та однолітками. Дитина починає розуміти, що налагодженню контактів з людьми сприяють лагідна усмішка, пестливі слова, подільчивість.

Дитяче товариство. Однолітки все більше цікавлять дитину. Вона спочатку приглядається до інших дітей, потім виявляє готовність гратися поруч (разом з дорослим), зацікавлено розглядає, «обстежує» іншу дитину, як нову іграшку. Цікавість до дітей зростає зі збільшенням часу спільного перебування з ними в дошкільному закладі, на ігровому майданчику. У дитини виникають перші симпатії — вона намагається гратися з уподобаною дитиною, помічає її відсутність, сумує. Дитина вчиться порівнювати свої вчинки та вміння з вчинками та вміннями інших, наслідує їх, з'являються перші спроби побудови міжособистісних стосунків.

Об'єднання людей. Наприкінці цього вікового періоду дитина має уявлення про те, що різні люди утворюють угруповання, об'єднуються за своїми інтересами та

прихильністю. З допомогою дорослого вона починає розуміти, що сім'я, група у дошкільному закладі, його працівники становлять різні об'єднання. Дитина цього віку вже має елементарний досвід спілкування з людьми різного віку й статі в сім'ї, на ігровому майданчику, в поліклініці, магазині тощо. Вона цікавиться тим, чому певні люди разом живуть, спільно діють, товаришують.

Третій рік життя

Сім'я, родина. Дитина ласкава й привітна з батьками, братом, сестрою, дідусем, бабусею; з довірою та любов'ю ставиться до них. Вона охоче допомагає їм по господарству, намагається брати посильну участь у спільній з ними корисній діяльності: ремонті меблів, іграшок, книжок, виготовленні прикрас. Усе сильніше помітні пріоритети в її виборі, емоційно-ціннісному ставленні до різних членів родини. Інколи під час спілкування дитини з членами родини виникають конфлікти: вона демонструє їм свою спроможність діяти самостійно, незалежно, відмовляється від надмірної опіки та передчасної допомоги, заявляє про це славнозвісним «Я сама!». Дитина починає порівнювати себе з рідними дорослими, прагне бути схожою на тата (маму), домагається визнання ними її досягнень. Вона стає особливо чутливою до схвалень, проявів ніжності, заборон і покарань рідних дорослих, емоційно реагує на них. Дитина бере посильну участь у написанні вітального листа, виготовленні або купівлі подарунку, спільному прикрашанні житла у святкові дні.

Інші люди. Затишно почуваючись у сімейному середовищі, дитина починає більше цікавитися широким колом людей — друзями батьків, які приходили в гості, сусідами, незнайомими людьми в транспорті, магазині, поліклініці. Вона пильно вдивляється в обличчя, розглядає деталі вбрання, які її зацікавили, ставить запитання щодо незрозумілого, презентує свої здібності та вміння іншим. Усвідомлюючи свою статеvu належність, дитина третього року життя пильно спостерігає за особливостями поведінки дітей та дорослих своєї та протилежної статі, намагається її наслідувати. Завдяки зрослій самостійності, фізичній вправності уможливлується спілкування дитини, з її ініціативи, з приємними для неї людьми. Право на вибір надає діям дитини третього року життя впевненості, цілеспрямованості, продуктивності. Дитина раннього віку усвідомлює та намагається дотримуватися різної тактики поведінки під час спілкування із знайомими та незнайомими людьми — тримається на певній відстані, поводить чемно. Її увагу все більше привертають люди різних професій (лікар, продавець, водій), їх діяльність, знаряддя та обладнання, яким вони користуються.

Дитяче товариство. Дитина орієнтується в елементарних моральних нормах, може підкоритися правилам під час спільної з однолітками предметно-практичної діяльності. Вона починає виявляти довіру і прихильність до певних однолітків, ділитися з ними іграшками та солодощами, адекватно реагує на їхні прохання та пропозиції. Під час спільних ігор з приємними дитині однолітками вона прагне «приміряти» на себе роль дорослого, наслідує висловлювання, інтонацію, дії дорослих. З'являються перші ігрові дії, які поки схожі на гру поруч. Але поволі діти починають об'єднуватися завдяки єдиному ігровому сюжету, спільним іграшкам, ігровим атрибутам та матеріалам. Дитина намагається ласкаво звернутися до однолітка, короткими висловлюваннями зреагувати на його дії, вислухати його (хоча і переважає бажання говорити самій), запитати про те, що її зацікавило. Вона стикається з тим, що думки інших дітей можуть не збігатися з її власною, навіть суперечити їй. Проте їй складно визнати їх правомірність — механізм центрації на собі поки домінує.

Об'єднання людей. Дитина звертає увагу, що люди час від часу гуртуються, об'єднуються в групи за своїми інтересами, уподобаннями, симпатіями, місцем проживання, професійною необхідністю. Під час прогулянок з дорослим, відвідування

закладів соціального призначення вона спостерігає за гуртом людей на зупинках, чергою в магазині та поліклініці, рухом строю школярів. З допомогою дорослого поступово розширюються її уявлення про найближче, дещо віддалене та далеке людське оточення. В майбутньому це стане опорою для розуміння того, що у світі існують різні народи, країни, культури, способи життя, вбрання, харчування. Дитина цікавиться українськими казками, творами мистецтва.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати інтерес до людей різної спорідненості, статі, віку, роду занять;
- підтримувати зацікавлене ставлення до дитячого товариства;
- задовольняти зрослою цікавістю до різних об'єднань людей, до України як своєї держави.

Навчальні:

- розширювати уявлення про сім'ю як об'єднання людей, що живуть разом, люблять, турбуються, підтримують, захищають одне одного;
- формувати елементарні уявлення про близьке та далеке людське оточення, різні народи, представники яких відрізняються зовнішнім виглядом, способом життя, культурою, видами діяльності; про Україну як державу, український народ, українські художні твори для дітей;
- навчати налагоджувати контакти з однолітками та дорослими (для цього дорослий пропонує дитині правильні зразки налагодження контактів);
- навчати організовувати спільну гру, ділитися, допомагати.

Виховні:

- плекати в дитини прихильне ставлення до всіх членів родини, вдячність та повагу до них;
- підтримувати бажання встановити контакт з однолітками, виявити позитивне ставлення до них;
- виховувати вміння визнавати свої помилки, брати до уваги чесноти та досягнення іншого;
- формувати співчуття до дітей, які залишилися поза дитячим товариством;
- виховувати доброзичливість, вправляти в умінні приємно спілкуватися: вітатися, привітно звертатися, виявляти прихильне ставлення та увагу.

Організація життєдіяльності

Як правило, у ранньому віці дитина виходить за межі родинного оточення, починає відвідувати дошкільний заклад. Це до певної міри стресова ситуація, що супроводжується яскравими емоційними переживаннями. Найліпший спосіб вивести дитину з подібного стану — переключити її на рухову діяльність, фізично навантажити. Тому найоптимальнішим способом організації життєдіяльності малюків буде їхня самостійна рухова активність з іграшками (машинками, ляльками), простим фізкультурним знаряддям. Важливо, щоб педагог організовував ігри дітей у підгрупах, пропонував кожному «його» іграшку та місце, де вони змогли б вільно пересуватися, не заважаючи одне одному. Організуючи у такий спосіб дитячу зайнятість, він має змогу поспостерігати за дітьми, отримати максимум інформації про індивідуальні особливості, інтереси, поведінку кожного з тим, щоб уміло поєднувати індивідуальні особливості дітей з груповими потребами.

Оскільки дитина щойно вийшла із звичного кола сім'ї, зіткнулася з новими для себе умовами буття та вимогами, педагог вчинить правильно, якщо протягом перших днів перебування дитини раннього віку в новому середовищі дозволить матері бути поруч.

Оскільки сім'я протягом усього дитинства залишатиметься для дитини оберегом, важливо плекати, підтримувати, «підживлювати» її прихильне ставлення до членів своєї родини (високо оцінювати їх значення в її житті, привертати увагу до чеснот, пригадувати випадки, коли батьки допомогли, захистили, зробили приємне). Цьому сприятимуть читання відповідних художніх творів, наспівування пісень, перегляд діафільмів, сімейних фотографій.

Дорослий організовує буття дитини так, щоб під час спільної предметної діяльності допомогти їй засвоїти елементарні моральні правила та норми взаємодії — послуговуватися словами культурного звертання, подяки, прохання, вислуховувати пояснення, запитувати, повідомляти про власні бажання та інтереси, використовувати різні засоби комунікації — міміку, жести, тональність голосу, мовлення. Важливо гармонійно поєднувати ділове спілкування з особистісним — не лише скеровувати діяльність дитини та бути носієм нової інформації, а й пестити її, радіти успіхам, заспокоювати у разі невдач, підтримувати, довіряти її можливостям, допомагати усвідомити доцільність об'єднання зусиль задля спільної справи, навчати отримувати задоволення від спілкування.

Спілкуючись під час діяльності з однолітками та дорослими, дитина діє на рівні, що перевищує її «звичайну норму», перебуває в «зоні найближчого розвитку», де співробітництво з партнерами, які мають більше досвіду і знань, допомагає їй реалізувати свої потенційні можливості. Потрібно створювати сприятливі умови для спілкування дітей між собою, закріплювати позитивні міжособистісні контакти, заохочувати виявляти ініціативу, підтримувати дитячу цікавість до співробітництва та спільної справи. Для цього дорослий може запропонувати дітям разом погратися — повести ляльку на прогулянку, сходити в магазин, покатати одне одному машинку, м'ячика, допомогти застібнути, розв'язати одяг під час підготовки до прогулянки тощо. Об'єднуючи таким способом дітей, педагог поступово привчає їх до взаємодопомоги, взаєморозуміння, взаємодії, формує комунікативні уміння й навички.

Хоча дитина поки не здатна осягнути усієї складності людського буття, зрозуміти складні зв'язки між різними людьми, народами, країнами, однак слід привертати її увагу до зовнішності представників різних культур, надавати елементарну інформацію про життя людей в Україні та інших країнах, про рідну мову, національних героїв. Читання віршів, казок (українських та народів світу), коментарі та короткі оповідки допоможуть у цьому. На свята варто звернути увагу дитини на державний прапор, запропонувати послухати гімн України.

Показники соціальної компетентності дитини у віці трьох років

Знання	<p><i>Сім'я, родина.</i> Усвідомлює, що до складу родини входять батько, мати, діти та інші найближчі родичі, які живуть разом; має уявлення про рідних дорослих і може пояснити їх значення для неї; орієнтується в інтересах, способі життя, обов'язках членів своєї родини; знає деяких родичів, які з нею не живуть; усвідомлює, що коли члени родини погано почуваються, їх треба пожаліти, підтримати, допомогти.</p> <p><i>Інші люди.</i> Орієнтується у найближчому соціальному оточенні, виділяє приємне-неприємне, корисне-шкідливе; має уявлення про те, що люди відрізняються зовнішністю, віком, статтю, уподобаннями; диференціює рідних, знайомих та незнайомих людей; порівнює між собою представників своєї та протилежної статі, людей різного віку; знає основні правила поведінки із знайомими та незнайомими людьми; має уявлення про деякі моральні норми; усвідомлює, що не слід вередувати у присутності багатьох людей, голосно кричати.</p> <p><i>Дитяче товариство.</i> Має уявлення про свою схожість-відмінність з іншими дітьми;</p>
---------------	--

	<p>розрізняє поняття «добре» і «погано»; знає, що з однолітками слід поводитися приязно, використовувати ввічливі слова, утримуватися від образливих слів, жестів, дій.</p> <p><i>Об'єднання людей.</i> Знає, що група у дошкільному закладі є об'єднанням дітей одного або різного віку; знає, що живе в Україні</p>
Уміння	<p><i>Сім'я, родина.</i> Порівнює себе з дорослими членами родини; виявляє готовність допомогти; співчуває, коли хтось із членів родини почувається погано; вивчає реакцію батьків на свої вчинки; відстоює свою незалежність, заявляє батькам: «Я сама!»; не погоджується з негативною думкою про себе, несправедливою оцінкою батьків; у спільній з батьками діяльності виявляє своє позитивне ставлення до них; ніяковіє, коли діє невірно; піддається на переконання рідного дорослого.</p> <p><i>Незнайомі люди.</i> Виявляє інтерес до життя та діяльності людей, диференціює їх за ознаками спорідненості, віком, статтю; поводить розкуто в присутності «своїх», стримано — серед «чужих», вибірково ставиться до людей навколо; ініціює контакти з приємними та знайомими дорослими, дітьми; спілкується з незнайомими лише з дозволу батьків, педагога; спостерігає за діями людей різних професій, цікавиться знаряддям.</p> <p><i>Дитяче товариство.</i> Проявляє елементарні моральні почуття; ініціює готовність спілкуватися з приємними для неї дітьми; під час спільної з однолітками діяльності ставить їм запитання, вносить пропозиції, починає узгоджувати свої дії з їхніми; виявляє співчуття, прагнення допомогти; може поділитися іграшками.</p> <p><i>Об'єднання людей.</i> Спостерігає за групами людей, запитує про них у дорослого; радіє зустрічі з дітьми своєї групи, можливості об'єднатися для спільної гри або предметно-практичної діяльності; виділяє з-поміж інших людей, які відрізняються від рідних та знайомих дорослих зовнішністю, вбранням, мовою, манерою поведінки; зацікавлено слухає розповідь дорослого про різні країни, народи, культури; розповідає про місце свого проживання</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Помічає стан дорослих та інших дітей, відповідно на нього реагує: втішає, радіє, заспокоює, жаліє, виявляє готовність допомогти; чутлива до прохань, вимог, порад дорослого, намагається їх виконати.</p> <p><i>Самостійність.</i> Прагне звільнитися від опіки дорослого, діяти незалежно, впливати на інших, намагається самостійно себе обслуговувати, допомагати в цьому іншим дітям; протягом певного часу спілкується з однолітками без втручання дорослого.</p> <p><i>Людяність.</i> Привітно вітається, прощається з дорослими та дітьми, чемно звертається до людей навколо з проханням, запитанням, пропозицією.</p> <p><i>Допитливість.</i> Уважно спостерігає за людьми навколо — їх зовнішністю, поведінкою, діями; порівнює рідних, знайомих, чужих людей, виділяє спільне-відмінне; знаходить нове у знайомих, знайоме у чужих людях; ставить запитання дорослому щодо різних професій, видів праці.</p> <p><i>Справедливість.</i> Диференціює поняття «правильно/неправильно», адекватно на них реагує; на прохання дорослого або з власної ініціативи ділиться іграшками.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Свідомо ставиться до вимог і норм поведінки, прохань та доручень дорослого, за підтримки дорослого доводить до кінця доручену їй справу</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У ПРИРОДНОМУ ДОВКІЛЛІ»

Вікові можливості

На другому–третьому роках життя формуються елементарні уявлення дитини про природу Землі, природні явища, рослинний і тваринний світ, життєдіяльність людини у природному довкіллі, Всесвіт. Вона робить безліч відкриттів, захоплено пізнає доступне

природне довкілля. Її увага стає більш гнучкою, дитина може переключитися зі спостереження на звернення дорослого. Завдяки зростим фізичним та інтелектуальним можливостям, здатності до самостійності вона все частіше намагається відстояти своє право діяти незалежно від дорослого («Я сама!»), проявити творчість. У зв'язку з тим, що на цей період дитинства припадають дві вікові кризи (одного та трьох років), поведінку дитини часто супроводжують непередбачувані реакції — вона намагається дістатися до всього, що її зацікавило у природному довкіллі, дослідити його, активно з ним діяти. При цьому можливості залишаються вельми обмеженими.

Дитина раннього віку схильна до ритуалізації: вона, наприклад, вимагає від дорослого виконання однакових дій, пов'язаних з доглядом за рослинами і тваринами; просить читати та розповідати про природний світ в одній і тій самій послідовності, а в разі допущення дорослим неточностей наполягає на «правильному» варіанті. Дитина не лише копіює рухи, звуки, дії тварин, а й висловлює своє ставлення до них.

Компетентність дитини раннього віку у природному довкіллі засвідчується її елементарними уявленнями, уміннями та зацікавленим ставленням до рослин, тварин, явищ природи, життєдіяльності людини.

Другий рік життя

Рослинний світ. Різнокольорові квіти, квітучі кущі, розкидисті дерева привертають увагу дитини. Вона до них наближається, на прохання дорослого обережними рухами торкається пелюсток квітки, нюхає її, ніжно проводить рукою по зелених листочках. Наслідуючи дорослого, виявляє готовність разом з ним полити рослину, може показати, де вона стоїть або принести невелику лійку, ініціювати процес поливання. Дитина запам'ятовує назви деяких рослин свого регіону. Все частіше використовує не лише вказівний жест, а й слово, прагне отримати від дорослого пояснення щодо тих рослин, які її зацікавили. Дитина розрізняє рослини за кольором, розміром, формою; розуміє слова «великий» і «маленький», диференціює за цими ознаками різні дерева й кущі. Вона починає розуміти, що деякі овочі ростуть під землею (картопля, буряк, цибуля, часник). Дитина маніпулює овочами і фруктами, кладе їх у кошик (вазу), виймає, трясє. Під час спільної з дорослим діяльності визначає їхні ознаки на вигляд, дотик, нюх, смак. Якщо дитина має попередній негативний досвід взаємодії з природними об'єктами (кропива вжалила, троянда вколола), то, пам'ятаючи свої неприємні враження, намагається уникати їх повторення.

Тваринний світ. Під час прогулянки дитина все частіше звертає увагу на птахів та тварин. Протягом декількох хвилин вона може зацікавлено спостерігати за ними, охоче відгукується на пропозицію дорослого разом їх погодувати, починає помічати їх виразні рухи (кішка вмивається, пташка купається, цуценя грається, курчата бігають). Дитина емоційно на них реагує, дивується раніше не баченому. Вона здатна спокійно поводитися біля тварин, не кричати, не лякати, не дражнити їх. Після пояснення й показу дорослого не заважає тваринам їсти. Починає передбачати ймовірні неприємності від своєї неправильної поведінки з тваринами (собака може гарчати, вкусити; кішка — подряпати; бджола — вжалити), поводить себе обережніше, без дозволу дорослого не підходить до них. Разом з дорослим дитина обережно роздивляється те, що завдало їй шкоди (налякав чужий собака, подряпала кішка, ужалила оса). Вона реагує не лише на те, що бачить, а й на уявний образ: пригадує і називає раніше бачену тварину, намагається розповісти про неї дорослому. Після показу та називання дорослим може вказати на знайому тварину, скорочено її назвати, звуконаслідувати її («гав», «няв», «ко-ко»).

Явища природи. З допомогою дорослого дитина поступово оволодіває умінням спостерігати за різними станами погоди та явищами природи. Вона спроможна зацікавлено спостерігати, як небо вкривають хмари, ховається сонечко, змінюється сила

вітру. За вказівкою дорослого починає прислухатися до звуків за вікном (гуде вітер, гуркотить грім, стукають краплі дощу), звуконаслудує їх (вітер виє, грім гримить, дощ капає). Вона радіє спогляданню сонця, появи хмари, уперше побаченій веселці. Дитина спроможна встановити елементарні причинно-наслідкові зв'язки.

Природні об'єкти. Дитина виявляє неабиякий інтерес до води, ґрунту, піску, глини, камінців. Вона розуміє, що воду можна пити, нею можна поливати рослини. З'являються елементарні дослідницькі дії дитини під час ігор з водою, піском, камінцями, листям, плодами, крупами, насінням. Дитина виливає, переливає, наливає воду в посуд. Залюбки певний час грає з піском і камінцями. Починає використовувати найпростіші знаряддя: совок, лопатку, грабельки, відерце, лійку.

Життєдіяльність людини. Завдяки своїм спостереженням та розповідям дорослого дитина починає усвідомлювати, що люди вирощують різноманітні рослини, утримують свійських птахів і тварин (курчат, корову, свиню), будують своє житло, використовують для своїх потреб воду, ґрунт, пісок.

Третій рік життя

Рослинний світ. Дитина спроможна розрізнити дерева, траву, овочі, фрукти. Вона здатна впізнати окремі знайомі рослини за розміром, формою, кольором, смаком і запахом. Називає деякі рослини свого регіону. Дитина дивується, побачивши незнайомі рослини, запитує про них дорослого, виконує окремі доручення по догляду за рослинами: суху — полити, загорошену — витерти. Радіє, надаючи разом з дорослим допомогу рослинам. Дитина намагається скуштувати відомі їй фрукти й овочі, має харчові смаки, віддає перевагу певним продуктам, відмовляється від тих, що не подобаються. Дитина здатна спокійно поводитися серед різних рослин, стримати своє бажання зірвати квітку, привласнити її.

Тваринний світ. Дитина відрізняє тварин від рослин, розуміє, що вони живі, потребують догляду й турботи. Набутий досвід дає змогу дитині орієнтуватися в характерних ознаках, будові тіла, умовах життя птахів та свійських тварин. Завдяки вмінню ходити та володіти словом розширюються її враження від контактів із птахами та свійськими тваринами, збагачуються навички ознайомлення з ними та елементарного їх дослідження. Дитина звертає увагу на різні прояви тварин, виділяє окремі частини їхнього тіла, виразні рухи, реагує на комічне (собака танцює на двох лапах, кішка намагається спіймати метелика). Вона все легше переключає увагу з однієї тварини на іншу, намагається імітувати виразні рухи деяких з них (кішки, собаки, корови, коня), прагне правильно назвати різних тварин. Розрізняє дорослих тварин та їх дитинчат; розуміє їхні дії (п'є, бігає, стоїть, грається, кричить тощо) в реальному житті та на ілюстраціях. Дитина виявляє готовність допомагати дорослому годувати тварин. Варіює свою поведінку відповідно до поведінки та настрою тварин. Обережно поводить з тими, які залишили по собі неприємну згадку.

Явища природи. Завдяки дорослому в дитини формуються елементарні уявлення про різні явища природи — дощ, вітер, веселку, сніг, грозу, хуртовину, град; про основні властивості піску (сухий сиплеться, з вологого можна ліпити) і води (тече, ллється, у ній купаються, нею вмиваються, її п'ють, вона буває різної температури). Дитина розрізняє пори року, знає їх назви та окремі ознаки. Вона починає розуміти елементарні причинно-наслідкові зв'язки між явищами природи, поведінкою та діяльністю людей. Помічає зміни у природі в різні пори року. Напружується, притуляється до дорослого, коли бачить блискавку. З допомогою дорослого та самостійно помічає у природі незвичне, нове, незнайоме; виявляє до нього інтерес. Охоче слухає короткі пояснення дорослого.

Природні об'єкти. Дитина орієнтується в основних властивостях об'єктів неживої природи. Знає, як використовувати воду в побуті. Оскільки предметні дії дитини стають

вправнішими, вона застосовує предмети та основні знаряддя за призначенням (міцно тримає поливалку з водою, подає її дорослому, сама пробує поливати рослини; використовує за необхідності дитячий совочок та лопатку тощо). Виконує пошукові дії для визначення властивостей об'єктів природи, самостійно обстежує їх (зосереджується, прислухається, придивляється, обмацує, натискає, погладжує, нюхає, пробує на смак).

Життєдіяльність людини. З допомогою дорослого дитина починає встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки між явищами природи, поведінкою та діяльністю людей. Починає розуміти позитивний і негативний вплив людини на природу, знаходить підтвердження цьому під час спостереження та роз'яснень дорослого.

Всесвіт. Завдяки показу та поясненням дорослого дитина починає помічати, що небо є різним залежно від погоди, пори року, часу доби. Під час прогулянок разом з дорослим вона роздивляється на темному небі Місяць та зорі, розпитує про них дорослих, радіє отриманим враженням.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати інтерес до природи: явищ природи та станів погоди, рослин і тварин, об'єктів неживої природи (води, ґрунту, каміння, піску, глини), життєдіяльності людини, Всесвіту;
- розвивати спостережливість, стимулювати та підтримувати намагання дитини самостійно спостерігати за знайомими рослинами і тваринами, станами погоди і явищами природи;
- сприяти поступовому ускладненню уявлень дитини про природний світ, закладати основи екологічної культури.

Навчальні:

- формувати уявлення про яскраві зовнішні ознаки рослин (дерев, кущів, овочів, фруктів), тварин (комах, риб, птахів, звірів) найближчого довкілля;
- навчати розрізняти рослини за кольором, розміром, формою, поверхнею, запахом, смаком; тварин — за особливостями будови тіла та виразними діями і рухами; відрізняти дитинчат від дорослих тварин;
- навчати самостійно спостерігати, експериментувати з природними об'єктами (водою, піском, снігом, камінцями, глиною);
- вправляти у контактному обстеженні компонентів природи з метою отримання інформації про їхні зовнішні ознаки, якості та властивості;
- сприяти накопиченню вражень про яскраві ознаки сезонних змін у природному довкіллі та контрастних станів погоди;
- формувати вміння встановлювати елементарні причинно-наслідкові зв'язки, враховуючи особистий чуттєвий досвід.

Виховні:

- виховувати інтерес і позитивне ставлення до виконання елементарних трудових дій з догляду за рослинами і тваринами;
- створювати умови для формування спокійного й виваженого ставлення до рослин, розуміння стану тварин (голодна, сита, здорова, хвора);
- заохочувати допитливість і підтримувати здатність відчувати красиве в природному довкіллі;
- сприяти накопиченню естетичних, позитивних емоційних вражень про природне довкілля;
- під час спільної з дорослим діяльності активізувати дотримання дитиною правил безпечної поведінки з рослинами й тваринами;

- сприяти проявам дитиною самостійності під час виконання елементарних трудових дій з догляду за рослинами й тваринами.

Організація життєдіяльності

Організація щоденних спостережень із вікна, на прогулянці, під час спільного з дорослим догляду за рослинами й тваринами сприяє вихованню в дитини цікавості до природного довкілля. Батькам і педагогам слід поєднувати спостереження з руховою активністю дітей (імітують як ходять ворони, стрибають горобці, купається папуга, літають метелики тощо), з іграми, пошуковими та трудовими діями, читанням віршиків, співом знайомих пісень.

Дитину залучають стежити за чистотою рослин і тварин. Щоб дитині було приємніше це робити, догляд починають із яскравих квітучих кімнатних рослин. Спочатку дорослий поливає сам рослину, коментуючи свої дії (чітко визначає, що бере, чим наповнює поливалку, називає дії, які споглядає дитина). Після двох-трьох спостережень дорослий пропонує дитині спробувати повторити дії (під час поливання рука дитини має знаходитися в руці дорослого). Важливо після поливання разом помилуватися рослиною, зазначити, що вона красива завдяки хорошому догляду. У житловому приміщенні можуть бути кімнатні рослини різних груп: декоративно-листяні (бегонія крапчаста, аспіди́стра, колеус, папороть, адіантум, фікус), красивоквітучі (фуксія, бальзамін, евхаріс, бегонія), ампельні (аспарагус Шпренгера, хлорофітум, традесканція), виткі (плющ, циссус), сукуленти (каланхое, зігокактус, алое). Дорослий разом з дитиною обирають дві-три рослини, за якими вони доглядатимуть. Бажано, щоб серед них був колеус, який опускає листя, якщо його забули полити; та аспіди́стра, яка має цупке листя і не боїться різкого стискання.

Рослини, за якими доглядає дитина, мають бути доступними, зручно розміщеними для поливання. Серед них не має бути отруйних. Дуже зацікавлює дитину город на підвіконні, за яким вони доглядають разом із дорослим (цибулінка у воді або землі, висіяне насіння знайомих рослин). Узимку дорослий виставляє у вазу з водою гілочки дерев, кущів і спостерігає разом з дитиною за появою листочків. Під час спостережень ставить дитині свої запитання і доступно відповідає на її («Як гілочки п'ють водичку?» «Чому з'явилися листочки?»). Дорослий разом з дитиною висаджують овочі та зелень: пропонує їй обстежити ґрунт, посадити в нього цибулину, корінь петрушки. Коли виростуть листочки, у присутності дитини їх слід зрізати, смакувати разом і повторювати: «Ми садили, поливали, ось і вирости смачні вітаміни — листочки!».

Дорослий сприяє розумінню дитиною «живого», утримання рибки в акваріумі, папуги або канарки в клітці, собачки, кішки. При цьому слід урахувати алергійні реакції дитини на шерсть, пір'я. Рибки мають бути великими за розміром і не потребувати складного догляду (золота рибка та її різновиди, меченосець, гурами, макропод); тварина має бути не агресивна.

Розумінню дитиною відмінностей між природним і рукотворним світом сприятиме використання набору іграшкових тварин (комахи, рибки, пташки, свійські й дикі тварини), якими можна гратися. Дорослий, граючись із дитиною, спонукає її до зіставлення реальної тварини з іграшковою, її зображенням на ілюстрації.

На прогулянці батьки і педагоги залучають дітей до ігор з природними матеріалами, дослідницьких дій, спостережень у найближчому природному довкіллі. Бажано виносити на вулицю набори іграшок: різнокольорові й різного розміру пластмасові відерця (2-3), совок із глибоким ковшиком, зручний для тримання в руці, лопатку; формочки, лійки, пластикові пляшки з вузькими і широкими шийками для засипання і висипання вологого й сухого піску, наливання й виливання води; мисочку й

предмети, які плавають і тонуть у воді; печатки різних форм для отримання слідів на вологому піску тощо.

Особливу увагу слід приділити вправлянню дитини у безпечній поведінці на воді, біля вогнища, серед невідомих рослин і тварин. Це потребує від дорослого терпіння, витримки, уважності, готовності показати, назвати, прокоментувати, довести. Для подорожей у віддалене природне довкілля бажано мати для дітей дослідницькі рюкзаки з «чарівним скельцем» (лупа) для розглядання комах на листочку, травичці, гілочці або на білому бавовняному прямокутному клапті тканини; корзинку для збирання «дарунків» природи (пір'я, камінчики, черепашки молюсків тощо); а також — пляшку води для пиття та перекис водню і пластир.

Під час прогулянки дорослий звертає увагу дитини на сонце (гріє, яскраво світить, сходить, заходить, знаходиться високо, низько над землею); вчить із нею віршики, потішки, заклички про сонце, проводить рухливі ігри: «Злови промінчик», «День і ніч», «Сонечко й дощик», та ін.; споглядає з дитиною небо у різний час доби (денне, вечірне, ранкове) та за різних погодних умов (блакитне, хмарне, безхмарне, світле).

Показники компетентності дитини у віці трьох років у природному довкіллі

Знання	<p><i>Рослинний світ.</i> Розрізняє дерева, кущі, траву; диференціює овочі (картоплю, моркву, буряка, капусту, цибулю), фрукти (яблуко, грушу, сливу), ягоди (суницю, чорницю, смородину); упізнає знайомі рослини свого регіону, деякі з них називає; розрізняє частини рослин (стовбур, листя, квіти); пов'язує стан рослин із доглядом за ними, розуміє необхідність систематичної турботи про них; знає основні правила безпечної взаємодії з рослинами (зберігати цілісність будови, вживати достиглі плоди, мити їх перед вживанням).</p> <p><i>Тваринний світ.</i> Знає, що тварини — живі істоти, які потребують догляду людини; може назвати деяких представників тваринного світу (черв'як, метелик, жук, муха, комар, рибка, жабка, їжак, білка, голуб, ворона, горобець, хом'як); виділяє свійських (кішку, собаку, козу, корову, коня, свиню, півня, курку); може назвати частини тіла тварин (голова, тулуб, лапи, хвіст, крила, дзьоб); розуміє й коментує дії тварин (п'є, бігає, стоїть, грається, кричить); має уявлення про умови життя деяких тварин (нора, дупло, гніздо), спосіб живлення, влаштування житла, способи їх захисту від небезпеки; розуміє залежність між зовнішнім виглядом, особливостями живлення, пересуванням тварин та середовищем їх існування; розуміє залежність життя тварин від інших об'єктів природи, сезонних змін, діяльності людей; відрізняє живу тварину від іграшкової; знає, що годувати тварин можна лише у присутності дорослого й разом з ним; знає, що гратися і брати на руки можна лише іграшкову тварину.</p> <p><i>Явища природи.</i> Розрізняє хорошу й погану погоду; може назвати деякі її ознаки (сонце світить, дощ іде); диференціює звуки за вікном (вітер гуде, грім гуркотить, краплі дощу стукають), встановлює елементарні причинно-наслідкові зв'язки (пішов дощик — треба взяти парасольку, взути гумові чоботи; після ночі настане ранок, після зими — весна); з допомогою дорослого розрізняє деякі стихійні лиха (повінь, посуху).</p> <p><i>Природні об'єкти.</i> Має уявлення про основні властивості об'єктів природи (вода тепла-холодна, ллється-крапає, у ній купаються, нею вмиваються, її п'ють, вона буває чистою й брудною; пісок сухий-мокрый, теплий-холодний, сиплеться-ліпиться; ґрунт твердий-м'який, сухий-мокрый; каміння тверде, сухе-мокре, тепле-холодне; сніг холодний, тане у руці).</p> <p><i>Життєдіяльність людини.</i> Усвідомлює, що люди живуть, навчаються, працюють, відпочивають; починає розуміти, що є зв'язок між природними умовами проживання людини та її діяльністю: має уявлення про те, що діяльність людей впливає на довкілля позитивно (вирощують хліб, тварин) і негативно (захарашують відходами, забруднюють воду).</p> <p><i>Всесвіт.</i> Має уявлення, що небо виглядає по-різному в різні пори року (взимку, весною, влітку, восени), за різної погоди (сонячної, вітряної, дощової), у різний час доби (зранку, вдень, увечері, вночі); знає, що Сонце гріє, яскраво світить, сходить, заходить; розрізняє Місяць і зорі на темному небі</p>
--------	---

Уміння	<p><i>Рослинний світ.</i> Обережно у присутності дорослого обстежує доступні рослини; визначає характерні зовнішні ознаки та основні властивості дерев, кімнатних, декоративних і дикорослих рослин, контрастних за кольором, формою, розміром, поверхнею листя, стовбура; радіє яскравим змінам в життєдіяльності рослин (цвітінню); лагідно звертається до рослин, під наглядом дорослого самотійно поливає кімнатні рослини, охоче доглядає за ними разом з дорослим; без дозволу дорослих не торкається незнайомих рослин; співчуває рослині, яка страждає.</p> <p><i>Тваринний світ.</i> Звуконаслідує тварин та імітує їхні виразні рухи; під наглядом дорослого самотійно годує та напуває пташок, кішку, собаку; без дозволу дорослих не торкається незнайомих тварин; спокійно поводить поруч із тваринами, лагідно звертається до них; радіє, побачивши здорову, веселу тварину; співчуває тварині, яка страждає, робить спроби допомогти.</p> <p><i>Явища природи.</i> Помічає зміни в природі, пов'язані із змінами пір року, й розповідає про них дорослому (взимку холодно, йде сніг; навесні течуть струмки, тане сніг, з'являється перша зелень; влітку жарко, все квітує; восени жовтіє листя, йдуть дощі); ініціює бажання спостерігати за змінами погоди, виражає свої враження словами; наслідує звуки за вікном (вітер виє, грім гримить, дощ капає); емоційно реагує на сонце, що сходить і заходить, ховається за хмарки; зацікавлено спостерігає за зливою, хуртовиною, громовицею, прагне пояснень дорослого.</p> <p><i>Природні об'єкти.</i> Охоче грається водою (переливає, поливає), радіє своїм враженням, розповідає про відпочинок біля моря, річки, озера; на дитячому майданчику до півгодини грає у пісочниці, демонструє дорослому вміння пересипати сухий пісок, а з вологого викладати різні об'ємні фігури; разом з дорослим будує з вологого піску башти, замок; використовує для створення споруд камінці різної величини, форми, кольору; використовує у будівництві та для виготовлення разом із дорослим прикрас черепашки, пір'я, плоди та насіння рослин.</p> <p><i>Життєдіяльність людини.</i> Разом з дорослим прибирає за собою сміття під час відпочинку, вказує на залишене іншими, емоційно реагує на це; за допомоги дорослого та самотійно викидає сміття у контейнер, розрізняє харчові та нехарчові відходи.</p> <p><i>Всесвіт.</i> Разом з дорослим спостерігає за небом під час прогулянки; радіє Сонцю, що сходить і заходить, емоційно реагує на Місяць і зорі, які бачить на темному небі; просить дорослого розповісти про них, прочитати вірш</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Виявляє інтерес до всього яскравого в природі (квітів, квітучих дерев, різнокольорових пташок та тварин, веселки); радіє новим об'єктам природи, виражає своє захоплення, здивування, бажання дізнатися про них більше; чутлива до пояснень дорослого; чуйна до тих, хто страждає.</p> <p><i>Самотійність.</i> Спостерігає протягом певного часу за пташкою, свійською (кішкою, собакою) або дикою твариною (білкою) у найближчому довір'ї (дворі, парку), рибками в акваріумі; ініціює бажання їх погодувати; без допомоги дорослого порятується з піском (снігом): використовує совочок, на власний розсуд обирає формочки.</p> <p><i>Допитливість.</i> Активно цікавиться знайомими і незнайомими об'єктами природи, уважно їх розглядає, придивляється до них, наближається, порівнює між собою, аналізує; доступні природні матеріали обмацує, розглядає, виконує з ними певні дії, використовує у своїх іграх; придивляється до дій дорослого, які пов'язані з доглядом за рослинами і тваринами, уважно ставиться до процесу й результату спільних з дорослим дій; ставить багато запитань, очікує чітких відповідей.</p> <p><i>Самовладання.</i> Утримується від плачу, коли не може впоратися з певними практичними діями в природі; здатна зачекати певний час із поливанням або годуванням, якщо про це просить дорослий; може проявити терплячість у разі потрапляння в незручну ситуацію в природному довір'ї.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Намагається дотримуватися основних правил безпечної поведінки в</p>

	природі, підпорядковувати свої дії вимогам дорослого; ініціює готовність допомогти рослинам і тваринам, які цього потребують
--	--

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА У СВІТІ КУЛЬТУРИ»

ПРЕДМЕТНИЙ СВІТ

Вікові можливості

Дитина раннього віку уважно спостерігає за діями людей з різними речами та предметами, звертає увагу на емоції, які вони при цьому виявляють. Вона відкриває для себе існування безпосереднього зв'язку між речами і дорослими: дорослий їх створює і споживає; одні викликають у нього радість, інші — смуток. Дитина знаходить і роздивляється саме ті предмети та речі, на які вказують інші люди. Вона показує дорослому, що привернуло її увагу, починає маніпулювати цими предметами. Зароджується здатність керуватися в своїй поведінці вказівками дорослого (може зупинитися перед раніше забороненим, заперечно хитати головою, говорити «Не можна!»). Дитина з допомогою дорослого відкриває для себе функціональне та культурне призначення рукотворних предметів і речей. Вона знає: щоб їсти, слід брати ложку, а щоб одягатися на прогулянку — свої речі. Уже до початку дії дитина починає уявляти бажаний результат (формується елементарні форми цілепокладання). Протягом раннього дитинства збагачуються уявлення дитини про рукотворний світ, речі, предмети, споруди, що розміщені не лише в найближчому, а й більш віддаленому просторі.

Другий рік життя

Предмети побуту і вжитку. Дитині вже недостатньо лише роздивлятися предмети побуту та вжитку, вона намагається використати за призначенням знайомі, експериментує з незнайомими, цікавиться їхніми властивостями. Порівнюючи їх, вона примірює, пробує, робить помилки, виправляє їх, з допомогою дорослого досягає бажаних результатів. Розширюється сфера її інтересів, вона досліджує малознайомі та незнайомі предмети в кухні, ванній кімнаті, передпокої. Попередні примірювальні дії скорочуються, дитина все частіше візуально сприймає й оцінює відносини між предметами. Використання слів-назв уможливорює подальше розрізнення дитиною властивостей предметів із найближчого оточення.

Предметний світ за межами житла. Під час прогулянки дитина спостерігає за транспортом, що рухається, за ходом будівництва, сідає на лавку, використовує найпростіше знаряддя, разом з дорослим або за його підтримки катається на гойдалці. Доступні для дослідження предмети (припаркований автомобіль, атракціони на дитячому майданчику, лавка у дворі, обладнання спортивного майданчика) перетворюються на об'єкти обстеження — дитина обмацує їх рукою, придивляється до частин, визначає їхню фактуру та вагу. Елементарне оволодіння мовленням дає змогу дитині на кінець другого року життя правильно називати деякі знайомі предмети, ставити дорослому прості запитання про незнайоме, переносити знання про властивості та призначення деяких предметів в ігрову діяльність.

Предметно-практична діяльність. Шляхом елементарного практичного експериментування та з допомогою дорослого дитина відкриває нові засоби досягнення бажаного — дістає один предмет за допомогою іншого, варіює способи розв'язання нескладної практичної задачі, застосовує один предмет замість іншого, використовує дидактичні іграшки та матеріали. Виконуючи дії з побутовими предметами (стільцями,

крісло, подушками різної величини), дитина відкриває для себе нові способи пересування — скочування, перекочування, ковзання. Вона з'ясовує у дорослих призначення незнайомого предмета, починає використовувати за призначенням знайомі речі, предмети, іграшки. Проте, наслідуючи практичні дії дорослого, дитина може полити ковдру з дитячого чайника, уявляючи, що поливає квіти; може тягти візочок колесами вгору, не звертаючи на це уваги. Починають формуватися співвідносні (складає, нанизує кільця, закриває скриньку, складає кубики) та знаряддеві дії (ложкою їсть, із чашки п'є, олівцем малює). Дитина тяжіє до використання під час діяльності предметів різного розміру, кольору, призначення, з різних матеріалів. Засобом означення стають імітувальні дії, образні іграшки, предмети-замінники, книжкові ілюстрації, слова («Я — літак», «Я їду»). Маніпулюючи різними предметами, дитина ставить дорослому багато запитань, які починаються словами «що», «навіщо», «де». Вона групує різні предмети за розміром, формою, кольором. За вказівкою дорослого співвідносить вкладки різної форми з аналогічними фігурними отворами. Використання слів-назв сприяє розвитку і поглибленню сприймання нею кольорів, форм, розмірів різних предметів.

Третій рік життя

Предмети побуту і вжитку. Система елементарних знань про предмети побуту та вжитку формується на третьому році життя в тісній взаємодії та спілкуванні дитини з близькими дорослими. Дитина добре орієнтується в основних предметах свого житлового приміщення, знає їхні назви й призначення (посуду, одягу, іграшок, меблів, деяких гігієнічних засобів), використовує слова для позначення знайомих предметів побуту та вжитку, вираження свого ставлення до них. Дитина другого року життя добре орієнтується у приналежності предметів побуту та вжитку до категорій «моє – не моє», «своє – чуже». За вказівкою дорослого вона правильно розставляє на столі свій посуд і посуд дорослих; кладе на місце свої речі, одяг, іграшки. Коли в гості приходять знайомі, дитина легко розрізняє одяг і взуття рідних і чужих людей.

Предметний світ за межами житла. Спостерігаючи за предметним довкіллям за межами житла, дитина диференціює своє й чуже, впізнає і може показати свій будинок. Вона може розповісти, що разом з батьками їздила автомобілем, показати, де він стоїть (гараж). Дитина починає розрізняти легкові автомобілі та вантажівки, перепитує, уточнює інформацію про призначення кожної. Дітей, особливо хлопчиків третього року життя, цікавлять спеціалізовані автомобілі — машина швидкої допомоги, пожежна машина, міліцейська, сміттєзбиральна та «важкий» транспорт — підйомний кран, трактор. Усе частіше вона запитує дорослого про літаки, які бачить у небі, потяги, вагони метро, звуки яких чує, а рух спостерігає на відстані. Дитину цікавить усе невідоме і незрозуміле — вона спостерігає й запитує дорослого про ремонтні роботи, спорудження нового будинку тощо. З допомогою дорослого вона починає засвоювати деякі правила безпечної поведінки у предметному довкіллі за межами свого житла, розуміти небезпеку й необхідність перебувати в незнайомому предметному довкіллі разом з дорослим, тримаючи його за руку.

Предметно-практична діяльність. Здатність дитини розрізняти основні кольори, форму, розміри, фактуру предметів (м'який-твердий), зіставляти частини і ціле, їх розміщення у просторі дає їй змогу діяти впевненіше. Вона може сама зібрати пірамідку з кольорових кілець, накрити коробку кришкою або вкласти в неї невеликі предмети, побудувати з кубиків доріжку чи башту. Займаючись разом з дорослим предметно-практичною діяльністю, дитина використовує різні засоби для досягнення бажаного, в окремих випадках вона може передбачити майбутній результат, емоційно реагує на свої досягнення, очікує схвалення дорослого. Дитина розуміє й використовує слова для означення знайомих предметів та дій із ними. Оскільки в ранньому віці провідним

пізнавальним процесом є сприймання, воно забезпечує орієнтацію дитини у предметному просторі і включається в активні дії дитини, яка намагається не лише роздивитися предмети, а й діяти з ними — з'єднувати, роз'єднувати, конструювати. Формуються елементарні уявлення про практичну діяльність близьких людей — вони п'ють, їдять, одягаються, доглядають за малюками та старими людьми, прибирають квартиру, готують їжу, використовують пилосос, пральну машину, газову або електричну плиту, працюють на комп'ютері, дивляться телевізор, читають книжки й газети. Дитина спостерігає, як дорослі використовують за призначенням різні предмети вжитку і побуту — одяг, посуд, меблі, знаряддя, інструменти, прилади; деякі з них успішно наслідує; ставить чимало запитань про них. Дитина багаторазово порівнює предмети за кольором, розміром, формою, знаходить ті, що підходять одне одному або їхні частини. Вона не лише знає призначення знайомих предметів, а й може використати їх по-іншому, *виявляє самодіяльність*. Це відбувається за рахунок удосконалення співвідносних (складання, нанизування, закривання, будування з кубиків) та знаряддєвих дій (лялькою грає, молоточком стукає, ножиці дає дорослому для розрізання паперу чи тканини тощо). *Зростає роль мовленнєвого розвитку у становленні предметно-маніпулятивної діяльності.*

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- стимулювати розвиток орієнтувальних дій дитини в найближчому предметному довкіллі;
- сприяти розвитку предметно-маніпулятивної діяльності;
- розвивати співвідносні та знаряддєві дії;
- спонукати до самостійного виконання дій зі знайомими та безпечними предметами, речами, матеріалами.

Навчальні:

- розширювати і збагачувати уявлення про різноманітні предмети побуту та вжитку, їх призначення та предметний світ за межами житла;
- вправляти в умінні використовувати знайомі предмети, речі, матеріали, найпростіші знаряддя за призначенням;
- пропонувати зразки правильного застосування співвідносних та знаряддєвих дій з предметами;
- сприяти засвоєнню постійного значення предмета, розумінню відповідності/невідповідності певної дії призначенню предмета;
- навчати заміщувати одні предмети іншими; користуватися предметами побуту поліфункціонального призначення, іграшками;
- формувати наслідувальні дії;
- демонструвати варіанти урізноманітнення способів використання одного й того самого предмета;
- прищеплювати елементарні навички дотримання правил безпечної поведінки у предметному просторі житла та за його межами.

Виховні:

- формувати позитивне ставлення до маніпулятивно-предметної діяльності, відчуття задоволення від її процесу та результатів;
- заохочувати бажання опанувати нові дії з предметами;
- виховувати бережливе ставлення до предметів та речей, створених людьми;
- схвалювати намагання виявити ініціативу, використати знайомі предмети по-іншому.

Організація життєдіяльності

Дорослий створює безпечне предметне середовище, опікується тим, щоб у ньому були різні розвивальні іграшки, предмети, матеріали, знаряддя. Він має передбачити, щоб поблизу дитини не було потенційно небезпечних предметів — гострих, різальних, дрібних, тих, що легко б'ються. Оскільки перебування в предметному просторі житла та за його межами пов'язане з безліччю ризиків (наявністю ліків, хімічних речовин, гострих предметів; порушенням правил дорожнього руху пішоходами та транспортними засобами; будівельними та ремонтними роботами тощо), дорослий знайомить дітей другого-третього років життя з основними правилами поведінки в приміщенні та на вулиці. З цією метою варто використовувати художню літературу, мультфільми та різноманітні ігри відповідного змісту і спрямованості.

У цікавій ігровій формі педагог вправляє дітей у дотриманні деяких правил безпечної поведінки, навчає звертатися до дорослого за поясненням та допомогою у разі загрози та потрапляння у небезпечну ситуацію. Засвоєнню дітьми елементарних правил безпечної поведінки сприятимуть ігри-інсценівки відповідного змісту, читання художньої літератури, перегляд діафільмів.

Педагог заохочує й розвиває у дітей раннього віку цікавість до навколишніх предметів, їх властивостей, ознак та способів їх використання. Пропонує дітям разом з ним порівняти посуд, одяг, меблі для дорослих і малюків. Щоб дитина раннього віку ліпше орієнтувалася у своєму житлі, предметах побуту та вжитку, дорослий звертає її увагу на затишок рідної домівки, розміщення та призначення предметів у спальні, кухні, ванній та туалетній кімнатах.

Разом з дитиною педагог спостерігає за рухом міського транспорту, називає його, розповідає про його призначення. У приміщенні пропонує дітям обрати іграшки-транспортні засоби, називає деякі їх частини, коментує свої дії. Для закріплення елементарних уявлень дітей про транспорт варто прочитати їм оповідання та вірші відповідного змісту, показати діафільм та подивитися фільм, запропонувати виготовити аплікації, конструювати. У схожий спосіб можна поступово розширювати та поглиблювати уявлення дітей про одяг, посуд, меблі, спортивний інвентар, споруди тощо, ознайомлювати з цими узагальненими поняттями.

Показуючи предмет, дорослий дає дитині змогу самостійно його роздивитися, обмацати, ознайомитися з його властивостями, отримати власні відчуття, визначити колір, вказати, на які інші предмети він схожий за формою та розміром. При цьому дорослий обов'язково називає предмет, пропонує повторити його назву, уточнює призначення, розповідає про фахівців, які його створили. Важливо, щоб коментар та розповідь дорослого були доступними, чіткими, емоційно забарвленими.

Педагог демонструє дітям різноманітні дії з іграшками, предметами побуту та найпростішим знаряддям (молотком, лопатою, граблями), пропонує повторити дії за ним, вправляє в умінні використовувати їх за призначенням. Педагог привертає увагу малюків до способів використання іграшок та предметів-замінників — машинку можна везти за мотузку, ведмедика нагодувати, дістати довгою палицею м'ячик, що закотився під шафу, використовувати паличку як ложку тощо. Збагачуючи предметно-практичну діяльність дитини, дорослий звертає увагу на те, щоб вона засвоювала способи дій свідомо, а не механічно; могла перенести засвоєні знання на інші предмети та ситуації. Корисно показати дитині, що за допомогою одного й того самого предмета, способу можна розв'язувати різні практичні завдання (щоб дістати бажаний предмет, рухати його палицею до себе; відштовхувати предмет палицею від себе, наближаючи до іншої дитини).

Дитину зацікавить *показ дорослим різних способів виконання* одного й того самого практичного завдання — дістати іграшку лежачі на животі, сидячи, стоячи на стільці, спиною тощо. Дорослий може показати дитині раннього віку різні дії з предметами безпосередньо сам, а може використати для цього рукавичні ляльки, народні іграшки,

прості пристрої («подзвонимо у дзвіночок», «постукаємо молоточком»), різні допоміжні предмети та іграшки. Важливо заохочувати дитину діяти з тою самою іграшкою, предметом у різний спосіб, варіювати, урізноманітнювати свої дії, радіти цьому.

Дорослий створює розвивальне предметне середовище, турбується про наявність необхідних дитині раннього віку розбірних іграшок (мотрійки, пірамідки, різні скриньки та коробки, які можна відкривати-закривати, палички, порожні пластмасові пляшки, найпростіше знаряддя). Діючи з ними разом із дорослим, а потім і самостійно, дитина розвиває *співвідносні та знаряддєві дії*, навчається встановлювати просторові відношення між кількома предметами, продуктивно діяти з ними.

Корисно розкривати дитині зв'язок між предметом, його властивостями, діями з ним та результатами цих дій: поклав іграшки на місце — стало чисто й охайно; відремонтував разом із татом дверцята шафи — ними приємно користуватися). Це сприятиме поступовому усвідомленню дитиною необхідності й доцільності перебування в упорядкованому, охайному, красивому предметному оточенні; формуванню бажання досягати в предметній діяльності певного успіху, прищепленню бережливого ставлення до іграшок, предметів побуту та вжитку. Неабиякого значення набуває схвалення дорослим намірів та реальних дій дитини, спрямованих на бережливе користування предметами та речами, упорядкування місця своєї гри та занять, досягнення соціально значущих результатів предметно-практичної діяльності.

Показники компетентності дитини у віці трьох років у предметному світі

Знання	<p><i>Предмети побуту і вжитку.</i> Має уявлення про основні предмети побуту та вжитку, називає деякі з них; розуміє призначення посуду, одягу, меблів, деяких знарядь, пральної машини, газової (електричної) плити, праски, комп'ютера, телевізора, приймача; має уявлення, як діяти з ними; знає, де зберігається посуд, одяг, засоби особистої гігієни; орієнтується в елементарних правилах безпечної поведінки в житловому приміщенні; знає, що без дозволу батьків не слід брати в руки ліки, сірники, хімічні речовини.</p> <p><i>Предметний світ за межами житла.</i> Відрізняє предметний простір своєї домівки та предметний світ за межами житла; може назвати декілька компонентів широкого предметного довкілля (автомобіль, трамвай, тролейбус, метро, будинок, лавка, ліхтар, гойдалка, літак); орієнтується в їх призначенні та діях з ними; знає основні правила безпечної поведінки за межами житлового приміщення; розуміє, що без дорослого не можна виходити на проїжджу частину вулиці, перебувати на будівельному майданчику та місцях проведення ремонтних робіт.</p> <p><i>Предметно-практична діяльність.</i> Знає, як і для чого використовувати іграшки, основні предмети побуту та вжитку; має уявлення про діяльність людей (вони працюють, відпочивають, готують їжу, прибирають, доглядають за дітьми та літніми людьми, використовують у побуті та на роботі різні прилади, знаряддя, інструменти)</p>
---------------	--

Уміння	<p><i>Предмети побуту і вжитку.</i> Використовує за призначенням основні предмети побуту та вжитку; сміється, якщо хтось робить це неправильно; уточнює, для чого одяг, взуття, головні убори; кладе на місце посуд та особисті речі, ставить взуття; без нагадування дорослого прибирає за собою іграшки, упорядковує місце гри; намагається дотримуватися правил безпечної поведінки в житловому приміщенні.</p> <p><i>Предметний світ за межами житла.</i> Добре орієнтується у прилеглому до житла предметному довкіллі; може показати свій будинок, місцезнаходження найближчого дитячого майданчика, магазину, аптеки; намагається дотримуватися правил безпечної поведінки на вулиці, переходячи через дорогу, тримає дорослого за руку; за будівельними та ремонтними роботами спостерігає разом з дорослим на відстані.</p> <p><i>Предметно-практична діяльність.</i> Ураховує властивості знайомих предметів; заміщує одні предмети іншими; володіє співвідносними (встановлює просторові відношення між кількома предметами, складає пірамідку, закриває кришкою коробку, маніпулює збірно-розбірними іграшками) та знаряддєвими діями (використовує відерце, совок, лопатку, грабельки, форми для піску тощо); варіює способи виконання дій, досліджує властивості незнайомих предметів; використовує засвоєний спосіб дії у новій ситуації; будує з кубиків доріжку, паркан, башту; збирає мотрійку, правильно нанизує кільця пірамідки</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливність.</i> Відчуває свою причетність до всього, що відбувається навкруги неї; чутлива до вражень від дій з предметами побуту та вжитку, ознайомлення з широким предметним довкіллям; бережливо ставиться до предметів, іграшок, речей; виявляє готовність допомогти дорослому ремонтувати іграшки, книжки, меблі.</p> <p><i>Самостійність.</i> Самостійно чи з незначною допомогою дорослого їсть, п'є, одягається, роздягається; кладе свої речі на місце; упродовж певного часу з цікавістю займається предметною діяльністю — будує з кубиків, конструює з будівельного матеріалу; прибирає іграшки; за дорученням дорослого ставить на стіл тарілки, чашки, кладе ложки та виделки.</p> <p><i>Допитливність.</i> Виявляє високу зацікавленість новими компонентами предметного довкілля житлового приміщення та за його межами; ставить дорослому багато запитань про незнайоме та незрозуміле, домагається відповідей; порівнює знайоме з незнайомим, досліджує, радіє своїм відкриттям.</p> <p><i>Самовладання.</i> Може утриматися від бажання без дозволу дорослого взяти в руки ліки, пральний порошок, незнайомі предмети та речовини, важкі та гострі інструменти; піти на територію будівельного майданчика або місце ремонтних робіт; виявляє терпіння, коли дорослий просить зачекати на нього; звертається до дорослого по допомогу.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Діє з наміром; прагне досягти успіху, докладає для цього зусиль; починає розуміти, що за своє рішення необхідно відповідати перед дорослими; може оцінити свої дії як правильні–неправильні;</p> <p><i>Креативність.</i> Наслідуючи дії дорослого, намагається внести в них елементи самодіяльності; виявляє інтерес до дій з новими предметами; віддає перевагу заняттям з новими, незнайомими предметами та речами, досліджує їх; ініціює застосування знайомих предметів і речей по-іншому; емоційно реагує на незвичне, смішне, дивне</p>

СВІТ МИСТЕЦТВА

СВІТ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Вікові можливості

Зрослі можливості, здатність самостійно пересуватися й діяти з предметами, успішне дослідження художніх матеріалів переконують дитину у власних можливостях, пробуджують бажання діяти з ними. Потенціал майбутньої художньо-творчої діяльності дитини раннього віку становлять сенсорна культура, накопичений досвід відчуття, навички перцептивної активності, прагнення до матеріалізації, візуалізації своїх емоцій.

Світ краси відкривається дитині через органи відчуття, «сенсорні канали». Під час ознайомлення з предметом дитина використовує всі аналізатори (обмацує, роздивляється, смакує, нюхає, прислухається до звучання), але виділяє при цьому одну, найсуттєвішу властивість, за якою починає поступово ідентифікувати предмет, використовувати його за призначенням. З появою навичок порівняння, аналізування, класифікації, запам'ятовування, узагальнення зорових, акустичних, смакових, нюхових, тактильних сигналів до образу предмета додається нова інформація, уявлення про нього повніше відображає реальний предмет. Гострота сприймання залежить від мотивації, цікавості дитини.

Емоційний ресурс, необхідний для майбутньої творчості, обумовлений відчуттям задоволення від процесу та результатів власної діяльності. На цьому етапі спостерігається схильність дитини до «зараження» емоційним станом інших. Оперування образами й картинами є першою, найпростішою формою мислення дитини, що ґрунтується виключно на сприйманні та безпосередньому спостереженні, віддзеркалює дійсність і є реалістичним. Провідними інструментами сприймання стають долоня й пальці. Створюються сприятливі умови для розгортання художньої практики (малювання, ліплення, моделювання) на рівні дослідження можливостей зображальних матеріалів (фарб, тіста, глини, паперу, клаптиків тканини та хутра тощо). Настає візуальна фаза сприймання, дитина починає використовувати зір для справжнього розглядання предмета, а не лише для того, щоб схопити та втримати предмет у руці. Відкриваються можливості для організації обстеження предметів, зорове сприймання поступово починає домінувати.

Цей період у художньо-естетичному становленні та розвитку образотворчої діяльності дитини визначається як дозображальний. Він характеризується цікавістю дітей до матеріалу, процесу нанесення штрихів та плям. Особливістю художньої діяльності дітей є синкретичність та імпровізаційність: у вільних творчих побудовах діти легко об'єднують різні види мистецтва (малюють або імпровізують на музичних інструментах, одночасно створюючи нескладний сюжет чи наспів). Образотворення в ранньому віці є дитячою імпровізацією із зображувальними матеріалами, словом, казкою, віршем, власним тілом, рухами, звуками, музикою, мелодією, ритмом тощо. У продуктах імпровізації «ховається» образ (іноді навіть ще не визначений дитиною). «Побачити» його допомагає педагог, який бачить у ще незграбних рухах, графічних кривулях, барвистих плямах зародження образу («Те, що ти намалювала, нагадує мені квітку, яблуко»). Художньо-естетична компетентність, уважність та чуйність дорослого є важливою умовою пробудження художньо-естетичного потенціалу дитини, його підтримки та подальшого розвитку.

Особливістю найпростіших форм художньої діяльності в ранньому віці є схильність дитини легко об'єднувати різні види мистецтва: малювати, імпровізувати на дитячих інструментах, складати віршик, наспівувати. Специфіка естетичного розвитку в ранньому дитинстві полягає у високій емоційній чутливості до музики, художнього слова, яскравих творів образотворчого й театрального мистецтва. Малювання, ліплення, будівництво (конструктивна діяльність) та прикрашання (декоративна діяльність) у цьому віці стають більш визначеними, мотивованими й результативними. Вони розгортаються на фоні розглядання творів образотворчого мистецтва: живопису, книжкової ілюстрації, декоративного мистецтва (народна іграшка, посуд, предмети побуту), скульптури, архітектури.

Другий рік життя

Художньо-естетичний розвиток. Протягом другого року життя у дитини вдосконалюється координація рухів пальців рук і очей. Тож основним «інструментом» сприймання стає рука, пальці. Відкриваються нові можливості для обстеження дитиною предметів. Вона активно займається дослідженням будь-яких матеріалів. Утім у художньому вихованні важливо пам'ятати, що матеріал може стати художнім, якщо його використання супроводжується отриманням естетичного задоволення. Дитині стають доступними елементарні дії з групування предметів за кольором та формою, що пов'язане з розвитком мислення, можливістю самостійного осмислення дитиною цієї дії. Активний розвиток мовлення допомагає дитині називати свої сенсорні дії, фігури та кольори, матеріали та їхні ознаки.

Образотворча діяльність. Завдяки досягнутому рівню творчості дитина здатна помічати свої художні сліди. Зростає умілість рук сприяє розгортанню художньої практики — малювання, ліплення. У малюванні дитина виконує своєрідні «стрибки на папері», завдяки яким розвиваються відчуття форми, кольору, простору, зорово-рухова координація. Під час спільної діяльності дитина наслідує дії дорослого, адекватно реагує на його вимоги й пояснення, розуміє інструкцію, намагається її дотримуватися. Вона отримує враження не лише від практичних дій з предметами, а й від зорового, слухового, тактильного, смакового зосередження на них. Виникає перша графічна діяльність: тримаючи в руці фломастер чи олівець, дитина мимовільно водить ним по поверхні. Проявляється задум: якщо раніше дитина у вже намальованій карлючці впізнавала схожість з предметом, то тепер вона малює те, що сказав дорослий. Удосконалюється уміння дитини креслити в межах аркуша вертикальні та горизонтальні прямі лінії.

Художньо-естетичне самовираження. Своїми емоційно-руховими реакціями дитина починає впевнено заявляти про свою індивідуальність. Вона наслідує не лише дії, яких її навчає дорослий, а й ті, які побачила сама, які її зацікавили. Вона починає усвідомлювати, що може самостійно щось зобразити. Дитина радіє та дивується результатам свого «графічного безладдя»: рискам, карлючкам, крапкам, а наприкінці другого року життя — прямим лініям; намагається повторити свої вдалі спроби. Вона все частіше починає наполегливо креслити без будь-якого стимулювання ззовні, зображувати те, що захотіла сама; очікує позитивного словесного та емоційного оцінювання дорослим.

Третій рік життя

Художньо-естетичний розвиток. Художньо-естетичне становлення дитини обумовлене її сенсорно-перцептивним розвитком, активізацією мозкових структур через рецептори, що містяться на долонях та стопах. Особисті контакти з мистецтвом (музикою, літературою, живописом, скульптурою, книжковою ілюстрацією) є основою її художньої освіти. До кінця третього року життя закладаються передумови активного естетичного особистісного життя дитини у світі. Естетичні емоції виникають у дитини під час сприймання музичного ритму, гри кольорів і обумовлюють формування соціально-емоційних образів, розвиток емоційної образної пам'яті. Дитина здатна засвоїти всі основні кольори. Формуються передумови її естетичного ставлення до навколишнього світу. Вдивляючись у предмети, об'єкти, явища природи, прислухаючись, торкаючись руками предметів найближчого оточення, людей, дитина разом з дорослим відкриває для себе різноманітність виявів краси, пробуджує в собі сприйнятливості до неї, виявляє готовність зустрітися з нею на кожному кроці, виховує в собі здатність позитивно й конструктивно на неї відгукуватися.

Образотворча діяльність. Умілість рук дитини вже дає змогу навчати її різних «технічних» прийомів. Розвиваються елементи різних видів художньої діяльності дитини: образотворчої, музичної, художньо-мовленнєвої. Однак усе це ще дозображувальний

період художньо-естетичного становлення дитини. Вона ще не здатна до цілеспрямованого образотворення, проте, маючи певний досвід, робить низку відкриттів. Дитина помічає, що аркуш паперу має межі, і починає контролювати свою ігрову діяльність на ньому. Кривулі, які у неї виходять, можуть мати назви. Дорослий допомагає дитині в асоціативному розумінні образу в кривулях. Найголовніше, що дитина здатна сприймати те, що зображує дорослий на очах у неї. Дитина переймається емоційним станом дорослого, який натхненно та образно малює. Деякі форми вона може зображати майже свідомо і поступово виходить з «періоду карлючок», креслить вертикальні й горизонтальні лінії, має елементарний задум, мету, діє за наслідуванням та самостійно. З часом невпорядковане нагромадження ліній перетворюється на зображення округлих та видовжених форм. Дитина не лише зображує фломастером і фарбою, а й ближче ознайомлюється з олівцем, глиною, крейдою, кольоровим папером як матеріалами для виготовлення найпростіших аплікацій. За допомогою штрихів та кольорових мазків вона здатна передати деякі знайомі їй явища природи (краплі дощу, падолист, сніг). У співтворчості з дорослим допрацьовує його основне зображення, усвідомлюючи власні можливості створення виразного образу («Прикрашаємо ялинку», «Розквітла яблуня», «Злетіли різнокольорові повітряні кульки», «Мешканці акваріума» тощо). Образотворення стає одним з улюблених занять, яким дитина охоче займається протягом тривалого часу. Формуються елементарні технічні навички дитини, удосконалюється її вміння використовувати різні матеріали та знаряддя. Виникають перші «справжні» малюнки, зліпки, на яких прямокутні та округлі форми дитина асоціює з подібними предметами довкілля.

Художньо-естетичне самовираження. Якщо дитина має досвід раннього малювання, у її роботах уже помітний власний стиль: улюблені форми та колірні переваги, які дають змогу виділити її роботу серед малюнків інших дітей, навіть якщо це безпредметний живопис. Дитина вже має особисті вподобання серед матеріалів та способів їх використання. У неї має бути вибір. Усі діти зображують одне й те саме: крапки, лінії, карлючки, звивини; наносять плями, мазки. Але кожна виконує це по-своєму: обережно прикладає пензлик, весело ляпає ним, торкається кінчиком, упевнено натискує. Основу дитячого малювання становить потреба дитини у рухах. Кожна дитина має свій темперамент, особливості руки, органів зору. Її настрій під час художньої діяльності може бути різним. На вибір дитиною кольорової гами впливає навіть погода за вікном. Дорослий має бути уважним до індивідуальних проявів дитини та виявляти щирий інтерес до її діяльності. Він утримується від показу того, «як треба правильно малювати, ліпити»; творить образ разом з дитиною. Дитина виражає в малюнку свої життєві враження, переживання, самостверджується, презентує авторитетним дорослим свої досягнення. Вона на власний розсуд обирає кольорову гаму малюнка, матеріалів. У дитини виникає особисте ставлення до результатів її зображувальної діяльності. Виразнішим стає емоційне ставлення до творів мистецтва та книжкових ілюстрацій, більш визначеними — переваги у виборі змісту та матеріалів образотворення.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- урізноманітнювати та збагачувати враження дитини від природних об'єктів, предметів та явищ, рукотворних предметів соціуму, творів мистецтва, людей, самої себе та своїх художніх досягнень;
- розвивати уявлення про цілісну художню картину світу;
- у спільній з дорослим художньо-естетичній (сенсомоторній, предметній) діяльності сприяти розвитку сенсорно-перцептивної та емоційної сфер

особистості дитини під час сприймання краси в різних формах її існування (предметний світ, мистецтво, природа, людина, дитина та продукти її самовиражальної діяльності у соціумі);

- сприяти пробудженню та розвитку цікавості до естетичних та художніх об'єктів довкілля, художніх матеріалів та дій із ними;
- розвивати самостійність у виборі естетичних та художніх об'єктів довкілля, користуванні художніми матеріалами;
- сприяти розвитку образної складової споглядальної та маніпулятивної художньо-естетичної діяльності як передумови образотворчості.

Навчальні:

- підтримувати емоційне реагування на колір, фактуру, звуки предметів та об'єктів довкілля;
- навчати пізнавати властивості художніх матеріалів через освоєння маніпулятивних дій з пензликом, олівцем, фломастером, фарбою, тістом, папером;
- прищеплювати вміння бачити знайомий образ у створюваних дорослим зображеннях, демонструвати дитині процес створення образу засобами ліплення, малювання, за допомогою природних матеріалів;
- навчати способів співтворчості з дорослим, підтримувати наслідувальні дії та створювати сприятливі умови для пробудження цікавості до самостійної художньої діяльності (малювання, ліплення, розглядання картинок у книжках, репродукцій, розфарбовування у книжках-розмальовках, маніпуляції з народною іграшкою, мозаїкою, ігровим будівельним та природними матеріалами тощо);
- навчати впізнавати предмети та об'єкти дійсності у творах мистецтва (живопис, книжкова ілюстрація, скульптура), бачити образ у власних зображальних імпровізаціях;
- навчати способів сенсорно-перцептивного та чуттєво-емоційного обстеження предметів та пізнання явищ дійсності.

Виховні:

- пробуджувати естетичні емоції, підтримувати емоційні реакції на предмети, об'єкти та явища навколишнього світу;
- стимулювати й заохочувати прояви індивідуальності в зображальних діях та ставленнях;
- закладати основи естетичної культури;
- схвалювати прояви самостійності та досягнення дитини у зображальній діяльності, маніпулюванні зображальними матеріалами та обладнанням;
- закладати основи культури користування зображальними матеріалами.

Організація життєдіяльності

Усвідомлюючи важливість отримання дитиною різних вражень для розгортання її образотворчої діяльності, педагог зосереджується на естетичному сприйманні дитини, формуванні у неї уявлень про красу, пробудженні та вихованні естетичних емоцій, закладанні основ художнього смаку. У приміщенні групи та за його межами щоденно та протягом дня він привертає увагу дитини до предметів, об'єктів, явищ довкілля, до її власного зовнішнього вигляду; розповідає, пояснює, ділиться думками (що саме його вразило, чим сподобалося), пропонує розглянути, дослідити, пограти. Педагог виражає свої враження мімікою, рухами, жестами, словами, тональністю голосу; пропонує дитині визначити власні почуття, передати емоції. Під час спільних ігрових дій педагог оживлює, одухотворює предмети, об'єкти, явища, наділяє їх власним життям.

Педагог створює навколо дитини розвивальне поліхудожнє, сенсорно-збагачене предметно-просторове середовище. Він наповнює його різними за фактурою, кольором, формою предметами та матеріалами, що можуть викликати цікавість дитини, пробудити її дослідницьку активність; уможливити її саморозвиток, самонавчання. Такими стимульними матеріалами є твори мистецтва, створені композиції, інсталяції, обладнання для зображальної діяльності, предмети та інструментарій, підготовлені моделі для сенсорного розвитку (сенсорні мобілі, кольорові та фактурні картки, форми-вкладки, альбоми для розфарбовування, природний матеріал, ігровий будівельний матеріал, мозаїка, калейдоскопи).

Педагог організовує з дитиною спільну художньо-ігрову діяльність, віддає перевагу дієвому спілкуванню. Головне в цій діяльності — не навчання малювання або ліплення, а збагачення емоційного досвіду дитини, виховання позитивного естетичного, ціннісного ставлення до довкілля та самої себе. Завдання педагога — навчити дитину нових способів предметної діяльності — мистецьких, що полягають у здатності концентруватися, сприймати, проживати, милуватися, оживляти, наслідувати тощо. Ці способи природно близькі та зрозумілі дитині, оскільки її світосприймання споріднене зі світосприйманням художника. Дитина поступово навчається користуватися ними з допомогою дорослого.

У віці до двох років домінантою у педагогічному супроводі розвитку образотворчої діяльності та особистості дитини в ній є відкриття нею «слідів» власної творчості, вивчення кольору і форми. Зображуючи на малюнку предмети та явища дійсності, дитина навчається елементарно користуватися приладдям та базовими виражальними засобами: ритм, колір, лінія, пляма, мазок, форма, композиція. Удосконалюється дрібна моторика, сенсорне сприймання, вміння групувати предмети за кольором і формою. Дитина навчається проводити прямі, хвилясті, криві, замкнені лінії.

На третьому році життя домінантою у педагогічному спілкуванні стають спільні дії педагога з дитиною та самостійні дослідження нею художніх матеріалів і технік. Такі дослідження є дуже цінними, оскільки завдяки ним дитина свідомо відкриває для себе певну техніку зображення (без прямого втручання педагога). Вона отримує можливість опанувати зображальну діяльність без зразків та показів з боку педагога. За допомогою штрихів та кольорових мазків вона здатна передати деякі явища дійсності (краплі дощу, падолист, сніг). Педагог ознайомлює дитину з розмаїтістю пластичних матеріалів для ліплення (глина, пластилін, тісто, зволожений пісок, сніг). Під час спільної діяльності вони вивчають їх властивості (пластичність, в'язкість, цілісність, вага, колір, температура) та можливості впливу на ці матеріали. Під час занять з аплікації педагог ознайомлює дітей з папером як художнім матеріалом та заохочує експериментувати з ним, вивчати способи дій з ним (мнеться, рветься, приклеюється). Діти вчать створювати із шматочків рваного й м'ятого паперу (серветок) виразні образи (хмаринки, курчата).

Основними навчальними формами роботи з дітьми є індивідуальні та групові ігри-заняття, спостереження в природі (концентрування уваги на об'єкті, предметі), експериментування з матеріалами та формами, розглядання творів мистецтва (пейзаж, портрет, натюрморт, скульптура, народна іграшка, книжкова ілюстрація).

Педагог зосереджує увагу дітей на творі, пропонує впізнати зображені в ньому знайомі об'єкти, кольори, форми й помилуватися ним, досягаючи емоційного відгуку. Іноді він спонукає дітей до діяльності з відповідними матеріалами («Давайте спробуємо діяти як художник»). Він творчо працює над виготовленням посібників, створенням забавлянок для дітей, підготовкою природного та залишкового матеріалів (клаптики тканини, фантики, коробочки тощо), вивчає нові техніки (наприклад, виготовлення ляльок із клаптиків тканини, колаж, флористика, екопластика). Використовуючи різні техніки, педагог відкриває дитині чарівний світ образотворення. При цьому він дбає про дотримання правил безпеки життєдіяльності дітей.

Ознайомлення з композицією може розпочинатись із техніки аплікації або використання фланелеграфа. Педагог разом з дітьми ілюструє літературний твір (вірш, казка, оповідання), створює візерунок, картину, будує споруду.

Провідними методами художньо-естетичного розвитку дитини виступають: спільні дії, сенсорні ігри, сенсомоторні вправи, емоційне заохочення, милування. Педагог надає дитині змогу самій вирішувати, у якій руці тримати пензлик, фломастер, олівець. Він схвалює роботу обома руками і пам'ятає, що асиметрія мозку закладається саме на третьому році життя. Зокрема, дитина-лівша може бути особливо талановита, емоційна, вона набагато виразніше зображує навколишній світ. Дії лівою рукою стимулюють розвиток правої півкулі мозку, творчої уяви, образного мислення, ейдетичної пам'яті. Можна скористатися прийомом «малювання-драматизації». Дітям розповідають історії й казки за допомогою малюнка. Події та персонажі, декорації того, що відбувається, — усе з'являється просто на очах малюків з-під руки дорослого. Доцільно малювати картинки-загадки і пропонувати дитині здогадатися, що зображено, або домалювати, щоб отримати закінчене зображення.

Показники компетентності дитини у віці трьох років в образотворчому мистецтві

Знання	<p><i>Художньо-естетичний розвиток.</i> Виявляє елементи естетичного ставлення до світу: спостерігає, розглядає, емоційно реагує; відкриває для себе красу предметів, об'єктів, явищ та визначає їх колір, рух, фактуру, звук, форму, запах; виявляє цікавість до творів мистецтва; починає розуміти, що навколишній світ (предмети, об'єкти, явища, люди) існує реально і в художніх образах, зображеннях; упізнає та називає знайоме у творах мистецтва; активно реагує на способи мистецької діяльності, які використовує педагог (концентрування, сприймання, милування, оживлення, одухотворення, проживання, маніпулювання); виявляє готовність до наслідування; включається у процес творчого спілкування, ігрового образотворення.</p> <p><i>Образотворча діяльність.</i> Усвідомлює образотворення як особливу, цікаву, вільну діяльність; знає зображальні матеріали (фломастер, олівець, фарби, тісто, глина, папір, будівельний матеріал), їх призначення, правила користування та способи дій з ними; бачить та визначає образ у своїх малюнках, зліпках, спорудах, рухах; розповідає про нього, включає у гру, емоційно реагує; знає місцезнаходження матеріалів для образотворення; усвідомлює правила користування олівцем, пензлем, деякі їхні властивості (пензлик м'який; олівець твердий, але ламкий; папір шурхотить, рветься).</p> <p><i>Художньо-естетичне самовираження.</i> Розуміє, що зображення та образ створюється нею особисто, власноруч, що вона є автором малюнка, зліпка, колажу; має інтерес до певного виду зображальної діяльності, матеріалів, змісту, кольору, форм. Усвідомлює, що задум має реалізуватися в зображенні (малюнку, виліпленому предметі, аплікації); знає, що кінцевий продукт засвідчує її старанність, умілість, самостійність; звертається до дорослого за роз'ясненнями та уточненнями, перепитує незрозуміле</p>
---------------	---

Художньо-естетичний розвиток. Уміє на певний час зосередити увагу на предметі, об'єкті, явищі, творі мистецтва (живопис, книжкова ілюстрація, скульптура, народна іграшка, вироби декоративного мистецтва), емоційно на них реагує, впізнає та називає зображене; визначає колір, форму, рух, аромат (упізнає, емоційно реагує, називає).

Образотворча діяльність. Виявляє інтерес до процесу зображення та ігрового образотворення; реагує на кольори фарб, сприймає та розрізняє контрастні кольори, форми зображень на картинці, малюнку; вдивляється в обриси ліній, силуетів, форм та уподібнює їх предметам та явищам; координує рухи пальців і очей, обстежує предмет, перш ніж його зображувати; під час ознайомлення з ним задіює всі органи чуття (обмацує, роздивляється, смакує, нюхає); виділяє найсуттєвішу властивість, за якою ідентифікує предмет (колір, рух, звук, смак, запах); переходить від асоціативного до умисного зображення; передає на малюнку форму кола; малює фігуру, інтерпретує її, може змінювати; активно прагне малювати людину («головонога»); під час малювання використовує лінії, штрихи, кольорові плями; займаючи усю поверхню аркуша, виконує зображення, які упізнають інші людьми; під час ліплення долонями та пальцями розминає, сплющує, витягує, вдавлює, розкочує, опановує пластичний (скульптурний) спосіб образотворення; активно пізнає зображально-виражальні можливості матеріалів у аплікаційній техніці (відривання) та ліпленні (відділення від цілого та скочування дрібних деталей у пальцях); опановує технологію перетворення предмета в декоративних видах образотворчої діяльності (природний, залишковий матеріал); використовує за призначенням знаряддя та матеріали (за власною ініціативою та пропозицією дорослого).

Під час малювання: зручно тримає фломастер, олівець, пензлик, губку, штамп у руці, впевнено залишає «сліди» на папері — пензликом робить крапки, плями, мазки, фломастером, олівцем робить штрихи; обирає знаряддя та малює лінії, кривулі, замкнені круглі форми, «головонога», наділяє їх образною характеристикою; діє в межах аркуша паперу; у співтворчості з педагогом створює оригінальні предметні, сюжетні малюнки, доопрацьовуючи та завершуючи виразний образ.

Під час ліплення: тримає матеріал у руках, діє обома руками (долонями, пальцями); під час маніпулювання, дослідження, пізнає пластичність як головну властивість тіста, пластиліну, глини; опановує пластичний спосіб отримання форми, технічні прийоми (розминання, стискання, витягування, вдавлювання, сплющення, прищеплювання); використовує зліпок для гри та спілкування з дорослим.

Під час аплікації: впевнено тримає папір у руці, діє пальцями обох рук, долонями; під час маніпулювання, дослідження, спільних дій з дорослим пізнає його властивості (мнеться, рветься, ріжеться, шурхотить, згинається, літає, приклеюється; буває різнокольоровим, білим); за допомогою дорослого створює зображення, наклеюючи готові форми; створює форми, відриваючи шматочки (листя, сніг, ягідки, ліхтарики) та наклеює їх на папір (у контурі та довільно), створює образ із жмуктів м'якого паперу (серветок); знає призначення ножиць.

Під час ігрового будування: має стійкий інтерес до ігрового будування, знає назву матеріалів (кубик, цеглина, пластина), їх призначення, розмір; використовує прості технічні прийоми роботи з матеріалами; укладає форми по горизонталі та вертикалі, діє обома руками, координує рухи пальців та кисті руки; забезпечує стійкість будівлі; усвідомлює конструкційні можливості форми, орієнтується у просторі будування; діє за зразком; має намір будування (башта, доріжка, поїзд, загорожа, стілець, ліжко, драбина, міст, будинок, гараж); об'єднує форми за кольором; може збудувати споруду

	<p>різними способами; встановлює схожість між власною будівлею та знайомими предметами й об'єктами довкілля; використовує побудову під час гри.</p> <p><i>Художньо-естетичне самовираження.</i> Під час образотворення виражає свій темперамент, риси характеру, переваги, настрої; визначає основні параметри (ознаки) предметів (об'єктів); досліджує їх (милується, нюхає квіти; розглядає форму та колір, використовує для гри і малювання, складає з них прості композиції); намагається малювати на піску, снігу; перетворює плями води на асфальті, радіє отриманому результату та визначеному образу; охоче імпровізує з художнім, природним та залишковим матеріалами, ігровим будівельним матеріалом, рухами, звуками, ритмами; визначає себе як автора створеного зображення, пишається продуктом власного самовираження, прагне визнання від дорослого</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Концентрує увагу на природних об'єктах, предметах, явищах, людях, які її зацікавили; визначає для себе та виразно реагує на красу, проявляє своє ставлення мімікою, пантомімікою, словом, інтонацією; диференціює красиве-некрасиве.</p> <p><i>Самостійність.</i> Демонструє дорослому своє бажання приєднатися до нього або самостійно намалювати, виліпити, збудувати; визначається із задумом самостійної образотворчої діяльності, знає, де знаходиться зображувальний матеріал та користується ним за потреби.</p> <p><i>Допитливість.</i> Уважно придивляється до об'єкта (знарядь, матеріалів для образотворчої діяльності), що зацікавили; намагається їх обстежити, визначити властивості (колір, форму, розмір, вагу, фактуру), порівняти з уже знайомими; ставить дорослому запитання щодо незрозумілого; виявляє інтерес до мистецтва.</p> <p><i>Гідність.</i> Намагається намалювати, виліпити, збудувати якомога старанніше; пишається успішним результатом, очікує визнання та схвалення дорослого; ображається на байдужість, відсутність оцінки або несправедливу оцінку своєї образотворчої діяльності.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Протягом усієї образотворчої діяльності утримує задум, намагається зробити красиво, дотримуватися правил збереження зображального матеріалу, прагне зберегти свою роботу, показати її близьким.</p> <p><i>Креативність.</i> Не обмежується наслідуванням дій, показаних дорослим, несвідомо знаходить свої варіанти використання матеріалу; варіює, видозмінює засвоєні технічні прийоми, способи образотворчих дій; виявляє інтерес до пошукових дій</p>

СВІТ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА

Вікові можливості

У ранньому віці в дитини формується здатність розпізнавати різні звучання, характерні для природних об'єктів та явищ. Одним із значущих сегментів звукового довкілля для дитини цього віку є будинок, де вона живе, і подвір'я (звуки предметів, голоси людей, звуки, пов'язані з працею людей, голоси птахів та тварин). У цей період розвивається здатність дитини уважно слухати музичний твір. З-поміж музичних жанрів вона віддає перевагу пісням. Слуховий досвід, музичні здібності дітей формуються особливо активно, якщо в рідній домівці часто звучать твори класичної музики.

Другий рік життя

Шуми і звуки довкілля. На другому році життя дитині притаманне освоєння звуків довкілля. Вона дослухається до «оркестру» посуду на кухні, «голосу» дерев'яних кубиків, «голосів» меблів, свистунців, шурхотіння паперу та ін. Дитину приваблюють предмети, з яких вона самостійно має змогу видобути звуки. З цією метою вона може

використовувати як музичні інструменти, так і предмети побуту (ложки, пластикові пляшки тощо).

Музичні звуки. Слухові відчуття стають диференційованішими: дитина розрізняє високі та низькі звуки, голосне і тихе звучання, темброве забарвлення (звучить металофон чи барабан).

Музична діяльність. Дитина уважно слухає музику (протягом 3–4 хвилин із перервами). Увага стає стійкішою, якщо є ефект новизни, наприклад, знайомі мелодії виконують на різних музичних інструментах. У процесі сприймання музики дитина може рухатися, яскраво виражати емоції, упізнавати знайомі пісні. Окрім того, під час сприймання музики зароджуються перші свідомо відтворювальні інтонації дитини — підспівуючи дорослому, вона повторює за ним окремі склади («люлі-люлі», «ля-ля»), найпростіші слова пісень, правильно передаючи ритм та інтонацію мелодії. З допомогою дорослого виконує елементарні пісеньки (індивідуально та з групою); запам'ятовує слова пісні, виконує рухи, які підказують слова пісень (ладусі, колисання та ін.). Спочатку за показом дорослого, а далі самостійно дитина відтворює елементарні музично-ритмічні, танцювальні рухи: плескання долонями, притупування однією ногою, бокові переступання з ноги на ногу, повороти кистей рук («ліхтарики», «кошики» тощо). Вона може відтворювати музичні звуки на дитячих музичних інструментах (звучання дзвоника, брязкальця, барабана, трикутника тощо).

Третій рік життя

Шуми і звуки довкілля. Діти цього віку зацікавлено сприймають звуки довкілля, диференціюють їх за походженням, характером та силою звучання. Окрім уже набутих на попередніх етапах умінь, у дітей помічаються індивідуальні відмінності слухової чутливості. Дехто виявляє більшу, а хтось — меншу чутливість до звуків природи (шуму вітру, грому, журчання води, шарудіння сухого листя, крапель дощу тощо); звуків транспорту, що рухається; побутових шумів; людських голосів (людей різного віку, статі, роду занять, із різним настроєм).

Музичні звуки. Дитина продовжує активно цікавитися музичними звуками, виокремлює їх із звукового простору, освоює різноманітні інтонації голосу дорослих та однолітків, багатство тембрів тощо, наслідує їх; радо впізнає звучання знайомих музичних іграшок (музичні книжки, брязкальця) та дитячих музичних інструментів (барабан, бубон, металофон тощо), прагне самостійно добути звуки; зацікавлено дослухається до звучання незнайомих музичних інструментів.

Музична діяльність. Виявляє інтерес до музики, залюбки слухає твори музичного мистецтва та спостерігає за їх виконанням, долучається до сучасної музичної культури — залюбки слухає музичні казки, музику з мультфільмів тощо. Особливим засобом самовираження є голос: за тембром, інтонацією можна визначити настрій дитини, її внутрішній стан. Здатність інтонувати мелодію голосом у неї ще не сформована, дихання коротке, артикуляція нечітка. Музичні рухи приносять дитині радість, сприяють її фізичному розвитку. Це найбільш відповідний віку спосіб становлення музикальності. Трирічні діти здатні ритмічно рухатися під музику, взаємодіяти з дорослими та однолітками під час елементарної спільної музичної діяльності (музичної гри) — відтворюють образні рухи та нескладний сюжет під музику. Дитина цікавиться різними дитячими музичними інструментами, охоче їх досліджує, вивчає; прагне добути з їх допомогою різні звуки, виконує простий ритмічний малюнок на ударних та шумових музичних інструментах. Починає з'являтися вміння переносити музичний досвід, отриманий на заняттях у дошкільному закладі, в самостійне музикування, спів, самостійну ігрову діяльність. Дитина вдається до перших спроб імпровізації.

Основні освітні завдання:

Розвивальні:

- розвивати чутливість до шумів та звуків довкілля (природних, побутових, звуків вулиці, людських голосів (людей різного віку, статі, настрою, професії); здатність диференціювати різні звуки, визначати їхнє джерело;
- розвивати вміння розрізняти звучання музичних інструментів (бубон, брязкальце, барабан, дудка тощо), диференціювати звуки за висотою;
- формувати сприйнятливості до музики, викликати інтерес до музичних творів;
- розвивати голос як засіб самовираження (заохочувати до підспівування й співу, звуконаслідування, відтворення простих інтонацій).

Навчальні:

- розширювати уявлення дитини про довкілля (природне, предметне, соціальне) та саму себе (своє самопочуття, настрій) завдяки ознайомленню з музичним фольклором;
- формувати вміння зосереджувати увагу на звуках, наслідувати їх (звуки природного довкілля, голоси дорослих);
- привчати уважно слухати невеликі музичні п'єси від початку до кінця;
- формувати вміння розрізняти контрастні особливості звучання музичного твору (голосно — тихо, швидко — повільно, високо — низько);
- навчати пов'язувати рухи з музикою в іграх, вправах, таночках; впізнавати і відчувати ритм (крок, біг); заохочувати до музично-рухливих ігор, вчити реагувати на зміну музики під час гри, злагоджено діяти, сприяти виразності рухів та отриманню позитивних емоцій;
- ознайомлювати з дитячими музичними інструментами, їх звучанням, тембровим різноманіттям звуків; розвивати вміння розрізняти їхнє звучання (бубон, брязкальце, барабан, дудка тощо), диференціювати звуки за висотою; відтворювати звуки на музичних іграшках та дитячих музичних інструментах.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до звуків довкілля (природного, предметного, соціального);
- плекати інтерес до музичних звуків, виховувати сприйнятливості як базову якість особистості;
- виховувати здатність слухати музичні твори від початку до кінця, відгукуватися на характер мелодії та її образний зміст;
- заохочувати до самостійності, схвалювати бажання дитини взяти участь в іграх, розвагах, святкових ранках.

Організація життєдіяльності

Дорослий створює середовище, насичене різноманітними звуками — приємними звуками людського голосу та музичних інструментів, які дитина чує, запам'ятовує, відтворює, може доповнити рухами, жестами, мімікою, збагатити словами. З цією метою слід розширювати обсяг звукового матеріалу, з яким ознайомлюють дитину, збільшувати кількість предметів (використовувати предмети побуту: пластикові пляшки, целофанові пакети, папір різної фактури та ін.), музичних іграшок, дитячих музичних інструментів, давати можливість дітям діяти з ними.

Твори класичної й сучасної музики, з якими ознайомлюють дітей, мають бути високохудожніми, цікавими, захопливими, завершеними за змістом. Бажано віддавати перевагу слуханню інструментальних музичних творів. Твори з віршованим текстом можуть займати п'яту частину репертуару для слухання. Це обумовлено тим, що бажано змалку розвивати вміння дитини вслухатися у звуковий образ, емоційно відгукуватися на

його виразну сутність. Натомість коли діти зосереджують увагу лише на тексті, його змісті як більш зрозумілому для себе, музика залишається поза їх увагою, а відповідно і сприйняттям.

Доцільно надавати дитині можливість активно діяти під час прослуховування музики (наприклад, ритмічно пружинити на великому гімнастичному м'ячі, підкидати повітряні кульки та ін.), емоційно реагувати. Пропонуючи увазі дитині раннього віку музичний репертуар, важливо враховувати обсяг її слухової уваги.

Добираючи пісенний репертуар, педагог має пам'ятати, що словниковий запас дитини ще дуже обмежений. Зрозумілим і цікавим для неї має бути зміст пісень. Їх текст має бути коротким та легким для промовляння. Мелодія має складатись із повторюваних легких і коротких фраз. Для стимулювання інтересу до співу бажано вправляти дітей у співі а капелла. Під час таких занять важливо підтримувати у дитини віру в себе, допомагати їй долати невпевненість, напруженість, сором'язливість.

Музично-ритмічні рухи у цьому віці є засобом аналізування музичного твору. Музика не лише слугує супроводом, фоном, а й визначає сутність рухів. Важливо розвивати вміння дитини добирати рухи відповідно до характеру музики, надавати їм виразності, а не лише прагнути чіткого виконання й заучування.

Завдяки використанню дитячих музичних інструментів дитина вчиться утворювати різні шуми, звуки. Імпровізування із звуками й ритмами — засіб, який дає дитині змогу виразити те, що вона не в змозі у повній мірі передати словами. Завдяки музикуванню на ударних дитячих музичних інструментах дитина усвідомлює через власний дотик, яким може бути звук, захоплюється цим.

Показники компетентності дитини у віці трьох років у музичному мистецтві

Знання	<p><i>Шуми і звуки довкілля.</i> Диференціює природні, побутові звуки та ті, що пов'язані з діяльністю та спілкуванням людей; розпізнає різні звуки природи (вітру, води, піску, що сиплеться, камінців, що падають), голоси птахів (півня, голуба, ворони, горобця), тварин (кішки, собаки, корови, свині), голоси людей (рідних, знайомих, незнайомих; людей різного віку, статі), звуки, пов'язані з діяльністю людей (ремонтom побутових приладів, водінням легкового автомобіля або вантажівки, із будівництвом, лікуванням, приготуванням їжі тощо).</p> <p><i>Музичні звуки.</i> Має уявлення про різноманітні музичні звуки (голос людини, звуки музичних інструментів та іграшок); знайома з особливостями звучання відомих їй музичних іграшок, дитячих музичних інструментів (брязкальця, барабана, бубна, металофона тощо); знає інтонації та тембри голосів дорослих та однолітків.</p> <p><i>Музична діяльність.</i> Знає тексти творів дитячого музичного фольклору (забавлянок, потішок, пісень-ігор тощо); знає способи звукоутворення на дитячих музичних інструментах</p>
Уміння	<p><i>Шуми і звуки довкілля.</i> Встановлює джерело шумів та звуків; указує жестом і словом напрямок надходження природних звуків (голоси знайомих тварин, звуки природних явищ тощо), побутових шумів та звуків (прибирання, умивання, вдягання, упорядкування іграшок, прання білизни тощо), діяльності людей (рух транспорту, майстрування, ремонт), настроїв людей, які спілкуються (радіють, сваряться, спокійно розмовляють, сміються, лякаються тощо).</p> <p><i>Музичні звуки.</i> Виокремлює музичні звуки із звукового простору, розрізняє і наслідує голоси дорослих та однолітків, диференціює інтонації, тембри, акценти, наслідує їх; упізнає звучання знайомих музичних інструментів та іграшок, виділяє звучання заданого предмета з ряду запропонованих; зосереджується на звучанні незнайомих музичних інструментів; прагне здобути звуки самостійно, визначає, який інструмент звучить із запропонованих, розпізнає контрастне звучання.</p>

	<p><i>Музична діяльність.</i> Уважно слухає музику, розрізняє її настрій, контрастні особливості звучання музичного твору (голосно — тихо, швидко — повільно, високо — низько); підспівує, з допомогою дорослого відтворює невеликі пісеньки, прості інтонації; виразними рухами передає нескладні художні образи; реагує на зміну музики під час гри; відтворює звуки на музичних іграшках та дитячих ударних музичних інструментах</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Чутлива до звуків природи (вітру, дощу, листя, води, голосів тварин тощо), емоційно реагує на голос людини та звуки, пов'язані з її діяльністю (мовлення, майстрування, ремонтування, писання, креслення, патрулювання тощо); отримує задоволення від слухання музичних творів різних жанрів.</p> <p><i>Допитливість.</i> Зацікавлено повертає голову в бік звуку, який почула, намагається визначити його походження; просить дорослого розповісти їй про звукове розмаїття; виявляє бажання відтворити незнайомі звуки, радіє цьому.</p> <p><i>Самостійність.</i> Намагається самостійно відтворити знайомі звуки різного характеру, сили та походження; пробує музикувати, наслідуючи дорослого, виявляючи прагнення спробувати по-своєму.</p> <p><i>Креативність.</i> Вдається до перших спроб імпровізації під час музикування на дитячих інструментах, у танцювальних рухах під музичний супровід</p>

СВІТ ТЕАТРАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Вікові можливості

Дитина активно набуває елементарних умінь та навичок *сприймання театрального видовища*: у розіграних дорослим драматизаціях за змістом знайомих дитині творів українського фольклору, казок упізнає персонажів, емоційно реагує на них вигуками, усмішкою, мімікою; симпатизує позитивним персонажам та засмучується через негативні дії інших. На другому—третьому році життя дитина під час *ігрової діяльності* виконує елементарні дії відповідно до тексту, частково на прохання дорослого імітує рухи та дії персонажів, повторює деякі з них (з іграшками, персонажами казок) за змістом казки під час повторного розповідання, показу. У театралізованій грі дитини домінує маніпулювання іграшками, пересування фігурок. Вона обстежує фігурки іграшок, театральні атрибути, торкаючись до них пальцями; передає почуття мімікою, жестами, рухами, інтонацією, діями з іграшками, словами, емоціями; розіграє (з допомогою дорослого та частково самостійно) тексти забавлянок, потішок, пісень, віршів із наочністю і без неї; подекуди повторює за персонажами звернення, примовки, пробує самостійно наслідувати окремі слова з відомих текстів. *Під час сценічної творчої діяльності* дитина з допомогою дорослого епізодично інсценує тексти коротеньких віршів, колискових, народних пісень, знайомих казок («Колобок», «Ріпка», «Курочка Ряба», «Рукавичка») з використанням декорацій, атрибутів, костюмів та під музичний супровід.

Другий рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина сприймає колір, форму, фактуру предметів та активно реагує на голос, звуки, міміку, шумові ефекти, музику, рух театральних атрибутів, персонажів. Вона зацікавлено слухає, сприймає малі поетичні фольклорні твори — потішки, забавлянки, віршики. Дитина прислухається до музичного супроводу театралізованих ігор. Вона продовжує розглядати, обстежувати пальчиками народні іграшки, об'ємні форми. Зацікавлено спостерігає за рухом персонажів різних видів театру — лялькового, пальчикового, драматичного.

Художньо-практична діяльність. Дитина вже спроможна виконати елементарні дії відповідно до тексту на прохання дорослого. Протягом певного часу вона зосереджено спостерігає за персонажами та емоційно реагує на них голосним сміхом,

жестикулюванням, підстрибуванням. Поступово починає все виразніше передавати почуття мімікою, жестами, рухами, інтонацією, діями з іграшками, словами, емоціями. Дитина уважно спостерігає та долучається до розігрування з дорослим текстів забавлянок, потішок, пісень, віршів із наочністю. З'являється інтерес до певних ролей.

Елементи дитячої творчості. Дитина все частіше інтонацією наслідує спів дорослого, голоси тварин, птахів, відтворюючи знайомі казки, поезії, фольклорні твори. Вона намагається передати настрій через міміку, вигуки, рухи, жести. Малюк відтворює окремі дії знайомих персонажів відповідними рухами тіла під ритмічну музику, імітує танок. Може самостійно обрати, приміряти елементи костюма для театралізованої гри; наслідувати окремі слова з відомих текстів. Робить спроби самостійно повторити за персонажами звернення, примовки, слова прощання.

Третій рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина сприймає звуки, голос, ритмічні звуки; проявляє специфічну реакцію на колір та рух. Вона починає проявляти інтерес до театралізованих вистав. Може виразити словами, мімікою, жестами, рухами свої почуття. Завдяки наслідувальним діям повторює еталонні зразки запитань, звернень, пояснень тощо для поповнення словникового запасу. Дитина з допомогою дорослого починає відчувати ритм поезії, зацікавлено спостерігає за діями персонажів різних видів театралізованих ігор — іграшок, картинок, ляльок, фланелеграфа; способами відтворення знайомих дій персонажами.

Художньо-практична діяльність. Дитина починає звертати більшу увагу на колір, форму, фактуру. Вона прислухається до музичного супроводу, розглядає та впізнає знайомі ігри. Посилюється бажання розглядати, досліджувати дотиками пальчиків об'ємні форми та використовувати за призначенням елементарне театральне знаряддя. Удосконалюється здатність виконувати елементарні ігрові дії, супроводжувати їх відповідними емоціями (під мелодійну музику — підспівувати, під сумну — пригортатися до дорослого). Дитина прагне наслідувати дії рідних і близьких дорослих, літературних та казкових персонажів. Вона ефективно засвоює нове, оволодіває здатністю до самодіяльності.

Елементи дитячої творчості. Прислухаючись до дорослого, дитина наслідує його інтонації, жести, поведінку. Вона активно досліджує та використовує елементарне театральне знаряддя. Може знайти нове застосування предметам, речам, матеріалам. Дитина радіє своїм відкриттям, усе частіше починає фантазувати, любить діяти з різними предметами. Вона досить вправно наслідує звуки персонажів театралізованої гри.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- стимулювати здатність дитини спостерігати, слухати, імітувати та сприяти запам'ятовуванню;
- спонукати до адекватного реагування на театралізовані дії та розвивати їх емоційне сприймання;
- заохочувати до часткового повтору співу, елементів танків, відтворення дій персонажів казок, малих творів українського фольклору; до спостереження та сприймання театралізованих дій, до прояву своїх емоцій.

Навчальні:

- ознайомлювати дитину з різними видами театру — лялькового, тіньового, пальчикового, драматичного; створювати сприятливі умови для впізнання дитиною різних видів театру;
- вправляти в сприйнятті театралізованих дій, адекватному реагуванні на них, переживанні різноманітних емоцій;

- залучати до виконання посильних театральних дій, театралізованих ігор, лялькових вистав різних жанрів;
- формувати вміння стежити за ігровими діями дорослого, які він супроводжує виразними словами;
- навчати імітувати дії та рухи персонажів театралізації відповідно до тексту;
- спонукати до самостійного співу, танців, відтворення дій персонажів казок, літературних творів.

Виховні:

- виховувати позитивне емоційне ставлення до театального мистецтва;
- сприяти отриманню дитиною задоволення від набутих вражень, звуконаслідування та повторення відповідних рухів;
- заохочувати дитину та підтримувати її радісний настрій під час сприймання малих поетичних фольклорних творів (потішок, забавлянок, віршиків);
- схвалювати та підтримувати бажання досліджувати та використовувати за призначенням елементарне театральне знаряддя.

Організація життєдіяльності

Педагог підбирає малі поетичні фольклорні твори, організовує *ознайомлення* з ними у вигляді коротеньких занять (ігри-імпрровізації, імпрровізації-жарти, покази-драматизації, покази настільного театру, покази театру іграшок). Активна взаємодія дитини з дорослим та однолітками під час показу театральної вистави та гри забезпечує запам'ятовування нею театральних дій. Вихователь пропонує для слухання записи голосів різних птахів, звірів і звуків явищ природи; стимулює наслідування голосів в ігровій формі; для виокремлення красивого — некрасивого в кольорах, формах, театральних атрибутах, костюмах пропонує дитині ігрові вправи — рядження, інсценування віршів, казок.

Під час *театральної діяльності* дорослий використовує різні матеріали, зокрема книжку-іграшку, книжку-розкладанку, настільний театр іграшок; дає дитині змогу довільно діяти з театральними атрибутами, предметами, варіювати зі своєю зовнішністю, одягом та іграшками, входити в образ, переживати яскраві миті хвилювання.

Вихователь підтримує різні форми театралізованої діяльності, ініційовані самою дитиною (рядження; примовляння віршиків, потішок, пестушок; проспівування пісеньок, колискових під час ігор-маніпуляцій з іграшками).

Педагог заохочує бажання дитини розглядати театральні атрибути, обстежувати їх, виражати свої бажання та почуття і схвалює не лише вдалі спроби, а й оптимістично підтримує дитину, мотивуючи на майбутню продуктивність. Цьому сприяють різноманітні рухові ігри з використанням повтору потішок та забавлянок за умов позитивної налаштованості та хорошого настрою дитини. Емоційне сприйняття народної іграшки, атрибутів до народних казок добре поєднуються з різними прийомами роботи — розгляданням ілюстрацій та картинок до казок, ігровими вправами, читанням забавлянок. Дорослий пропонує дитині маніпулювати іграшками, пересувати фігурки під час організованої театралізованої гри; проводить відповідні ігрові дії під ритмічну музику не довше, ніж протягом 7–10 хв.

Організовані ігри-заняття («Рядження ляльки», «Одягни себе», «Причепури друга» тощо) сприяють самостійному дослідженню, використанню елементарного театального знаряддя, масок; звучання музики спонукає до наслідування, а згодом і до імпрровізування в танцювальних рухах, співах, міміці тощо. Обстеження об'ємних та площинних форм театральних атрибутів різних фактур сприяє розширенню емоційно-чуттєвої сфери (приємно — неприємно).

Показники компетентності дитини у віці трьох років у театральному мистецтві

Знання	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Впізнає знайомий твір, представлений засобами театралізації.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Сприймає різні види театру (ляльковий, пальчиковий, драматичний), називає деякі з них; знає й називає персонажів знайомих вистав; знає, що ляльку та іграшкових тваринок можна використати під час театралізації; може запам'ятати окремі звуки, слова та дії персонажа; підспівати тощо</p> <p><i>Елементи дитячої творчості.</i> З допомогою дорослого починає одягтися в різне вбрання, використовувати різні театральні атрибути</p>
Уміння	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Під час вистави впізнає знайому музичну мелодію, римовані рядки віршика, слова казки, кольори фарб на театральному вбранні та атрибутах.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Виявляє цікавість до різних видів театру (лялькового, тіньового, пальчикового, драматичного); впізнає персонажів вистави на картинках; звуками, окремими словами зазиває їх; зацікавлено сприймає мелодію, ритм, слова знайомої казки, адекватно реагує на них (усміхається, підспівує, рухає руками, головою, притупцює тощо); може переповісти зміст театральної вистави, підспівати; прагне дотримуватися правил поведінки під час перегляду вистави, стежить за їх дотриманням іншими; шукає підтримки з боку дорослого, очікує схвалення своїх вдалих ігрових дій.</p> <p><i>Елементи дитячої творчості.</i> Імітує звуки та дії знайомих персонажів, варіює їх; робить спроби використати по-новому театральні атрибути; періодично прагне діяти самостійно (співати, танцювати, відтворювати дії персонажів літературних творів); розігрує (з допомогою дорослого або самостійно), повторює разом із персонажами звернення, примовки; наслідує окремі слова з відомих текстів, дії персонажів, інтонуючи слова, відтворюючи мелодію</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Мімікою, жестами, співом, активними рухами реагує на знайомі казки, поезії, фольклорні твори; передає свій настрій мімікою, вигуками, рухами, жестами.</p> <p><i>Допитливість.</i> Придивляється, цікавиться новим, незнайомим; завдяки зростлій спостережливості, що стає тривалішою та інтенсивнішою, розширюються уявлення про театральний світ; просить показати чи дати те, що зацікавило; швидко реагує на зміну подій під час театралізованої гри; киває голівкою, показує пальцем, поглядом на те, що зацікавило.</p> <p><i>Самостійність.</i> Упізнає знайомі забавлянки, потішки, віршики, персонажів театралізованої гри; спочатку повторює за дорослим, а згодом і частково самостійно обирає і приміряє театральні костюми; прагне відтворити дії та слова.</p> <p><i>Людяність.</i> Адекватно реагує на доручення дорослого, радо на них відгукується, вербалізує враження від його виконання; емоційно реагує на настрій та дії персонажів театралізованої гри, виявляє співчуття до них; може поступитися, поділитися, допомогти; намагається наслідувати правила поведінки — розмовляє спокійним тоном, складає театральне знаряддя після гри, відчуває задоволення від порядку, дякує.</p> <p><i>Креативність.</i> Розрізняє види театралізованої діяльності, освоює найпростіші форми рольової поведінки, відображає елементарні образні дії деяких персонажів, виявляє елементи творчості, добираючи атрибути для певної ролі.</p> <p><i>Гідність.</i> Намагається виконати свою роль якомога ліпше, виявляє чутливість до визнання своїх дій значущим дорослим</p>

СВІТ ЛІТЕРАТУРНОГО МИСТЕЦТВА

Вікові можливості

Дитина активно сприймає художні твори, особливо поезії малих форм, передусім фольклорні, та художні твори, дійовими особами яких є діти й тварини. Емоційно реагує на казки, вірші, оповідання; відчуває ритм поезії, рухається відповідно до нього, включається у промовляння поетичних текстів; уважно слухає доступні вікові художні тексти; відповідає на запитання дорослого, висловлюється з приводу сприйнятого, супроводжує процес розглядання ілюстрацій у книжках, альбомах окремими словами, фразами. Дитина повторює за дорослим деякі слова, тексти пісень, супроводжуючи їх жестами, діями (з іграшками, персонажами казок); повторює зачини, кінцівки, повтори пісеньки, звуконаслідувальні дії; відтворює з допомогою дорослого та самостійно кілька народних пісень, віршів, забавлянок, супроводжуючи їх виконання відповідними рухами, жестами, діями з іграшками.

Другий рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина зацікавлено розглядає ілюстрації у книжках-іграшках, книжках з казками та віршами. Вона впізнає та емоційно реагує на персонажів казок, літературних творів, добре їх запам'ятовує. Завдяки цьому дитина може відповісти на прості запитання, повторити окремі слова, вислови з віршиків і казок. Вона розуміє зміст народних казок, коротких оповідань.

Художньо-практична діяльність. Дитина уважно слухає художній текст, адекватно реагує на його зміст. На прохання дорослого вона може виконати елементарні ігрові дії, що відповідають тексту віршиків, пестушок, казок. З допомогою і на прохання дорослого будує фрази під час розгортання театралізованого сюжету. Вона здатна впізнати та емоційно позитивно зреагувати на зміст знайомих фольклорних творів. На прохання дорослого та за його підтримки дитина може виразно розповісти напам'ять одну-дві забавлянки, потішки, пісеньки.

Елементи дитячої творчості. Дитина інтонацією наслідує спів дорослого. Виявляє зацікавленість під час спільного розглядання та читання книжок-розкладанок. При повторному читанні повторює окремі фрази, індивідуалізує їх інтонування.

Третій рік життя

Ознайомлення з творами мистецтва. Дитина здатна уважно слухати художній текст та емоційно реагувати на нього. Вона стає емоційно сприйнятливою до літературних творів, проявляє до них неабияку цікавість. Спроможна впізнати за титульною сторінкою книжку, позитивно відреагувати на її зовнішній вигляд. Дитина починає все ліпше розуміти зміст прочитаного, запам'ятовує коротенькі віршовані рядки та казочки, на прохання дорослого та за його підтримки може їх відтворити. Вона позитивно реагує на пропозицію дорослого прочитати знайомі фольклорні твори, народні казки, короткі оповідання.

Художньо-практична діяльність. Після прочитання дорослим літературних творів дитина намагається відтворити слова улюблених персонажів. Вона імітує звучання їхнього голосу (силу, тембр, інтонацію), їхні дії (бігає, ловить, шукає, ховається тощо), характер ставлення (добррозичливе, турботливе, співчутливе, негативне). Завдяки досвіду наслідування дорослого дитина може вдатися до ігрових дій, що відповідають тексту віршів, пестушок, казок. Час від часу вона повторює деякі слова, вислови з віршів і казок. Завдяки зростим інтелектуальним можливостям вона навчається уважно розглядати ілюстрації, впізнавати літературних персонажів, адресувати дорослому свої елементарні запитання, відповідати на поставлені їй запитання.

Елементи дитячої творчості. Час від часу дитина за власним бажанням самостійно розглядає книжки-розкладанки, коментує побачене в них. Під час повторного читання вірша, казки вона може повторити окремі фрази, звуконаслідувати інтонацію дорослого. Завдяки запам'ятовуванню та орієнтації на ритуальність дій вона починає підказувати дорослому текст, ініціювати бажання слухати його знову і знову.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- розвивати емоційну чутливість до літературних творів;
- плекати цікавість до книжок для дітей;
- розвивати здатність уважно слухати художній текст і активно реагувати на його зміст;
- збагачувати й поповнювати словник дитини, розвивати інтонаційну виразність мовлення, образне мислення, фантазію.

Навчальні:

- ознайомлювати дитину з поезіями малих форм, передусім фольклорних, та художніми творами, виробляти вміння слухати літературні твори разом з іншими дітьми;
- формувати вміння уважно слухати, чути, розпізнавати інтонацію голосу, розглядати ілюстрації, гортати сторінки по одному аркушу;
- вправляти в умінні запам'ятовувати й на прохання дорослого виразно розповідати забавлянки, потішки, короткі вірші, епізоди із знайомих казок;
- прищеплювати навичку гортання сторінок по одному аркушу;
- вправляти дитину у відтворенні нових слів під час самостійної діяльності (коментованому розгляданні ілюстрацій до художніх творів, декламуванні, обіграванні змісту казок та віршів, використанні книжок-розгорток, книжок-іграшок, книжок-ширмочок);
- сприяти усвідомленню змісту простих літературних творів.

Виховні:

- виховувати любов до дитячої книжки;
- плекати вміння дотримуватися правил поведінки під час читання дорослим книжок, дослухати до кінця, не перебивати дорослого;
- виховувати уважність, витривалість під час стеження за розвитком подій у художньому творі;
- схвалювати самостійні намагання дитини відтворити короткий текст;
- формувати бережливе ставлення дитини до книжки, звичку класти її на полицю у шафі.

Організація життєдіяльності

Оптимальними умовами для розвитку в дитини цього віку любові до книжки є поєднання педагогом різних форм організації її життєдіяльності — ігор, розваг, коротеньких занять (розповідання, читання казок, віршів, оповідань; виразне читання та обігравання поетичних текстів; ознайомлення з малими фольклорними формами), а також наявність цікавості до книжки, уважність під час слухання художніх творів та розглядання ілюстрацій.

Дорослий створює для дитини умови, що сприяють отриманню нею інформації про доступні малі поетичні жанри фольклору (потішки, забавлянки, примовлянки, пісеньки) запам'ятовуванню їхнього змісту; розкриттю типових фольклорних образів (Лисички-Сестрички, Півника-Гребінця, Котика-Муркотика, Вовчика-Братика); впізнаванню знайомих персонажів казки у книжці, на ілюстраціях; усвідомленню призначення

колисанок, потішок, застосовуванню їх під час ігрової діяльності. Дорослий підтримує цікавість до книжки, уважність під час слухання художніх творів та розглядання ілюстрацій; уміння впізнавати та емоційно позитивно реагувати на зміст знайомих фольклорних творів. Він стимулює здатність дитини напам'ять виразно розповісти дві-три забавлянки, потішки, пісеньки з його допомогою; емоційно сприймати, розуміти зміст народних казок, коротких оповідань. При повторному читанні повторювати окремі фрази, звуконаслідувальні дії, намагатися підказувати текст дорослому, брати участь у його промовлянні; впізнавати знайомих персонажів у книжках та на ілюстраціях, супроводжувати розглядання поясненнями, окремими словами; відповідати на запитання за змістом казки, оповідання словами, реченнями. Дорослий спонукає дитину до вивчення двох-трьох віршів; розвиває спроможність з його допомогою розігрувати уривки добре знайомих віршів, казок, забавлянок.

Показники компетентності дитини у віці трьох років у літературному мистецтві

Знання	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Може назвати кілька знайомих творів (забавлянки, потішки, вірші, казки, оповідання); розуміє їх зміст, ставить дорослому елементарні запитання; знає два-три вірші напам'ять.</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Знає, що перегортати сторінки слід по одному аркушу й обережно; розуміє зміст невеликих оповідок і казок про людей, тварин; ставить запитання дорослому з приводу прочитаного («Що це?», «Де?», «Чому?», «Як?»); розглядаючи ілюстрації, називає кілька зображень на картинці.</p> <p><i>Елементи дитячої творчості.</i> По-своєму озвучує персонажів знайомих творів</p>
Уміння	<p><i>Ознайомлення з творами мистецтва.</i> Серед знайомих літературних творів (віршів, оповідок, казок) має улюблені; з певною періодичністю ініціює бажання почути їх знову; радіє цьому (плескає в долоні, підстрибує, підспівує).</p> <p><i>Художньо-практична діяльність.</i> Бере участь у спільному з дорослим промовлянні текстів; відчуває мелодійність віршів, ритм, адекватно реагує на них (усміхається, підспівує, рухає руками, головою, притупцює; мімікою, жестами, вигуками реагує на знайомих літературних персонажів; супроводжує розглядання ілюстрацій поясненнями; окремими словами та реченнями відповідає на запитання за змістом вірша, оповідання, казки; з допомогою дорослого розігрує уривки добре знайомих віршів, казок.</p> <p><i>Елементи дитячої творчості.</i> З допомогою дорослого та самостійно відтворює дії персонажів літературних творів; намагається урізноманітнити інсценування текстів літературних творів з наочністю і без неї; повторює за персонажами звернення, примовки, наслідує окремі слова з відомих текстів; варіює своє виконання</p>
Базові якості	<p>Сприйнятливість. Упізнає на слух тексти знайомих казок, віршів, оповідок, співанок, загадок; з допомогою дорослого та самостійно характеризує основні особливості героїв.</p> <p>Самостійність. Самостійно протягом короткого відрізка часу розглядає ілюстровані книжки, книжки-ширмочки, журнали.</p> <p>Людяність. Адекватно реагує на доручення дорослого принести, потримати книжки; може поступитися під час вибору книжки, допомагає їх розставити, розкласти.</p> <p>Креативність. Намагається елементарно варіювати, видозмінювати засвоєні способи дій з картинками, ілюстраціями, книгами.</p> <p>Гідність. Хворобливо реагує на зауваження, спроби тиснути на неї, образи, що принижують її гідність; ображається, виявляє високу потребу у визнанні її досягнень дорослими, особливо рідними.</p> <p>Відповідальність. Упорядковує, прибирає за собою книги, бережливо ставиться до них</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДІЯЛЬНІСТЬ ДИТИНИ»

Вікові можливості

Перехід від віку немовляти до раннього дитинства пов'язаний з розвитком нового ставлення до предметів — вони починають виступати для дитини не лише як об'єкти, зручні для маніпуляцій, а й як речі певного призначення і певного способу використання. Основні інтереси дитини пов'язані з оволодінням новими діями з предметами. У віці від року до трьох дитина оволодіває значними вміннями — від повзання переходить до прямоходіння, її руки стають усе вправнішими, дії — цілеспрямованими й координованими. Вона використовує мовлення як засіб спілкування, усе більше потребує дорослого як партнера у спільних предметних діях, наставника, помічника. Оволодіння рухами власного тіла посилює впевненість у собі, спонукає бажання долати незначні труднощі, досягати мети. Дитина вміє дивитися й бачити, слухати й чути, керувати рухами своїх рук. Завдяки цьому вона активна в діях і прагненні спілкуватися з дорослими. Провідною діяльністю дитини раннього віку є предметна діяльність.

Другий рік життя

Півторарічна дитина вільно пересувається прямою ногою, її рухи стають вільнішими, менш напруженими. Вона мовби навмисно шукає додаткових труднощів (гірку, сходинку, нерівність) під час пересування, живе вправлянням у рухах. Завдяки прямоходінню дитина починає вільніше й самостійніше спілкуватися із зовнішнім світом. Вона ліпше орієнтується у просторі, м'язове відчуття стає мірою відліку відстані та знаходження предметів у просторі. Коло об'єктів уваги дитини розширюється, вона отримує можливість діяти з різними предметами, збагачувати свій досвід ознайомлення з ними та їх властивостями. Завдяки показу дорослого дитина відкриває для себе функції предметів, починає розуміти призначення ложки, чашки, тарілки, колиски тощо, засвоює постійне їх значення.

Спочатку дитина виконує засвоєну дію лише з окремими предметами. Поступово, знаючи справжнє призначення кожного з них, вона може використати їх і не за призначенням, жартуючи з цього. Засвоюючи дії з використання предметів побуту, дитина освоює і правила поведінки з ними (чашку не кидають, її тримають двома руками тощо). З оволодінням предметною діяльністю змінюється характер орієнтації дитини в нових ситуаціях, під час зустрічі з новим предметом. Спочатку дитина діє з ним відомим способом, потім починає з'ясовувати, для чого він, як його можна використати — орієнтація типу «що це таке?» змінюється на орієнтацію типу «що з цим можна робити?». Оволодіння предметною діяльністю є передумовою появи на другому році життя самостійності у грі.

Дитина наслідує за показом дорослого ігрові дії з образними іграшками. Під час відображувальної гри вона відтворює з образними іграшками все більше специфічних реальних побутових дій з власного досвіду та таких, що вона помітила у дорослих або дітей; встановлює прості зв'язки між діями (водить, годує, укладає спати); узагальнює вже відомі дії з перенесенням їх в ігрові дії з іншими образами (з ляльки на іграшкових тварин). Дитина розвиває відображувальну гру від однакових до низки різних дій у певному життєвому взаємозв'язку — як епізодичне започаткування сюжету гри.

Відбувається розвиток початкової стадії сюжетної гри як низки взаємопов'язаних ігрових дій у конкретній ситуації. Дитина виконує ігрові дії на основі життєвого досвіду, їх часто зумовлює іграшка, дитина опановує предметні дії через ігрові.

Третій рік життя

Дитина вміє застосовувати за призначенням певну кількість предметів побуту. Вона здатна виконувати більшу кількість дій із самообслуговування; спілкується з дорослими та іншими дітьми за допомогою мовлення; дотримується елементарних правил поведінки. Окрім предметів з фіксованим функціональним призначенням і способами дії, дитина починає з допомогою дорослого використовувати поліфункціональні предмети, якими можна заміщувати інші, користуватися ними вільніше (кубики, м'ячі). Найбільше значення для розвитку особистості мають співвідносні (установлення просторових відношень між предметами або їх частинами з урахуванням форми, розміру, кольору — складання із кілець пірамідки, мотрійки) і знаряддєві дії (використання одного предмета для впливу на інший — олівець, лопатка, палиця).

На третьому році життя під час відображувальної гри дитина виконує ігрові дії у життєвій послідовності; повніше й різноманітніше діє з іграшками. Проте сюжети залишаються уривчастими, нелогічними, нестійкими. Дитина виконує певні рольові дії. Проявляє уяву, наділяючи предмети уявними якостями згідно з потребами гри; функції предметів-замінників пов'язує з їх загальним виглядом чи зовнішніми ознаками (паличка — ложка, градусник; кулька — яблуко), називає уявні властивості іграшок (лялька хвора, печиво смачне).

Наприкінці третього року життя дитина копіює дії дорослих з найближчого оточення — роль у дії; адекватно сприймає рольові дії інших дітей. Завдяки ігровим діям входить в уявну роль і врешті ідентифікує себе з нею. Таким перехідним етапом підходить до творчої рольової гри. Зберігає стійку цікавість до процесуальної гри, зацікавлена також результатом своїх предметних та ігрових дій.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- стимулювати активність дитини, спрямовану на обстеження та дії з предметами найближчого довкілля;
- розвивати вміння диференціювати ціле та частини (розбирати, збирати);
- сприяти становленню самостійності, творчої ініціативи дитини;
- створювати умови для закладання основ сюжетно-відображувальної гри та трудової діяльності;
- розвивати самосвідомість дитини.

Навчальні:

- навчати дитину відкривати фізичні (колір, розмір, форму) та динамічні властивості предметів;
- вправляти в умінні визначати просторові відношення між предметами найближчого довкілля;
- допомагати дитині освоювати функціональне призначення предметів найближчого довкілля та способи їх використання;
- сприяти появі відображувальної гри з використанням предметів-замінників; відображенню простих подій життя, появі прагнення взяти на себе певну роль.

Виховні:

- формувати позитивне ставлення до виконання елементарних трудових завдань;
- прищеплювати звичку доводити розпочату справу до кінця;

- заохочувати працелюбність, акуратність, старанність;
- виховувати бажання грати поряд та разом з іншими дітьми.

Організація життєдіяльності

Базуючись на новоутвореннях віку немовляти (актах хапання, наслідувальних діях, зацікавленому ставленні до спілкування з дорослим, початках самосвідомості) дорослий створює сприятливі умови для формування в дитини другого–третього років життя предметної діяльності. При цьому він враховує індивідуальний темп її розвитку, високу чутливість, сприйнятливність до навчання. Дорослий допомагає дитині в ході предметної діяльності відкрити власні можливості, стимулює її самостійні дії. Він збагачує, урізноманітнює предметно-ігрове середовище, розвиває наочно-дійове мислення дитини, пропонуючи їй розв'язати елементарні задачі, спираючись на реальні предмети навколо неї.

Дорослий усвідомлює, що розвитку предметно-маніпулятивної діяльності сприятимуть управління дитини раннього віку у вільній ході, що сприяє її автономізації, в умінні використовувати мовлення як засіб спілкування з дорослим та у власне предметних діях. Оскільки дитина цього віку багато бігає, хапає усе підряд, захоплено досліджує довкілля, дорослий регулює і варіює перелік доступних для її активних дій іграшок, атрибутів, матеріалів, забезпечує їх доцільну кількість. Він створює умови для досягнення дитиною успіху, що надихає її на подальші дії, спонукає бажання урізноманітнити їх, ускладнити. Організуючи спільну з дитиною діяльність, педагог усвідомлює, що невдача в цьому віці пригнічує активність дій дитини, позбавляє її можливості насолодитися досягнутим результатом, а критичні висловлювання, висміювання, соромлення стимулюють появу сумнівів щодо власних можливостей, невпевненість, ніяковість.

Надання дитині змоги проявляти активність сприяє розвитку її чутливості, м'язового відчуття, умілості рук. Завдяки цьому вона вчиться диференціювати кольори, звуки, форму, розмір предметів, власні рухи та дії, вдосконалюються її рухові навички, розвивається дрібна моторика рук. Доцільно пропонувати дитині час від часу нахилитися, щоб підняти предмет, копнути ногою або кинути двома руками м'яч, балансувати певний час на одній нозі, намалювати кольоровою крейдою щось знайоме, нанизати кільця, перегорнути сторінки книжки тощо.

Однією з умов ефективного розвитку предметної діяльності дитини є наявність іграшок: пірамідок, мотрійок, вкладок різних кольорів, розмірів, форм, фактур, які потрібні для розвитку співвідносних дій. Також їй потрібні іграшки для розвитку знаряддєвих дій: ляльки, машини, будівельний матеріал.

Важливим напрямом педагогічної діяльності є допомога дитині в освоєнні простору. Завдяки відчуттям від рухів м'язів дитина встановлює зв'язок між зоровим сприйняттям певного предмета і своїми рухами, навчається більш-менш точно визначити його місцезнаходження. Добре, якщо дорослий допомагає дитині помітити щось нове у відомих речах, стимулює ініціативні рухи і елементарні творчі дії (пропонує побудувати, намалювати, розповісти щось за власним бажанням).

Особливий напрям педагогічної діяльності пов'язаний з розвитком в дитини раннього віку самосвідомості. Предметна діяльність дає змогу дитині усвідомити свої зростлі можливості, відкрити свої сильні сторони, пишатися своїми успіхами, порівнювати свої досягнення з результатами діяльності батьків (педагогів), розуміти відмінність можливостей дітей і дорослих. Спільна з дорослим предметна діяльність уможливує формування в дитини загального Я-образу, зародкових форм саморегуляції — вміння стриматися від плачу, визнати свою помилку, довести розпочату справу до кінця, виявити самовладання і витримку.

Важливо підтримувати дитину у складних ситуаціях, допомагати впоратися з труднощами, висловлювати віру в її можливості.

Дорослий керується в організації життєдіяльності дитини тим, що центральним у розвитку її предметної діяльності є вправлення в уміннях з'ясовувати призначення предметів та використовувати їх за призначенням. Оскільки оволодіння ними можливе лише за умов співпраці з дорослим, основною формою якого виступає мовленнєве спілкування, він має усвідомлювати особливу роль мовленнєвого розвитку в становленні маніпулятивно-предметної діяльності.

Показники компетентності дитини у віці трьох років у предметно-маніпулятивній діяльності

Знання	Має уявлення про основні функції предметів найближчого довкілля; знає, для чого потрібні чашка, ложка, тарілка, одяг тощо; орієнтується в основних фізичних (колір, розмір, форма) та динамічних (рух) властивостях предметів найближчого довкілля, їх просторових відношеннях (близько, далеко)
Уміння	Розбирає, збирає пірамідку, мотрійку; з допомогою дорослого, а потім самостійно використовує за призначенням предмети найближчого довкілля; порівнює свої предметні дії з діями дорослого; бере на себе роль під час відображувальної гри, відображає в ній прості ситуації повсякденного життя; виявляє ініціативу у постановці та розв'язанні елементарного ігрового завдання
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Охоче наслідує дії дорослого; багаторазово повторює свої вдалі предметні дії; відтворює під час відображувальної гри ситуації з життя своєї родини, дошкільного закладу.</p> <p><i>Самостійність.</i> Виявляє високу активність, намагається знайомі дії з предметами виконати без втручання дорослого; ініціює варіації використання дій з предметами за призначенням і не за призначенням.</p> <p><i>Працелюбність.</i> Може певний час зацікавлено займатися предметно-практичною діяльністю, не відволікатися; намагається виконати дії правильно, домогтися бажаного результату.</p> <p><i>Гідність.</i> Прагне досягти успіху в предметно-практичній діяльності; радіє своїм досягненням; розраховує на визнання їх дорослим, схвалення</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «ДИТИНА В СЕНСОРНО-ПІЗНАВАЛЬНОМУ ПРОСТОРИ»

Вікові можливості

Протягом раннього дитинства пізнавальний розвиток дитини відбувається у декілька етапів. Від року до півторарічного віку дитина починає виявляти надзвичайну допитливість, активно вивчає все, що потрапляє у її поле зору та до її рук, *досліджує шляхом спроб і помилок*. Із півторарічного до дворічного віку з'являється *символічне мислення*, в основі якого лежать відображувальні дії. Це дає змогу дитині на підставі збережених у пам'яті образів-символів предметів відтворювати їх у потрібний момент. Дворічна дитина у своїх міркуваннях активно спирається на *уявлення*, що засвідчує початок наочно-образного мислення. Це уможлиблюється завдяки розвитку мовлення — дитина означає образи словами. Характерною особливістю цього періоду є *поява егоцентричного мовлення* (дитина говорить зору без урахування зрозумілості свого мовлення для співрозмовника). Інтенсивно розвиваються сприймання і пам'ять. *Емоційна пам'ять* довготривала — дитина довго не забуває те, що її вразило. Першим кроком на шляху до розвитку уяви в ранньому дитинстві є *довільна пам'ять*.

Другий рік життя

Пізнавальний інтерес. Пізнавальний інтерес дитини та її активність в освоєнні світу виявляється в емоційній включеності в процес розв'язання практичних завдань, здивуванні, радості відкриття; виявленні допитливості, постановці простих запитань або використанні вказівних жестів щодо незнайомих предметів, природних об'єктів, явищ з метою отримання пояснень від дорослого про те, що її зацікавило. Серед запитань типові такі: «Що це?», «Навіщо?», «Де?».

Сенсорно-перцептивний досвід. Удосконалюється вміння дитини пізнавати довкілля та саму себе. Дитина може свідомо фіксувати погляд, протягом певного часу зацікавлено спостерігати за об'єктами природи, предметами, дорослими; звертає увагу на зміни у найближчому природному довкіллі та предметному середовищі; настрої членів родини; починає помічати виразне, рухливе. Сприймання ще лишається недосконалим: дитина не може помітити усі ознаки об'єкта, орієнтується переважно на якусь одну, лише вчиться послідовно й систематично роздивлятися об'єкт. Із півторарічного віку примірювальні дії скорочуються, дитина все частіше сприймає зором і оцінює відношення між об'єктами, тобто зорове сприймання поступово відділяється від тактильного та смакового і набуває домінуючого значення. Дитина маніпулює природними об'єктами та предметами. Під час спільної з дорослим діяльності визначає їхні ознаки візуально, на дотик, нюх, смак. Проявляються елементарні дослідницькі дії з природними об'єктами та предметами, дитина цікавиться їхніми властивостями, порівнює їх між собою. Вона вчиться підбирати та об'єднувати предмети або їх частини відповідно до форми та розміру; надає їм певне взаємне положення у просторі. Порівнюючи властивості предметів, дитина використовує властивості одного для визначення властивостей інших, тобто починає усвідомлювати існування багатьох предметів з однаковими властивостями. Вона робить це у різний спосіб: наслідуючи дорослого, запам'ятовуючи порядок виконання дій з предметами; самостійно, шляхом спроб і помилок, підбираючи та поєднуючи частини предметів. Розширюється простір інтересів: дитина досліджує малознайомі та незнайомі предмети в різних кімнатах; спостерігає за предметами не лише у житловому приміщенні, а й за його межами.

Логіко-математичний розвиток. Активно розвивається образна й моторна пам'ять. Дитина впізнає предмети, які бачила раніше, але не може відтворити у пам'яті образ предмета, якщо він не знаходиться у полі зору. Після показу та називання дорослим вказує на певний об'єкт, на прохання дорослого знаходить у природному та предметному середовищах знайомі об'єкти, називає їх. Дитина запам'ятовує назви деяких природних об'єктів та предметів. Розв'язуючи різні практичні завдання, вчиться впливати одним предметом на інший, оволодіває опосередкованими діями, використовує предмети-знаряддя та знаряддя, не лише у знайомих ситуаціях, а й у нових. Дитина починає використовувати предмети-замінники, встановлювати зв'язки між замінником та предметом. Наприкінці раннього віку дитина замість здійснення реальних дій починає виконувати їх подумки, уявляючи ймовірні дії та їхні результати, тобто закладається підґрунтя для переходу від наочно-дійового до наочно-образного мислення. У ході інтенсивного освоєння предметного середовища, оволодіння новими способами дій з предметами в дитини розвивається символічне мислення. Вона починає виділяти деякі властивості природних об'єктів, предметів, людей та свої; порівнювати, встановлювати подібність об'єктів пізнання за кольором, розміром, формою, положенням у просторі; встановлювати найпростіші причинно-наслідкові зв'язки між ними. Дитина може діяти не лише за зразком, а й за словесним поясненням (вибрати з двох-трьох кубиків різної величини потрібний). У неї починає формуватися здатність до узагальнення. Спочатку дитина узагальнює предмети за більш яскравими зовнішніми ознаками. Наприкінці

другого року життя вона може поєднати предмети не лише за зовнішніми ознаками, а й за їх призначенням, упізнати їх зображення на картинці. Оволодіння елементарним мовленням уможливує вживання слів-назв, здатність співвідносити ознаку об'єкта пізнання зі словом, яке її позначає. Починає розвиватися уява: слухаючи казки, дитина уявляє персонажів, події та ситуації, спираючись на власний досвід, рухову, емоційну та образну пам'ять.

Цілісна картина світу. Образи об'єктів пізнання стають повнішими, чіткішими й більш диференційованими. Дитина орієнтується в основних властивостях природних об'єктів, предметів з найближчого довкілля та їх функціях, властивостях людей та своїх власних; виокремлює знайоме й незнайоме. У неї формуються елементарні уявлення про фізичні властивості та внутрішнє життя людини; вона помічає емоційний стан дорослих членів родини, розрізняє різні вирази обличчя, чутлива до них. На основі існуючих уявлень засвоює правила поведінки у природі, із предметним середовищем, іншими людьми; виявляє елементарну турботу про довкілля. Орієнтується в деяких небезпечних ситуаціях, які можуть бути в природному чи предметному середовищі.

Третій рік життя

Пізнавальний інтерес. Усе ширшим стає коло пізнавального інтересу дитини, її цікавить не лише те, що знаходиться в найближчому природному, предметному та соціальному оточенні, а й поза ним. Зростає активність дитини, вона набуває більшої визначеності, спрямованості, стає стабільнішою. Дитина хоче не лише розглядати природні об'єкти, предмети найближчого довкілля, людей, а й діяти з ними (конструювати, досліджувати, елементарно експериментувати, знайомитися з розміром, формою, кольором, особливостями матеріалу тощо). Дитина порівнює, підбирає, вдивляється, намагається діяти, помиляється, за допомогою дорослого виправляє помилки, збагачуючи свої життєві враження, особистий досвід. Пізнавальний інтерес виявляється не так в емоційній включеності в процес розв'язання практичних задач, як у захопленні експериментуванням з предметами, наполегливості та задоволенні, яке отримує дитина від власної дослідницької діяльності. Дитину цікавить усе невідоме і незрозуміле, вона спостерігає й запитує дорослого про предмет свого інтересу; використовує пошукові дії для визначення властивостей об'єктів пізнання, самостійно обстежує їх.

Сенсорно-перцептивний досвід. Дитина стає спостережливішою та уважнішою, може тривалий час спостерігати за тим, що її зацікавило. Її увага стає гнучкішою, вона може переключитися зі спостереження на звертання дорослого. Сприймання стає все більш диференційованим; поліпшується здатність розрізняти предмети за кольором, виникає їх розрізнення за відтінками; дитина включає колір до складу комплексної характеристики об'єктів (колір набуває значущості під час вибору та використання предметів). На незначній відстані дитина починає правильно сприймати розмір предметів. Формуються нові навички сприймання, дитина здатна здійснювати зоровий вибір за зразком, навчається співвідносити предмети, може з двох предметів, різних за формою або розміром, обрати необхідний. Ускладнюється та урізноманітнюється її діяльність; дитина використовує більше, ніж раніше, предметів, знарядь, матеріалів; відбувається перехід від маніпуляцій до ігор та використання предметів у практичних цілях. Розвиваються цілеспрямовані рухи дитини, вона може координовано працювати двома руками. Предметні дії стають вправнішими, дитина використовує предмети та основні знаряддя за призначенням. Предметні дії набувають узагальнювального характеру, відділяючись від тих предметів, на яких вони були засвоєні, тобто відбувається перенесення засвоєних дій в інші умови. Сприймання навколишнього світу стає найулюбленішим видом діяльності. Дитина придивляється, вдивляється, прислухається, пробує на дотик, з'єднує, роз'єднує, конструює, експериментує. Дитина здатна розрізняти основні кольори, форми, розміри,

фактури предметів (м'який — твердий), співвідносити частини і ціле, їх розміщення у просторі.

Логіко-математичний розвиток. Продовжує розвиватися образна й моторна пам'ять. Дитина починає впізнавати те, що бачила раніше. Предмети, явища, ситуації запам'ятовуються нею ліпше, ніж їхні назви. Дитині легше згадати свої рухи та відчуття, ніж їх образ. Пам'ять у цьому віці мимовільна. Вона не ставить за мету щось запам'ятати або згадати, не володіє спеціальними способами запам'ятовування. Збереження у пам'яті вражень значно залежить від зацікавленості дитини, привабливості-непривабливості події. Дитина запам'ятовує вірші, казки, розповіді, діалоги, якщо співпереживає їх персонажам. Водночас, розвивається і смислова пам'ять: що більш осмислений матеріал запам'ятовує дитина, то ліпше він запам'ятовується. Дитині третього року життя властива допонятійна стадія мислення: вона плутається в основних категоріях; вважає, що всі об'єкти, які рухаються, живі; що об'єкти й люди з її фантазій реальні; що її бачення єдино правильне. Наприкінці цього вікового періоду дитина спочатку практично, а потім і візуально визначає розміри предметів і порівнює їх між собою (зіставляє кільця пірамідки від найменшого до найбільшого або навпаки); має уявлення про різні геометричні форми (трикутник, круг, овал, квадрат, куля, піраміда, куб); розрізняє всі кольори веселки, впізнає їх відтінки (темний, світлий), встановлює елементарні причинно-наслідкові зв'язки на основі неповних, але конкретних образів та уявлень. Дитина використовує предмети-замінники. У неї виникає багато запитань.

Цілісна картина світу. Пізнання світу обумовлюється колом об'єктів, з якими контактує дитина: під час ігрової діяльності вдома та в дошкільному закладі, транспорті, на вулиці. Збагачуються образи об'єктів пізнання, додається інформація про них, отримана на основі не лише зорового та тактильного сприймання, а й практичних дій з ними. образи набувають все більшої узагальненості, дитина починає виділяти постійні ознаки, суттєве й несуттєве в об'єктах пізнання, звертає увагу на їхні функції та способи дії з ними. Значно розширюється коло спілкування дитини: поряд з рідними та близькими дорослими з'являються незнайомі в дошкільному закладі, транспорті, магазині, на вулиці. Дитина має уявлення про членів родини, їжу, деякі ситуації суспільного життя; починає усвідомлювати свою причетність до світу людей, свою спільність із ним. Вона орієнтується в основних предметах побуту і вжитку, знає їхні назви і призначення (посуду, одягу, іграшок, меблів, деяких гігієнічних засобів); диференціює своє і чуже, може охарактеризувати його, порівняти з іншими; розширюється коло уявлень про об'єкти поза межами житла; про практичну діяльність дорослих. Вона має схематичні уявлення про деякі природні об'єкти, рослини, тварин, природні явища, про те, що люди навколо оцінюють як позитивне і негативне; правила поведінки у природному, предметному та соціальному доквіллі. Дитина має елементарні уявлення про своє ім'я, зовнішність, бажання, емоції, елементарні дії; у неї формується статево-рольове Я. Вона починає розуміти необхідність передбачати наслідки своїх дій та ймовірні реакції на них дорослого, все частіше доводить розпочате до кінця. Стає чіткішою система ставлення дитини до себе та доквілля.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- збагачувати життєві враження дитини;
- формувати уважність у процесі спостереження за різними об'єктами;
- удосконалювати навички сприймання, обстеження та спостереження за різними предметами, природними об'єктами, предметною діяльністю, людьми та їхніми діями, власною зовнішністю;
- розвивати образну й моторну пам'ять; наочно-дійове мислення;
- розширювати простір для самостійних дій.

Навчальні:

- навчати дитину відшукувати способи розв'язання практичних завдань за допомогою різних предметів;
- навчати вислуховувати відповіді на запитання;
- активізувати сприймання, навчати обстежувати різні об'єкти пізнання за допомогою зору, дотику, руху;
- вправляти в запам'ятовуванні й упізнаванні за характерними ознаками природних явищ та об'єктів, предметів, людей;
- навчати оперувати різними сенсорними еталонами;
- вправляти в навичках елементарного аналізу, встановлення подібності та відмінності предметів за формою та розміром, групування їх відповідно до зразка;
- формувати елементарні уявлення про кількість, розмір, форму;
- вчити визначати положення предметів у просторі, вживати слова, пов'язані з їх розміщенням у просторі та відносно до себе;
- збагачувати уявлення про людей, предмети, природні об'єкти та власне Я.

Виховні:

- виховувати позитивне ставлення до пізнавальної діяльності;
- підтримувати інтерес до пізнання нового, незвичного; прояви спостережливості та допитливості;
- схвалювати намагання дитини досягати мети, повторювати успішні спроби;
- формувати емоційну сприйнятливість до об'єктів пізнання, уміння радіти, захоплюватися відкриттям нового;
- ознайомлювати з правилами, які визначають межі соціально схвалюваної та неприйнятної поведінки;
- виховувати здатність адекватно реагувати на зміни в природному, предметному та соціальному середовищі;
- залучати дитину до доступних їй культурних надбань.

Організація життєдіяльності

Підвищений інтерес дитини до пізнання світу потребує від педагога наповнення середовища природними та предметними об'єктами, щоб дитина могла спостерігати за ними. Окрім того, варто звертати увагу дитини на природні об'єкти та предмети поза межами приміщення, спостерігати за ними разом з дитиною в різних життєвих ситуаціях; під час прогулянки, виконання певної роботи, ігрових дій тощо. Слід уважно ставитися до запитань дитини про об'єкти, які її зацікавили, не залишати їх без відповіді. Відповідаючи на запитання, давати інформацію в лаконічній і доступній для неї формі.

Опікуючись розвитком пізнавального інтересу дитини до світу, дорослий систематично показує та пояснює особливості природних та предметних об'єктів. Він заохочує та всіляко підтримує бажання дитини не лише спостерігати за природними об'єктами та предметами, а й діяти з ними: гратися, досліджувати, конструювати, знайомитися з розміром, формою, кольором тощо. Дорослий намагається якомога ширше залучити дитину до дій із доступними знаряддями, створювати умови для використання їх у змінених умовах. Якщо у ході діяльності дитина припустилася помилки, варто довіряти її можливостям і лише за потреби доброзичливо допомагати переборювати труднощі. Важливо, щоб педагог спільно з дитиною проживав радість, подив, захоплення від пізнання нового.

Варто надати дитині змогу протягом певного часу зосереджувати увагу і спостерігати за предметами, дорослими членами родини, природними об'єктами, за

собою; звертати увагу на зміни в природному та предметному середовищі, у настрої та емоціях членів родини.

Дорослий заохочує дитину оволодівати предметами (тягнути за мотузку, наближати до себе — віддаляти від себе, складати — розкладати, прислухатися до звуків, які видають різні предмети (іграшки). Він забезпечує можливість маніпулювати з предметами та природними об'єктами; визначати їхні властивості поглядом, на дотик, за запахом і смаком. У ході предметних дій варто вчити дитину підбирати та об'єднувати предмети або їх частини відповідно до форми та розмірів. Під час предметної діяльності педагог ознайомлює дитину з різновидами форм, кольорів, розвиває уявлення про розміри предметів, ознайомлює з поняттями сухий — мокрий, чистий — брудний. Оскільки засвоєння сенсорних еталонів тісно пов'язане з предметними діями, педагог опікується тим, щоб виконання предметних дій було цікавим для дитини, що мотивуватиме її для засвоєння необхідної інформації.

Педагог ознайомлює дитину з різновидами іграшок: об'ємними (кульки, кубики тощо), для нанизування (кільця, пірамідка), збірно-розбірними (бочечки, мотрійки) тощо. Використовуючи іграшки, дитина розвиває цілеспрямовані рухи — перевозити вантажі, будувати споруди з будівельного матеріалу, орудувати лопаткою та пасочками у пісочниці; вчиться скоординовано працювати двома руками, складаючи кубики, пірамідку, мозаїку.

Для ефективного розвитку сенсорно-перцептивної сфери дорослий урізноманітнює діяльність дитини; збільшує кількість предметів, знарядь, матеріалів, які використовує дитина у своїй діяльності. Важливо вдаватися до різних форм роботи — короткотривалих тематичних занять, спільного експериментування, виконання творчих завдань, проведення дидактичних ігор тощо.

Педагог спрямовує зусилля на розвиток образної та моторної пам'яті дитини, показує їй різні об'єкти, називає їх, через деякий час пропонує пригадати назву цих об'єктів, знайти їх у природному чи предметному середовищі, на спеціальних картинках. На третьому році життя дитини варто розвивати здатність її пам'яті не лише упізнавати за певними ознаками, а й відтворювати раніше бачені об'єкти. Оскільки збереження інформації в пам'яті залежить від зацікавленості дитини, варто подбати про зміст інформації, яку вона має запам'ятати. Вихователь створює умови для розвитку у дитини наочно-дійового мислення, пропонує їй розв'язувати різні практичні завдання за допомогою різних предметів, у ході виконання яких дитина фіксує результати своїх дій, використовує певні знаряддя, предмети-замінники, вчиться помічати зв'язки між предметами і їх заміниками.

Окрім виконання реальних дій, варто заохочувати дитину виконувати дії подумки, прогнозувати їх результати, що сприятиме поступовому розвитку наочно-образного мислення. Педагог навчає дитину виділяти деякі властивості об'єктів пізнання, вчить порівнювати їх за кольором, розміром, формою, групувати за однією із зовнішніх ознак, встановлювати найпростіші причинно-наслідкові зв'язки. Для розвитку мислення доречно вправляти дитину в умінні елементарно розмірковувати з приводу когось, чогось, спираючись на відому інформацію; навчати використовувати прості форми речень-узагальнень.

Піклуючись про *логіко-математичний розвиток* дитини, дорослий залучає її до обстеження за допомогою зору, дотику, руху різних за розміром і формою предметів у предметному та природному довкіллі. З метою вдосконалення уміння дитини користуватися найпростішими прийомами встановлення подібності та відмінності предметів за формою, розміром чи кількістю педагог спонукає дитину відшукати предмети з певними ознаками серед іграшок, меблів, рослин тощо. Доречними будуть ігрові завдання «Знайди такий як...», «Знайди подібний до...», «схожий на...», під час яких дитина засвоює різновиди форм, кольорів, величини та робить спроби групувати

предмети. На прогулянці та в груповій кімнаті дорослому слід підтримувати бажання дитини визначати основні напрями відносно себе, визначати положення предметів у просторі, спонукає вживати слова, що пов'язані з орієнтуванням у часі: зараз, потім.

З метою формування цілісної картини світу дитини, педагог розповідає їй про основні властивості природних об'єктів, предметів, властивостей інших людей та її власних; навчає дитину виокремлювати знайоме та незнайоме, суттєве й несуттєве в об'єктах пізнання. Педагог збагачує її уявлення про найближчих членів родини, їжу людини, трудову діяльність та деякі професії, ситуації суспільного життя; про основні предмети побуту і вжитку, їх назви і призначення (посуд, одяг, іграшки меблі, деякі гігієнічні засоби); предмети поза межами житла; деякі природні явища та їх особливості; назви різних тварин; відмінності рослин від тварин; розміри, форми, кольори, смак і запах рослин; особливості будови і рухи дорослих тварин та їх дитинчат, їхні дії, середовище проживання; своє ім'я, зовнішність, бажання, емоції, елементарні дії. Дорослий роз'яснює їй за можливості демонструє особливості будови тіла людини та функціонування певних його складових; елементарні прояви внутрішнього життя людини: емоції, настрої та їхнє зовнішнє вираження. Він ознайомлює дитину з правилами поведінки у природі, предметному середовищі та з іншими людьми; вчить виявляти елементарну турботу про довкілля: допомогти мамі полити квіти, прибрати іграшки тощо.

Педагог розповідає дитині про небезпечні ситуації, у які вона може потрапити, навчає елементарних умінь адекватного поводження в них та виходу зі скрутного положення. Для цього стануть у пригоді групові бесіди, ігри, моделювання ситуацій тощо. Адже уявлення дитини про світ варто збагачувати не лише за допомогою зорового та тактильного сприймання, розповідей та демонстрацій дорослого, а й завдяки практичним діям, вправляння в елементарних навичках прийнятної поведінки. Дорослий сприяє засвоєнню дитиною елементарних уявлень про позитивне й негативне у життєдіяльності; прагне, щоб вона здійснювала вибір на користь позитивних справ щодо природи, предметного середовища, інших людей, себе.

Показники пізнавальної компетентності дитини у віці трьох років

Знання	<p><i>Пізнавальний інтерес.</i> Намагається задовольнити пізнавальний інтерес самостійно та з допомогою дорослого.</p> <p><i>Сенсорно-перцептивний досвід.</i> Знає, що пізнати різні об'єкти можна не лише за допомогою спостереження за ними, а й під час безпосередніх дій з ними.</p> <p><i>Логіко-математичний розвиток.</i> Має уявлення про розмір, кількість; розуміє зміст понять «багато — мало», «багато — один», «більше — менше», «стільки ж»; володіє елементарними знаннями про форму предметів, об'єктів; розміщення їх у просторі (попереду, позаду, угорі, внизу, високо, низько, поруч); розуміє слова, пов'язані з визначенням відстані (далеко, близько); має елементарні знання про перебіг подій у часі, знає пори року, частини доби та їх елементарні особливості. Має уявлення про різновиди іграшок; знає про можливість використання речей-замінників для розв'язання різних практичних завдань.</p> <p><i>Цілісна картина світу.</i> Має уявлення про основні властивості деяких природних об'єктів та предметів, характеристики дорослих людей та власні; про позитивне й негативне в житті; орієнтується у правилах поведінки у природі, предметному середовищі та з іншими людьми; уявляє, які небезпечні ситуації можуть трапитися в житті, орієнтується в особливостях поведінки в таких ситуаціях</p>
Уміння	<p><i>Пізнавальний інтерес.</i> Виявляє значну зацікавленість новим; концентрує на ньому увагу; емоційно реагує на об'єкти дійсності, за якими спостерігає.</p> <p><i>Сенсорно-перцептивний досвід.</i> Маніпулює предметами та природними об'єктами; візуально, на дотик, нюх і смак визначає їхні властивості, порівнює їх та встановлює</p>

	<p>найпростіші причинно-наслідкові зв'язки; підбирає та об'єднує предмети або їх частини відповідно до форми та розміру; може зосереджено спостерігати за об'єктами пізнання, звертати увагу на зміни в природному та предметному середовищі, у настрої та емоціях членів родини.</p> <p><i>Логіко-математичний розвиток.</i> Зосереджується на пізнанні об'єктів; виділяє в них форму, колір, розмір; упізнає й відтворює в пам'яті бачені раніше об'єкти; розв'язує практичні завдання за допомогою предметів-замінників; нескладні дії виконує подумки; елементарно розмірковує з приводу певних об'єктів чи дій; розрізняє поняття: «багато — мало», «багато — один»; встановлює відповідність: «більше — менше», «стільки ж»; визначає форму предметів, називає деякі площинні (круг, квадрат, трикутник) та об'ємні геометричні фігури (куля, куб); знаходить деякі геометричні фігури серед предметів, на малюнках; порівнює предмети, об'єкти за розміром, формою, робить спроби групувати предмети на великі, маленькі; орієнтується на собі (показує очі, ніс, вуха тощо), у напрямках відносно себе, переносить ці вміння на інші об'єкти — іграшку, дорослого; визначає основні напрямки руху (вперед, назад, угору, вниз) та розміщення предметів у просторі (тут, там, туди, сюди, ближче, далі на, під, за, поруч, високо, низько); встановлює перебіг подій у часі (спочатку, потім, незабаром, тепер, учора, сьогодні, завтра), називає частини доби, пори року.</p> <p><i>Цілісна картина світу.</i> На основі уявлень про різні об'єкти пізнання виокремлює в них знайоме й незнайоме, суттєве та несуттєве; намагається дотримуватися правил поведінки у природі, предметному середовищі та з іншими людьми</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливість.</i> Розрізняє позитивне й негативне, безпечне й небезпечне, реагує на це в різній формі; відчуває настрій дорослих членів родини, адекватно якому поводить себе.</p> <p><i>Самостійність.</i> Орієнтовно протягом півгодини–години може самостійно спостерігати за різними об'єктами, маніпулювати предметами та займатися предметними діями; прагне самостійно обирати заняття та партнерів по спілкуванню.</p> <p><i>Допитливість.</i> Виявляє інтерес до нових об'єктів пізнання; роздивляється їх, спостерігає за ними, прагне їх обстежити й пізнати за допомогою різних органів сприймання; робить невеликі власні відкриття щодо об'єктів пізнання; цікавиться змінами, які відбуваються в довкіллі.</p> <p><i>Самовладання.</i> Слухає пояснення дорослого щодо об'єктів природи, предметів чи іграшок, людей, які її зацікавили, та щодо себе; зацікавлено слухає художні твори, які читає дорослий; тривалий час може спостерігати за природними об'єктами, предметами, іграшками, маніпулювати ними, досліджувати їх.</p> <p><i>Відповідальність.</i> Прагне виявляти елементарну турботу про природні об'єкти, предмети, членів родини, про себе.</p> <p><i>Креативність.</i> Намагається варіювати предметні дії; вигадує нові слова-назви, способи використання предметів-замінників, невеликі історії про об'єкти пізнання; любить конструювати; вигадує елементарні задуми та реалізує їх разом із дорослими</p>

ОСВІТНЯ ЛІНІЯ «МОВЛЕННЯ ДИТИНИ»

Вікові можливості

Спілкування з людьми та предметні дії потребують використання активного мовлення, на основі якого в дитини раннього віку розвиваються узагальнення та символічна функція мислення. Власне мовлення дитини включене в її діяльність, воно

супроводжує її маніпуляції з предметами, іграшками. Дитина встановлює зв'язок між словом і предметом. Зростаюча Особистість, яка росте, активно освоює мову: від розуміння одиничної схожості вона переходить до ширших і точніших узагальнень (за допомогою одного й того самого слова виражає різні значення). Розуміння мовлення виходить за межі конкретної побутової ситуації. Дитина розуміє слова, що означають стать та вік людини. Словниковий запас дітей поповнюється за рахунок слів, пов'язаних з їх життєдіяльністю. Цей процес має не лише *пізнавальний характер* (показ предмета, об'єкта, явища і називання його), а й *відтворювальний*, репродуктивний (дитина повторює за дорослим кожне слово) та *продуктивний* (вона вживає слова у власному мовленні, що пов'язано з її граматичними уміньми та комунікативним мовленням). Мовлення формується шляхом використання під час спілкування з дитиною слів-назв не лише предметів, а й дій, ознак, слів, що позначають просторові уявлення, місця дії, час, а також займенників, прикметників, сполучників. Протягом другого–третього років життя дитина навчається оперувати словом, а потім дво-трислівними реченнями. У її мовленні переважають іменники, рідше вона вживає прикметники, дієслова. Дитина використовує різні інтонації голосу. Провідним видом діяльності дитини є предметно-маніпулятивна, пріоритетним є емоційне спілкування з рідними та близькими. Мовлення, характерне для цього віку, має рецептивно-репродуктивний характер з елементами продуктивного. Активне самостійне мовлення стає основним засобом спілкування. Дитина починає активно застосовувати запитання.

Другий рік життя

Фонематичний слух, звуковимова, літературне мовлення. Дитина оволодіває голосними та приголосними звуками, розрізняє звуки на слух у такій послідовності: шиплячі — свистячі, тверді — м'які, сонорні — шумні, глухі — дзвінкі. На останньому етапі у мовленні дитини з'являються звуки [ч], [ш], [щ], [л], [р]. У звуковимові дворічної дитини спостерігається: випущення звуків із слів, заміна їх іншими, більш легкими; уподібнення звуків один до одного; вставлення голосних звуків під час збігу приголосних, злиття двох слів у одне; загальна пом'якшеність мовлення.

Словниковий запас. У мовленні дитини з'являються три- і чотирискладові слова, переважають іменники. З'являється нова форма вимоги за допомогою слова. Слововимогу дитина вимовляє з інтонацією заклику («мамо, «бабо», «дїду»), прохання («мамі», «бабі», «Олі»). У другому півріччі другого року життя словник дитини збільшується швидкими темпами, вона починає багато говорити і використовувати різні частини мови, з'являються прикметники і займенники. Дитина вживає слова, що означають стать людини (дівчинка, хлопчик, тьотя, дядя), вік (бабуся, дїдусь, хлопчик), розуміє назви предметів у кімнаті та поза нею, живих й неживих об'єктів. Легко повторює слова і фрази, що їх промовляють дорослі. Значення слова стає стійким з яскраво вираженим предметним співвідношенням. Полегшені слова замінює правильними, узагальнює предмети за суттєвими ознаками. Бажання і прохання передає словами. Виконує дії за вказівкою дорослого: загальні («дай», «принеси», «одягни», «поклади»); конкретні («їди обїдати», «помий руки»); складні системні дії у відповідь на вимогу дорослого «склади піраміду», «побудуй будинок»); складні словесні доручення («Вїзьми у Олі ляльку і віддай Наталочці»). Дитина впізнає й називає предмети, що зображені на картинці, кубиках («знайди кубик, де намальована машинка»). Наприкінці другого року життя словник дитини становить 300-400 слів. Водночас істотні індивідуальні відмінності в обсязі словника дворічних дітей.

Граматичні уміння. Дитина засвоює граматичні форми рідної мови, вживає дво-, три- і чотирислівні речення. Наприкінці другого року життя з'являються питальні речення, що виражаються спочатку лише інтонаційно; однорідні члени речення без сполучників. Пізніше дитина починає вживати сполучник «і», поєднуючи ним два слова, а

потім вживає його перед кожним однорідним членом речення; перші складні речення без сполучників, зв'язок між ними передається інтонаційно. Дитина оволодіває флективною системою рідної мови, засвоює значення однини і множини; узгодження й керування, яке пов'язане з опануванням багатослівних речень. З'являються лексичні способи вираження певних значень; слова «багато», «скоро»; майбутній час, особові займенники, форми дієслів.

Комунікативне мовлення. Дитина оволодіває комунікативною функцією мовлення. Активне самостійне мовлення стає основним засобом її спілкування. Дитина звертається до дорослого з різних причин: просить, називає, вказує, повідомляє, вимагає. Мовлення дитини супроводжує її маніпуляції з предметами, іграшками: вона звертається до ляльки, яку годує; констатує, що зламалась іграшка; підганяє конячку. Мовлення виконує функцію організації дій. Дитина оволодіває діалогічною формою мовлення, формуються такі функції діалогу, як: вплив на співрозмовника, вираження власних думок. Мотивом висловлювання є бажання дитини відповісти на запитання співрозмовника.

Інтерес до книжки. Дитина розуміє зміст коротеньких казок («Ріпка», «Коза-Дереза»). З допомогою унаочнення переказує їх; імітує окремі дії казкових героїв; наслідує мовлення персонажів.

Третій рік життя

Фонематичний слух, звуковимова, літературне мовлення. Дитина чує звуки мовлення відповідно до їх фонематичних ознак. Упізнає неправильно вимовлені слова і здатна розрізнити правильну й неправильну вимову. Не лише вказує на особливості вимови іншої дитини, а й виправляє її, хоча власну вимову ще не усвідомлює, свої помилки не помічає. Засвоює усі основні звуки мови. Більшість звуків вимовляє правильно, інколи замінює звуком [т] усі приголосні, спостерігається явище «татизму» («машина — татіта», «Таня — Тата»). Звуки [р], [л] або зовсім випускає, або замінює іншими легшими звуками. Характерною є загальна пом'якшеність вимови. На кінець третього року життя вимовляє правильно всі звуки, крім шиплячих [ж], [ч], [ш], [щ] та [р], [л], зникає загальна пом'якшеність мовлення. Індивідуальні відмінності в розвитку мовлення окремих дітей залишаються значними.

Словниковий запас. Словник дитини збагачується швидкими темпами. Дитина засвоює слова, що позначають назви предметів, дій з ними, властивості, відношення в найближчому оточенні та назви збірних іменників, назви предметів, дій, властивості далекого, але зрозумілого дітям оточення. Орієнтується в іменах найближчих родичів; розуміє слова, якими передається характер взаємин рідних людей (любити, піклуватися, доглядати, допомагати, жаліти, гратися, балуватися тощо), основні види домашньої роботи (готувати їжу, прибирати, прати, прасувати, прикрашати тощо). Знає своє ім'я, дитячі та дорослі прізвиська; розуміє та адекватно реагує на слова дорослого, пов'язані з її бажаннями, переживаннями, думками, інтересами; диференціює слова, якими батьки та педагоги позначають її різний настрій (весела, сумна, сердита, ображена тощо); оперує займенником «я»; диференціює слова-схвалення та слова-незадоволення, висловлені на її адресу; вживає слова «хочу, не хочу, можу, не можу. Називає імена значущих дорослих та однолітків; вживає слова, спрямовані на налагодження контактів з ними («Давай пограємо», «Допоможи мені», «Візьми мою іграшку» тощо); використовує ввічливі слова, слова-вибачення тощо; може розповісти іншим про те, що вміє, знає, може, хоче; орієнтується у словах, якими інші характеризують її чесноти й вади (товариська, доброзичлива, правдива, уміла, вередлива, неслухняна тощо); вживає вираз «Я сам!». Легко впізнає знайомі предмети незалежно від ситуації, форми, кольору, розміру і правильно їх називає. Порівнює знайомі предмети, знаходить схожі й відмінні.

Використовує усі частини мови, крім дієприслівника, у меншій мірі — прислівника; вдається до словотворення, римування слів. Словник становить близько 1200–1500 слів.

Грамматичні уміння. Наприкінці третього року життя дитина оволодіває основними відмінковими формами, засвоює суфікси зменшення, збільшення, пестливі; розуміє відмінність між чоловічою і жіночою статтю; використовує багато прийменників і прикметників. Вона розповідає про побачене кількома реченнями, вживає прості, поширені, складносурядні та складнопідрядні речення із сполучниками та сполучними словами, хоча в більшості випадків, вони ще аграматичні.

Комунікативне мовлення. Під час спілкування дитина користується різними формами діалогу: звертається до інших, відповідає на запитання дорослих, веде розмову з однолітками та іншими дітьми. До дорослого звертається у формі наказу, заборони, дозволу, скарги, заклику, наслідування, однак ці форми афективні й ситуативні. Під час діалогу прагне про щось повідомити, пристосуватися до співрозмовника, вислухати іншого. У мовленні переважають слова «ось», «цей», «тут», «там», «потім», «такий», «така», які супроводжуються жестами і діями, велика кількість питальних речень. Дитина сама привертає увагу дорослого до об'єкта, який її цікавить, запитує, ділиться враженнями, висловлює свої судження. Наприкінці третього року життя спостерігаються перші прояви контекстного мовлення.

Интерес до книжки. Дитина із задоволенням слухає тексти художньої літератури, зокрема, фольклорні, легко запам'ятовує вірші й пісні, знає напам'ять народні пісні, забавлянки, віршики. Розуміє зміст коротких оповідань, казок без супроводу наочності, бере участь у іграх-драматизаціях за змістом художніх творів.

Основні освітні завдання

Розвивальні:

- сприяти розвитку слухових відчуттів (чути звуки природи, музичних інструментів, інтонацію голосу дорослого); мовного дихання, фонематичного слуху;
- заохочувати дітей до звуконаслідування;
- створювати умови для формування правильної звуковимови, забезпечуючи розвивальне мовленнєве середовище (правильна, чітка звуковимова людей навколо, неприпустимість сюсюкання, повторення дитячих слів, оптимальний темп мовлення);
- вправляти у правильній вимові голосних і приголосних звуків, у звуконаслідуванні й доборі рими;
- збагачувати та удосконалювати словник дитини назвами компонентів природного довкілля — рослин, тварин, трудових дій, словами на позначення ознак предметів, різних частин свого тіла;
- розвивати комунікативне мовлення — підтримувати мовленнєву ініціативу, словотворчість дитини, коментувати відповіді і розповіді дитини, обговорювати події дня, ставити запитання, що потребують розгорнутої відповіді; створювати умови для підтримки і розвитку мовленнєвих контактів між дітьми; спонукати до запам'ятовування казок, віршів, пісень.

Навчальні:

- формувати вміння чітко вимовляти звуки, двоскладові та трискладові слова; промовляти слова в різному темпі (швидко, повільно), з різною силою голосу (тихо, голосніше, голосно);
- вправляти в умінні застосовувати слова-ознаки форми, розміру, кольору; відношень (просторових, часових);

- навчати розуміти та використовувати узагальнювальні поняття (меблі, одяг, іграшки, посуд, їжа, засоби гігієни, транспорт, рослини, тварини тощо);
- ознайомлювати з назвами основних продуктів мистецької діяльності, матеріалів та знарядь, дій з ними;
- формувати вміння використовувати слова, що позначають деякі частини тіла, їхні функції, імена членів родини та інших дорослих, характер взаємин між ними та моральні якості людей;
- вправляти в умінні вживати різні частини мови, кличну форму; змінювати слова за числом, будувати різні за типом висловлювання, речення;
- ознайомлювати зі зразками художньої літератури та розповідати про персонажів твору, навчати розуміти і впізнавати окремі дії та сюжети за картинками, розуміти зміст оповідань, казок.

Виховні:

- формувати інтерес та позитивне ставлення до мовлення як засобу спілкування;
- виховувати звукову культуру мовлення, його мелодійність;
- виховувати звичку під час спілкування з іншими використовувати ввічливі слова та слова-вибачення; вести діалог, використовувати вербальні та невербальні засоби спілкування;
- формувати вміння застосовувати вербальні та невербальні засоби спілкування;
- виховувати доброзичливе ставлення до партнера по спілкуванню, здатність передавати його інтонаванням голосу та використанням слів співчуття, турботи, підтримки.

Організація життєдіяльності

Педагог створює сприятливі умови для сприйняття дитиною звуків природи (шум вітру, дощу, гавкання собаки, нявкання кішки, щebet пташок, кукурікання півня та ін.), музичних інструментів (вловлювати повільну й швидку гру, гру на сопілці й піаніно тощо), інтонації голосу дорослого (лагідну, сувору, веселу, питальну); відчуття наголосів у словах (іграшка, кімната). Він розвиває мовне дихання шляхом проспівування голосних звуків; фонематичний слух, навчаючи вловлювати слова, що відрізняються одним звуком і співвідносити їх з предметом (чашка — кашка, кішка — мишка — мушка), розвиває вміння слухати ритмомелодіку поетичної мови (потішок, забавлянок, віршиків), уловлювати римовані закінчення слів у кінці віршів («Заглянуло сонечко у моє віконечко»). Підґрунтям для збагачення словника дітей та активізації їхнього мовлення є чуттєвий досвід, тому педагог організовує з дітьми цільові прогулянки та спостереження.

Особливу роль відіграють живі об'єкти, сприймання яких сприяє утворенню найбільш повних, точних уявлень про ознаки предметів. З метою збагачення словника дітей звуконаслідувальними словами (*цівкати, квакати, гавкати, кукурікати*) дорослий спонукає дітей до звуконаслідування голосів знайомих тварин. Розглядаючи об'єкт, педагог використовує *показ із називанням*: звертає увагу дітей на об'єкт, за яким вони спостерігають, називає його, декілька разів повторює, запитує у дітей. Він заохочує дитину до вживання слова «красивий» в ході спостереження за об'єктами, явищами, предметами, творами мистецтва; навчає орієнтуватися у назвах основних продуктів мистецької діяльності (малюнок, музика, казка, вірш тощо), основних матеріалів та знарядь (олівець, фарба, пластилін, папір тощо); розуміти дії з ними (малювати, ліпити, конструювати, музикувати, розказувати, співати, театралізувати).

Вихователь вправляє дітей у правильному вживанні іменників у множині, узгодженні прикметників з іменниками в роді, числі; вживанні іменників з прийменниками «в», «на», «під», дієсловами в минулому і майбутньому часі; готує до оволодіння інтонацією запитання, вигуку; вправляє у змінюванні слів за зразком (один —

багато), утворенні числа слів (лялька — ляльки, рушник — рушники, дерево — дерева, книжка — книжки); приділяє увагу чергуванню голосних та наголосу (кіт — коти, стіл — столи); чергуванню приголосних звуків при зміні слів на позначення частин тіла (рука — у руці (булочка), нога — на нозі — на ніжках (черевички), вухо — у вусі (свербить, болить), око — в оці (порошинка). Вправляє у використанні мовних висловлювань залежно від ситуації: планування дій (*«Я візьму машинку. Буду їхати»*), звернення до інших; створює умови для засвоєння зразків діалогічного мовлення на основі програвання зразків дитячого фольклору — ігор-співанок, забавлянок (*«Ладі-Ладусі», «Зайчику-зайчику, де ти бував»*), епізодів із сюжету казок (*«Колобок», «Ріпка», «Рукавичка»*).

Педагог розвиває у дітей уміння уважно слухати та адекватно реагувати на почуте; розповідати про побачене й пережите; ставитись до людей відповідно до їхнього віку й статевої приналежності. Він підтримує словотворчість дитини, її прагнення вступати в контакт, відгукуватися на запитання й звернення, ознайомлює дитину зі зразками художньої літератури, зокрема читає та розповідає забавлянки, потішки, чистомовки, скоромовки; пропонує дитині завчити напам'ять та промовляти їх уголос разом з дорослим та самостійно. Читає короткі казки та оповідання, ініціює до розгляду ілюстрацій, пошуку на них персонажів твору. Розповідає казки, супроводжуючи їх пальчиковим чи настільним театром, виставлянням фігурок на фланелеграфі. Спонукає дітей розповідати, де хто з персонажів, що хто говорив, проговорювати разом з дітьми слова персонажів тощо.

З метою виховання звукової культури мовлення педагог використовує дидактичні ігри, вправи, рухливі ігри, розповіді зі звуконаслідуванням. Для розвитку слухової уваги проводить такі ігри: *«Впізнай, що це?»*, *«Що як звучить»*, *«Впізнай хто йде?»*, *«Впізнай, що роблять?»*, *«Чий голос?»* та ін.; мовленнєвого дихання: *«Вітерець»*, *«Чия кулька далі полетить?»*, *«Пускання човників»*, *«Метелик летить»*, *«Чия пташка далі полетить?»* *«Чий пароплав голосніше гуде?»*, дидактичні вправи на здування з долоні пелюсток, шматочків паперу, кульок, вати, пушинок кульбаби; сили голосу: *«Дме вітер»*, *«Ідіть із нами грати»*, *«Хто як кричить?»*, *«Тихо і голосно»*. Під час спостережень у довірливій вихователь виховує у дитини бережливе ставлення до предметів, результатів праці, природних об'єктів, бажання зберегти життя рослин, тварин. Використовуючи ляльковий театр, педагог закріплює її уявлення про довкілля, викликає бажання говорити, створює емоційно позитивний настрій, розвиває увагу, пам'ять, спостережливість, стимулює мовлення. Дорослий спонукає дитину до активного застосування виразних невербальних засобів для встановлення контактів (усмішку, приязний погляд, лагідний дотик, погладжування тощо); залучає її до участі у сюжетно-рольових іграх та іграх з будівельним матеріалом разом із старшими дошкільниками, під час яких дитина має змогу почути більш розвинене, організоване мовлення старших. У процесі читання казок та оповідань педагог виховує інтерес, емоційний відгук до персонажів художніх творів, моральні почуття, оскільки діти здатні дати елементарну оцінку персонажам: «поганий», «добрий»; заучує з дітьми колісанки, забавлянки, потішки, збагачує мовлення дитини образними виразами та поетичними рядками.

Важливо навчати дітей слухати ритмомелодіку поетичної мови (потішок, забавлянок, віршиків), уловлювати римовані закінчення в словах у кінці віршів (*«Заглянуло сонечко у моє віконечко»*); чітко вимовляти звуки у словах, договорювати слова (промовляти їх повністю), не оглушувати дзвінких приголосних (*дід, гриб, казка, берізка, кізка*); вимовляти слова зі збігом приголосних (*мовчати, хустка, ведмедик, іграшка*), приголосні на початку і в кінці слова (*Галя, Валя, груша, зайчик, хлібчик*); трискладові слова (*голова, колобок, кімната, весело*). Педагог формує вміння утворювати пестливі слова й розрізняти пари слів (*заєць — зайчик, білка — білочка, лялька — лялечка, гарно — гарнісінько, тихо — тихесенько тощо*). Здійснюючи диференційовану роботу з дітьми, які виявляють підвищений інтерес до мовлення, педагог навчає їх чітко вимовляти

звук [о] в ненаголошених складах (*вода, молоко, колобок*); твердо вимовляти приголосні перед е, и (*весело, легко, липа, вишня, картина*); вимовляти звуки [йі], що позначаються буквою і (*їжак, їсти, поїхати, їхати*); вимовляти твердо звук [ч] (*чай, чашка, хлопчик, дівчинка*) (за умови, що у дитини відсутнє «цикання», бо тоді потрібно працювати з логопедом); вимовляти звук [г] (*Галія, іграшка, гратися, гра*); диференціювати звуки [г] і [ґ] у словах *гуля, тава, гав-гав*; вимовляти м'яко звук [ц'] (*стілець, палець, кінець*); вимовляти кінцеві -е, -є у дієслівних формах (*несе, іде, співає*); м'яко вимовляти кінцевий [т'] у дієслівних формах (*спить, сидить, ходить*).

Вихователь спонукає дітей до засвоєння слів, якими позначають: спорідненість (*рідний, знайомий, чужий*); ім'я вихователя, знайомих дорослих (без по-батькові, краще: *тьотя ...*, або, у західних регіонах, де це звично, — *пані*); вік (*дитина, молодий, дорослий, старий*); стать (*хлопчик — він, дівчинка — вона, чоловік — він, жінка — вона, дідусь — він, бабуся — вона*); ввічливе звернення (*слова вітання, прощання, подяки*); фізичні характеристики людини (*високий — низький, товстий — худий*), частини тіла (*голова, волосся, обличчя, спина, руки, ноги*), спілкування з людьми (*слухати, говорити, запитувати, відповідати*); навчає орієнтуватися у назвах моральних характеристик людей (*приємна — неприємна, добра — зла, чемна — нечемна тощо*); знати назву своєї країни, національність її жителів, кілька назв інших країн світу.

Здійснюючи диференційовану роботу з дітьми, які виявляють підвищений інтерес до мовлення, педагог приділяє увагу вимові слів спільного лексичного фонду російської й української мов, які, однак, відрізняються: одним чи кількома звуками (*дождь — дощ, куст — кущ, место — місце, шкаф — шафа*), місцем наголосу (*комната — кімната, игрушка — іграшка, маленький — маленький, высоко — високо, висит — висить*), словотворчими елементами — суфіксами, префіксами (*зайчонок — зайчєня, гусенок — гусєня, рассказывать — розповідати*). Батьки й педагоги приділяють увагу засвоєнню дитиною значення і вимови слів, властивих лише українській мові (*ліжко, лялька, ковдра, очі, заплющити (очі), багато, ось, тут, так, ні*). Формуючи граматичні уміння дітей, педагог навчає їх вживати слова протилежні за значенням (*великий — малий, високий — низький, далеко — близько*); слова, що позначають кількість предметів (*багато, мало, один*); місцезнаходження предметів відносно себе (*тут, там, біля (чогось), далеко, близько, попереду, позаду, угорі, внизу на, під, за, поряд*); предметів, що пов'язані з орієнтуванням у часі (*спочатку, тепер, скоро, потім, довго*); вказівні слова (*ось, це*); стверджувальне «так» і заперечне «ні»; формує уміння вживати кличну форму під час звертання до дітей та дорослих (*Іванку, Марійко, Тетяно, тьотю, тітонько Лідо*); запитувати, вживаючи питальні слова (*що, де, який, коли*); розповідає, хто що робить, хто який, що яке (*білочка стрибає, вона руденька*). Навчає дітей розповідати: що для чого, будуючи складну конструкцію із сполучником «щоб»: *книжка, щоб читати, лялька, щоб гратися* (за запропонованим дорослим зразком); чого скільки, вживаючи сполучник «а» (*діток багато, а стільчик один*); розповідати, що де, вживаючи слова «ось», «тут», «там» та займенники «він», «вона» (*Ось лялька. Вона велика. Там зайчик. Він спить*), будувати висловлювання, вживаючи антоніми (*ведмедик великий, а білочка маленька тощо*); складати речення різні за типом висловлювання, правильно узгоджувати слова в реченні, самостійно конструювати просте речення з двох, трьох, а потім і більше слів. Дорослий спонукає дітей до відтворення змісту казок за допомогою запитань, залучає до ігор-драматизацій та театралізованих ігор за змістом добре знайомих казок під музичний супровід з нескладними атрибутами (*хустинкою, шапочкою, хвостиком*); показує вистави різними видами театру за змістом знайомих казок.

Педагог навчає вживати українські форми імен дітей (*Марійка, а не Маша, Михайлик, а не Міша*), а також їх кличні форми; вимовляти дієслівні форми (*ми їмо, він їсть, хлопчик іде, стоїть*); вживати прийменники до, з, біля (*іду до мами, Іванко з Танєю*

(їдуть), м'ячик біля столу); вживати українських питальні (що, де, який, коли) та вказівні слова (ось, це, тут), запитуючи чи називаючи предмети довкілля (Що це?, Де ведмедик?, Ось лелека, Тут ведмедик). Розвиваючи комунікативне мовлення дитини, педагог вправляє її у використанні мовних висловлювань залежно від ситуації: планування дій (Я візьму машинку. Буду їхати), звернення до інших. Також педагог навчає дитину вести діалог, відповідаючи на запитання: дорослий показує іграшку (Що це? (хто це?): «Це — киця». Як киця каже? «Няв-няв!». Яка киця? «Маленька, пухнаста». Киця хоче їсти. Що дамо киці?); звертатися до інших дітей, пропонуючи разом погратися або поділитися іграшкою.

Важливо прищеплювати дітям елементарну культуру мовлення, застосовуючи з цією метою дидактичні ігри, вправи, рухливі ігри, розповіді зі звуконаслідуванням; заохочувати прагнення дитини наслідувати правильне мовлення людей навколо, озвучувати персонажів казок, брати участь у іграх-інсценізаціях, емоційно висловлюватися про іграшки, про те, що зображене на картинці, про прочитане; впізнавати та називати знайомі природні об'єкти, предмети побуту, засоби руху, людей. Слід також заохочувати дитину до вживання емоційно забарвлених слів та слів, що передають її естетичні переживання (чистий, брудний, красивий); давати дитині змогу отримувати яскраві, емоційні, доступні за змістом враження від довкілля; ознайомлювати її з живими об'єктами, оскільки такий об'єкт викликає значно більше мовленнєвих реакцій, ніж його зображення на картинці; стимулювати інтерес до читання казок, оповідань, виховувати моральні якості (чесність, справедливість, гуманність, відповідальність, працелюбність) на основі змісту прочитаного; не вживати у своєму мовленні лайливих, образливих слів, які принижують дитину та гальмують її мовленнєвий розвиток.

Показники мовленнєвої компетентності дитини у віці трьох років

Знання	<p><i>Фонематичний слух, звуковимова.</i> Дитина чує звуки мови відповідно до їх фонематичних ознак, впізнає неправильно вимовлені слова, розрізняє правильну і неправильну вимову; вимовляє правильно всі голосні та приголосні звуки, крім шиплячих [ж], [ч], [ш], [щ] та звука [р]; вдається до звуконаслідування.</p> <p><i>Словниковий запас.</i> Знає назви тварин і рослин, слова, пов'язані з орієнтуванням у часі, слова, що передають місцезнаходження предметів у просторі, позначають якості предметів, їх колір, розмір; розуміє прості фрази, пов'язані з побутовими ситуаціями, процесами, подіями, ігровими діями.</p> <p><i>Граматичні уміння.</i> Знає всі граматичні категорії та їх синтаксичне вираження: основні відмінкові форми, суфікси зменшення, збільшення, пестливі; розуміє відмінність між чоловічою і жіночою статтю; засвоює сполучники «і», «а», «то», «коли», «як», «тільки», «значить», «тому що», «де», «щоб», «зате», «який», «котрий».</p> <p><i>Комунікативне мовлення.</i> Розуміє мовлення людей навколо, може брати участь у різних формах діалогу: звертається до інших, відповідає на запитання, веде розмову з однолітками та іншими дітьми; вміє говорити з дорослим «по черзі»; веде короткий діалог, бесіду; знає слова, спрямовані на налагодження контактів з іншими, ввічливі слова, слова-вибачення; розуміє, що слід утримуватися від образливих слів; вживає слова, що передають характер взаємин людей, називає їхні соціальні ролі; розуміє теперішній і майбутній час, запитання дорослого, легко повторює фрази, що чує.</p> <p><i>Інтерес до книжки.</i> Знає зміст невеликих оповідок і казок про людей, тварин; знає напам'ять народні пісні, забавлянки, віршики, розуміє зміст тексту без супроводу наочності</p>
---------------	---

Уміння	<p><i>Фонематичний слух, звуковимова.</i> Прагне правильно вимовити голосні й прості приголосні, вдається до звуконаслідування; не лише вказує на особливості вимови іншої дитини, а й виправляє її.</p> <p><i>Словниковий запас.</i> Використовує всі частини мови, окрім дієприслівників і прислівників; називає словами знайомі рослини і тварин; наслідує звуки тварин та природи, пов'язані з орієнтуванням у часі, вказують на місцезнаходження природних об'єктів у просторі відносно себе; виконує дії за вказівкою дорослого: загальні, конкретні, складні системні дії, складні словесні доручення; впізнає і називає предмети, зображені на картинці та кубиках; намагається словесно переказати дорослому подію, випадок; називає предмети харчування, одягу, меблі, іграшки, частини обличчя і тіла, транспорт; частини свого тіла; висловлюється з приводу свого стану, важливих подій свого життя.</p> <p><i>Граматичні уміння.</i> Вживає речення з трьох і більше слів; називає кілька зображень на картинці; ставить запитання («Що це?», «Де?», «Чому?», «Як?»); розуміє і починає вживати займенники «моє», «ти», «ми», «вони»; короткими реченнями супроводжує свої предметні дії, правильно оформлює висловлювання (зміни слів за числами, часом, відмінками; утворення зменшено-пестливих найменувань, дієслів завершеного-незавершеного виду).</p> <p><i>Комунікативне мовлення.</i> Проявляє мовленнєву активність, багато говорить не лише з близькими людьми, а й з іншими дорослими та дітьми; вдається до словотворення, римованості мови, до перших спроб самостійного складання казок; її неологізми охоплюють усі частини мови; може зв'язно розповісти про себе, вживає займенник «я»; використовує різні форми звернення: наказ, заборона, дозвіл, скарга, заклик, наслідування; говорить не лише про ті предмети і явища, що її оточують, а й про ті, що відсутні навколо, про минулі й майбутні події, дитячі почуття та переживання.</p> <p><i>Интерес до книжки.</i> Розповідає зміст улюблених казок з допомогою запитань вихователя; читає напам'ять народні пісні, забавлянки, вірші, використовує засоби інтонаційної виразності</p>
Базові якості	<p><i>Сприйнятливність.</i> Диференціює правильну й неправильну вимову звуків; уважно вслухається у мовлення людей; запам'ятовує та повторює нові слова, вирази, фрази; невеличкі вірші, забавлянки, потішки; запам'ятовує зміст казок; може відтворити окремі дії улюблених персонажів.</p> <p><i>Самостійність.</i> За власною ініціативою називає предмети, зображені на картинці, називає звуконаслідувальними словами автомобіль, собаку, кішку; близьких людей, які відсутні в цей момент; вербалізує своє бажання спілкуватися, гратися, займатися з кимось; розглядає ілюстровані книжки, пробує самостійно складати казки.</p> <p><i>Гідність.</i> Ображається, якщо висміюють неправильне вимовляння нею звуків та слів; відстоює право на висловлювання своєї думки.</p> <p><i>Допитливність.</i> Звертається до дорослого із запитаннями: «Що це?», «Де?», «Чому?», «Як?».</p> <p><i>Людяність.</i> Уміє привітно вітатися та прощатися з дорослими та однолітками, використовує слова, що виражають прохання, вдячність, запитання, адекватно реагує на доручення дорослого, радо на них відгукується; вербалізує враження від його виконання; дотримується моральних правил у спілкуванні з дітьми та наполягає на їх дотриманні іншими; намагається дотримуватися правил мовленнєвої поведінки.</p> <p><i>Креативність.</i> Проявляє схильність до словотворчості, добирає та римує слова; відображає елементарні образні дії деяких персонажів, виявляє елементи творчості під час підбирання атрибутів для певної ролі</p>

ДОДАТКИ

Додаток 1

**Орієнтовний розподіл часу
при організації життєдіяльності дітей протягом дня**

Режимні моменти	Орієнтовний розподіл часу	
	другий рік життя	третій рік життя
Вдома		
Підйом, ранковий туалет	6:30–7:00	6:30–7:00
У дошкільному закладі		
Ранкова зустріч дітей, ігри, індивідуальні заняття, ранкова гімнастика	7:30–8:05	7:30–8:15
Підготовка до сніданку, сніданок	8:05–8:50	8:15–8:45
Ігри, підготовка до навчально-пізнавальної діяльності	8:20–9:15	8:45–9:00
Фронтальні, групові та індивідуальні заняття	8:45–9:00–9:15	9:00–9:30
Підготовка до прогулянки, прогулянка	9:15–11:00	9:30–11:30
Повернення з прогулянки, підготовка до обіду, загартовувальні процедури	11:00–11:30	11:30–11:45
Обід, підготовка до сну	11:30–12:10	11:45–12:30
Сон	12:10–15:10	12:30–15:00
Поступовий підйом, загартовувальні процедури	15:10–15:30	15:00–15:20
Ігри-заняття, фронтальні та групові заняття	15:30–15:45– 16:00	15:20–15:35– 15:50
Підготовка до прогулянки, прогулянка, ігри, індивідуальна робота, повернення з прогулянки, індивідуальні заняття	15:30–16:20	15:20–16:20
Підготовка до вечері, вечеря	16:20–16:50	16:20–16:50
Прогулянка, повернення додому	16:50–18:00	16:50–18:00
Вдома		
Прогулянка	18:00–19:30	18:00–20:00
Спокійні ігри, гігієнічні процедури	19:30–20:00	20:00–20:30
Підготовка до нічного сну, сон	20:00–6:30	20:30–6:30

Примітка. За умови чотириразового харчування розподіл часу при організації життєдіяльності дітей протягом дня змінюється.

Додаток 2

Орієнтовний розподіл занять на тиждень

Вид заняття	Орієнтовна кількість занять на тиждень	
	другий рік життя	третій рік життя
<i>Художньо-естетичний розвиток</i>		
Музична діяльність	2	2
Образотворча діяльність	1	1
Конструювання	1	1
<i>Фізичний розвиток</i>		
Фізкультура	2	2
<i>Пізнавальний розвиток</i>		
Сенсорний розвиток	1	1
Ознайомлення з довкіллям	1	1
<i>Мовленнєвий розвиток</i>		
Розвиток мовлення, художня література	1	2
Усього	9	10

Примітка. Тривалість занять поступово, з дорослішанням дітей збільшується: для дітей другого року життя — до 10 хв., для дітей третього року життя — по 10–15 хв.

Додаток 3

Вправи для забезпечення рухової активності дітей раннього віку

Вправління в основних рухах

Ходьба. Ходити «зграйкою» у звичайному темпі, заданому напрямку, по колу, змінюючи напрямок, обминаючи предмети; парами по колу, тримаючись за руки; приставними кроками вперед, у сторони. Використовувати імітаційні види ходьби (як курочки, слоники, конячки, курчата, мишенята, лисички). Заохочувати дітей переходити від ходьби до бігу.

Вправи з рівноваги. Ходити по доріжці, дошці, покладеній на підлогу. Згодом — по похилій дошці (ширина — 25 см, довжина — 1,5–2 м), край якої піднято на 10–15 см, та сходити вниз. Переступати через перешкоди: кубики, палицю або шнур, підніматися на горбочки.

Вправи з бігу. Бігати зграйкою у заданому напрямку до 10 м, до означеного предмета й від нього, в різних напрямках, не наштовхуючись один на одного; наздоганяти предмети, що котяться. Бігати у колоні невеликими групами та всією групою, по доріжці завширшки 35–25 см, з предметами (ляльки, стрічки). Бігати в середньому (15–20 с.) та повільному (30–50 с.) темпі.

Вправи з повзання та лазіння. Перелізати через колоду, лаву. Повзати на колінах та кистях рук у різних напрямках, до предмета на відстані 4–5 м, по доріжці між двома паралельними лініями (собачки, кішечки, ведмедики зі звуконаслідуванням). Підлізати під мотузку, дугу заввишки 30–40 см, пролізати в обруч. Лазити по драбинці (до 1–1,5 м) приставним кроком, по похилій дошці, гімнастичній стінці.

Вправи з кочення, кидання, ловіння. Скочувати м'яч, кульки по похилій площині. Котити м'яч двома та однією рукою з положення сидячи чи стоячи, один одному на відстані 1–1,5 м. Прокочувати м'яч під дугою на відстань до 1 м по доріжці, по покладеній на підлогу дошці; збивати м'ячем предмети (кубики, кеглі). Кидати маленький м'яч

однією рукою на дальність, через мотузку, яку тримають на рівні грудей, голови, а згодом вище голови дитини; кидати великий м'яч уперед двома руками знизу, від грудей, з-за голови; кидати м'яч дорослому та ловити його (на відстані до 1 м). Кидати предмети правою та лівою рукою в горизонтальну ціль, великий м'яч обома руками знизу в горизонтальну ціль, маленький — у вертикальну, розміщену на рівні очей дитини, з відстані 1–1,5 м.

Вправи зі стрибків. Підстрибувати на місці на обох ногах, з пересуванням уперед та дістанням до предметів, розміщених на рівні піднятої руки дитини, а згодом — на 10 см вище від неї. Перестрибувати через лінію, мотузку, палицю, що лежить на підлозі, дві паралельні лінії (відстань 15–30 см). Стрибати в довжину з місця, відштовхуючись двома ногами. Зістрибувати з предметів заввишки 10–15 см (куб, лава).

Загальнорозвивальні вправи

Вправи для рук і плечового пояса. Піднімати руки вперед, угору, в сторони, опускати вниз, згинати й розгинати перед грудьми, розводити їх у сторони, відводити назад за спину. Плескати в долоні перед собою, над головою. Розмахувати руками вперед-назад (з положення руки вниз), виконувати махи над головою і перед собою. Стискати й розпрямляти пальці рук.

Вправи для ніг. Ходити на місці, вперед, в сторони, назад. Присідати, тримаючись за опору. Згинати й розгинати одну ногу в коліні, стоячи на другій. Підніматися на носки, виставляти ногу вперед на п'ятку, ворухити пальцями, згинати й розгинати стопи, ритмічно присідати й випрямляти ноги.

Вправи для тулуба. Сидячи на підлозі й повертаючи тулуб праворуч і ліворуч, передавати предмет; стоячи, нахилити тулуб уперед, у сторони, випрямляти, робити повороти вправо, вліво. Лежачи на спині, піднімати й опускати ноги та рухати водночас руками і ногами. Стоячи на колінах, сідати на п'ятки і підніматися. У положенні лежачи, перевертатися зі спини на бік, на живіт.

Шиккування та перешиккування. Шикуватися у коло підгрупами та всією групою, тримаючись за руки, в колону один за одним, у пари.

Додаток 4

Орієнтовний репертуар ігор-забав, художніх творів для театралізації для немовлят та дітей раннього віку

Вік немовляти

Ігри: «Сорока-Ворона», «Коза рогата».

Покази-розваги: «Сорока-Білобока», «Хованки», «Поїхали-поїхали», «Іде коза рогата», «Ладки-Ладусі».

Вірші Наталі Забіли, Грицька Бойка, Агнії Барто.

Ранній вік

Ігри-імпровазації: «Ладки-Ладусі», «Гу-гу-ту», «Печу, печу хлібчик», «Сорока-Ворона», «Летів горобчик», «Прилетіла зозуленька», «Вийди, вийди, сонечко», «Гоп-гоп, козуню», «Ой чук, чук».

Імпровізація-забава «Пташка маленька».

Імпровізації-жарти: «Сидить Василь на припічку», «Котику сіренький», «Зайчику, зайчику», «Кую-кую чобіток».

Настільні театри та драматизації «Пішла киця по водицю», «Бім-бом».

Додаток 5

Орієнтовний перелік художніх творів для дітей раннього віку

Усна народна творчість

Колискові: «А-а, коточок», «А-а, мій маленький», «Баю, баю, дитино», «Баю-баю-баю», «Кіт-воркіт», «Колисанка», «Колисонько, колисонько», «Люлі, люлі, люлі», «Ой котику, котику», «Ой спи, дитя, без сповиття», «Пішов коток на торжок», «Повішу я колисочку», «Прийди, сонку, в колисоньку», «Спати час. Спіть до ранку».

Народні пісні: «Ладки-ладусі», «Кую-кую, чобіток», «Гу-ту-ту! Качка йде», «Два півники, два півники», «Печу, печу хлібчик», «Диби, диби», «Дивний звірок», «Рано-вранці на луку», «Летів горобчик», «Сорока-Ворона», «Іде коза рогата», «Пташка маленька», «Бавимо найменших», «Наш хлопчик», «Пальчик, пальчик, що робив?», «Чуки, чуки», «Водичко, водичко!», «Пес і лисиця»;

Заклички: «Сонечко, сонечко», «Прийди, прийди сонечко», «Іди, іди дощику», «Дощичку, дощичку», «Дощик, дощик перестань», «Ой вітре-вітроньку».

Народні казки: «Курочка Ряба», «Ріпка», «Колобок», «Рукавичка».

Твори українських та зарубіжних авторів

Вірші:

- Агнія Барто, «Ведмедик», «Конячка», «М'ячик», «Сонечко».
- Валентин Берестов. «Хвора лялька».
- Іванна Блажкевич. «Колискова», «А ти не такий?», «Новий рік».
- Грицько Бойко. «Хлюп, хлюп, водиченько», «Маля-немовля», «Бублики», «Морозець, морозець!», «Дощик, дощик», «Ясне сонечко не гріє», «Перші крапельки весни», «Сонечко», «Ти не бійся, Милочко», «Перу, перу платтячко», «Люда милитись не хоче», «Я вже велика дівчинка», «Майбутній адмірал», «Вишенька», «Сіяв півничок горох», «Качечка», «Ведмедики», «Зайчик», «Кізоньки-брикалочки», «Білочка», «Козуля», «Гуси-гусенята», «Побігайчик», «У слона болить нога».
- Микола Вінграновський. «Прилетіли гуси, сіли у воротах», «Теплий дощик-срібнопад».
- Платон Воронько. «Ходить сон», «Доня хоче спати», «Кіт не знав», «Кіт у чоботях», «Друзяки», «Чому чапля стоїть на одній нозі», «Хвіст», «Дід Мороз несе мішок», «Муха-звір».
- Євген Гуцало. «Сорока-корова», «Засміявся наш собака», «По дорозі лізе рак», «Миша», «Горщик».
- Галина Демченко. «Білочка», «Водичка», «Калач», «Таня».
- Олена Журлива. «Красоля і горох», «Наш Воркотик».
- Любов Забашта. «Мак».
- Наталя Забіла. «Ладки, ладоньки, ладусі», «Ой чук, чуки», «Курочка», «Кульбаба», «Пісенька».
- Роман Завадович. «Вмиєм, діти, личка!».
- Валентина Каменчук. «Капці», «Вишиванка».

- Анатолій Камінчук. «Світлячок», «Котики», «Котики вербові», «В гостях у білочки», «Останній листочок», «Ведмежі сни», «Кіт Василь», «Коник гривую трясє», «Гойдашечки», «Півникове горе», «Вишенька».
- Анатолій Качан. «Абрикоса».
- Тамара Коломієць. «Спіть до ранку», «Дятел», «Йоржик», «Котику-воркотику», «Праля», «Їжаки», «Хиталочка-гойдалочка».
- Лідія Компанієць. «Напечу оладки».
- Анатолій Костецький. «Мишеня лягає спати», «Сонечкова мама».
- Петро Король. «Півник-дудар», «Котик умивається».
- Вадим Крищенко. «Зайченятко», «Ясен».
- Володимир Лучук. «Чорний жук», «Принесемо криницю», «У квітник побіля хати».
- Самуїл Маршак. «Вусатий-смугастий», «М'яч».
- Андрій М'ястківський. «Полягали ладки», «Киця прокидається».
- Зоя Олександрова. «Вранці», «Смачна каша», «Сама», «Катруся в яслах».
- Олександр Олесь. «Качечка», «Киця».
- Олег Орач. «Будьмо друзі», «Гусак», «Соняшник».
- Віра Паронова. «Очі», «Ніс», «Вуха», «Ноги», «Щоки».
- Катерина Перелісна. «Тупу, тупу, тупенята», «Дибу-дibu-дибки», «Курка і курчатка», «Дощик», «Для потішечки», «До річки», «Черевички».
- Лідія Повх. «Ой, не жарти», «На ставку», «Жук».
- Марія Познанська. «Ой котику-коточку», «Коза», «Корівка», «Моя ляля», «Здрастуй, сонечко!», «Сніг іде».
- Новачок Тарас. «Коли киця любить, коли сердиться», «Півень», «Зайчики», «Здрастуй, хлопчику маленький!».
- Леонід Полтава. «З лісу зайчики ішли», «Гномики-музики», «Самі складімо пісеньку».
- Олена Пчілка. «Метелик», «Дитяча пісенька».
- Петро Ребро. «Соняхи», «Журився їжачок», «Важке слово», «Юля і зозуля».
- Богдан Чепурко. «Ковалі», «Зайчики-півпальчики», «Пес Савка».
- Дмитро Чередниченко. «Хитрий Няв», «Білі лисиці», «Гусячі лапки».
- Галина Чорнобицька. «Гулі, гулі, голуби».

Оповідання:

- Володимир Сутєєв. «Курча та каченя», «Троє кошенят».
- Лев Толстой. «Діду було сумно», «Пішла Катруся», «У Груні не було ляльки», «Слухай мене», «У Розки були цуценята».

Додаток 6

Орієнтовний музичний репертуар

Вік немовляти

Слухання музики

«Колискова», укр. нар. мелодія; «Люляю-люляю», укр. нар. мелодія; «Ой ти, котечок», укр. нар. колісанка; «Ой за гаєм, гаєм», укр. нар. мелодія; «Ой лопнув обруч», укр. нар. мелодія; «Козлик», укр. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Чобітки», муз. А. Філіпенка, сл. Т. Волгіної (пер. М. Сингаївського); «Козлик», укр. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Курочка-чубарочка», муз. Т. Шутенко; «Пташечка», муз. та сл.

Н. Грабовської, оброб. І. Кишка; «Кішка», муз. А. Александрова; «Конячка», муз. О. Тілічеєвої; «Вечірня зірка», муз. Р. Шумана; «Солодка мрія», муз. П. Чайковського; «Колискова», муз. А. Лядова; «Колискова», муз. Д. Тюрк; «Колискова», муз. П. Чайковського; «Колискова», муз. Дж. Пуччіні; «Колискова», муз. М. Римського-Корсакова; «Турецький марш» (рондо в турецькому стилі), муз. В. Моцарта; «Маленька нічна серенада-рондо», муз. В. Моцарта; «Анданте із симфонії № 35», муз. В. Моцарта; «Соната для двох фортепіано» К. 448: II. Анданте, муз. В. Моцарта; «Менует», муз. В. Моцарта.

Музично-ритмічні рухи

«Брязкальце», рос. нар. мелодія; «Дибки, дибки», укр. нар. пісня; «Сорока-ворона», муз. В. Верховинця; «Ладки-ладусі», рос. нар. мелодія; «Сонечко», муз. Е. Снісарук, сл. А. Барто (пер. укр. мовою); «Ведмедикові спати час», муз. Г. Гриневича, сл. Т. Волгіної; «Бубонці», муз. М. Красєва; «Поплещемо в долоні», «Гопак», муз. Я. Степового та інше.

Гра на дитячих музичних інструментах

Ознайомлювати з музичними іграшками (брязкальцем, музичним молоточком тощо).

Ранній вік

Другий рік життя

Слухання музики

«Ранок», муз. Г. Гриневича, сл. С. Прокоф'євої; «Дощик», укр. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Вийди, вийди, сонечко», укр. нар. пісня; «Котику сіренький», укр. нар. мелодія в обр. Т. Шутенко; «Чобітки», муз. А. Філіпенка, сл. Т. Волгіної; «Пташка», муз. Т. Потапенко, сл. Н. Найдьоновой; «Моє лоша», муз. О. Гречанінова; «Колискова», муз. А. Філіпенка; «Нумо, зайчику, танцюй», муз. А. Філіпенка, сл. Т. Волгіної; «Потанцюємо веселіше», укр. нар. мелодія в оброб. І. Прача; «Жучок», укр. нар. пісня; «Пташка та пташенята», муз. О. Тілічеєвої та інше.

Підспівування та спів

«Туп-туп», муз. М. Красєва, сл. Н. Френкель; «Собачка», муз. М. Раухвергера, сл. Н. Комісарової; «Ладки-ладусі», рос. нар. пісня в оброб. Т. Шутенко; «Так-так-так», муз. О. Тілічеєвої, сл. Ю. Островського; «Трикутник», муз. Т. Шутенко, сл. В. Кукловської; «Це ялиночка у нас», муз. Ю. Слонова, сл. В. Малкова; «Водичка», муз. О. Тілічеєвої, сл. А. Шибицької; «Поросята», муз. і сл. Ж. Калюжної; «Мамі усміхаємось», муз. В. Агафонникова, сл. З. Петрової; «Киця», муз. А. Александрова, сл. Н. Френкель та інше.

Музично-ритмічні рухи

«Марш», муз. В. Моцарта; «Марш і біг», муз. Р. Рустамова; «Кроки», муз. Л. Дичко, сл. Т. Коломієць; «Крокуємо разом», муз. М. Раухвергера, сл. О. Коробко; «Ось як ми уміємо», муз. О. Тілічеєвої, сл. Н. Френкель; «Айда», муз. Т. Потапенко, сл. І. Ільїної; «Танок з лялькою», муз. Л. Дичко, сл. Т. Коломієць; «Бубон», муз. М. Красєва, сл. Н. Френкель; «Танок», муз. Т. Попатенко; «Веселий танок», укр. нар. мелодія; «Гопачок», укр. нар. мелодія; «Танок-запрошення» під укр. нар. мелодію в оброб. Т. Шутенко, сл. В. Кукловської; «Ой за гаєм, гаєм», укр. нар. мелодія в оброб. Я. Степового; «Танок цукерок», муз. і сл. Ж. Калюжної; «Новорічний хоровод», муз. і сл. Ж. Калюжної; «Дітоньки малесенькі», муз. і сл. Ю. Михайленко.

Гра на дитячих музичних інструментах

Ознайомлювати з різноманітними музичними іграшками.

Третій рік життя

Слухання музики

«Листочок золотий», муз. і сл. Н. Вересокої; «Жарт», муз. Й. С. Баха (фрагмент); «Ой, баю мій, баю», «Іде, іде дід, дід», «Ой, сніжку, сніжку білесенький» — укр. нар. пісні; «Весело-сумно», муз. Л. Бетховена; «Діти та курчата», муз. Т. Шутенко, сл. В. Кукловської; «Про ведмедика», муз. А. Філіпенка, сл. В. Кукловської; «Киця», муз. А. Александрова, сл. Н. Френкель (пер. укр. мовою Н. Андрусич та Т. Хомич); «Пісня про дощик», муз. і сл. Н. Козак; «Каченята», муз. і сл. Н. Козак; «Ялинка», муз. Н. Рутько, сл. Ж. Калюжної; «Шарманка», муз. Д. Шостаковича; «Полька», муз. С. Майкапара; «Котику сіренький», укр. нар. пісня в оброб. М. Вериківського; «Котику сіренький», укр. нар. мелодія/пісня; «Анданте до мажор (Кехель, № 1а)», муз. В. Моцарта; «Алегро до мажор (Кехель, № 1б)», муз. В. Моцарта та інші.

Співи

«Гоп, гоп, гу-ту-ту», «Лю-люлі, полетіли гулі» — укр. нар. пісні; «Ялинка», муз. Т. Потапенко, сл. Н. Найдюнової; «Спи, мій ведмедика», муз. О. Тілічеєвої, сл. О. Островського; «Пиріжки», муз. А. Філіпенка, сл. В. Кукловської; «Машина», муз. Т. Попатенко, сл. Н. Найдюнової; «Ладки-ладусі», рос. нар. пісня; «Пташка», муз. М. Раухвергера, сл. А. Барто (пер. укр. Н. Андрусич та Т. Хомич); «Півник», мелодія і сл. А. Матліної, оброб. Р. Рустамова (пер. укр. Н. Андрусич та Т. Хомич); «Шиєм чоботи коту», муз. Т. Шутенко; «Сонечко»; «Бобик», муз. Т. Потапенко, сл. Н. Надольного (укр. текст В. Моруги); «Калачі», муз. О. Тілічеєвої, сл. М. Булатової та інші.

Музично-ритмічні рухи

Ігрові вправи: «Ходимо-бігаємо», муз. О. Тілічеєвої; «Веселий марш», муз. І. Кишка; «Ми йдемо», муз. Р. Рустамова; «Вправи з хусточками», муз. Я. Степового та інші.

Таночки: «Танок осінніх листочків», муз. А. Філіпенка, сл. Є. Макшанцевої; «Пташки», муз. А. Караманова; «Танок з ляльками», на укр. нар. мелодію, оброб. Т. Шутенко; «Гопачок», на укр. нар. мелодію, оброб. М. Раухвергера; «Ляльки танцюють», на укр. нар. мелодію, оброб. В. Зентарського; «Веселий танок», укр. нар. мелодія; «Ми по колу підемо...» муз., сл. та рухи Л. Кім; «Гойда-да», муз. Е. Снісарук, сл. Н. Забіла; «Горобиний салют», муз., сл. та рухи Л. Кім; «Чепурушечки», муз., сл. та рухи Л. Кім; «Дружно писанки візьмемо», муз. Н. Рубальської, сл. В. Шкльоди та інші. Ігри: «Гра з брязкальцями», муз. А. Філіпенка, сл. Є. Макшанцевої; «Гра з бубном», укр. нар. мелодія; «Зайчики і лисичка», муз. Г. Фінаровського, сл. В. Антонової; «Діти і ведмідь», муз. Т. Шутенко, сл. І. Плакіді; «Ляльку заховаю», муз. І. Кишки, сл. В. Кукловської; «Кошенята і кішка», муз. В. Вітліна; «Будуємо дім», муз. Т. Шутенко, сл. В. Кукловської; «Політаємо», муз. А. Філіпенка; «Де ж це наші ручки?», муз. Т. Ломової, сл. Плакіді та інші.

Гра на дитячих музичних інструментах

Ознайомлювати з різноманітними музичними іграшками (механічними, глиняними свищиками тощо) та дитячими музичними інструментами: молоточком, бубном, барабаном, дзвіночком.

Додаток 7

Вік немовляти

Дорослий спонукає дитину до повторення звукокомплексів, що імітують «розмову» (*гу, агу, аку-у, ду-ду-аду, бу-бу*), окремих звуків та складів (*ба-ба, та-та, ма-ма*).

Дорослий стимулює дитину до вимови слів-складів (*на, па, ма, ба, та*) та перших слів-позначень (*мама, тато, дядя, баба, тьотя, гав-гав, кис-кис, му* та ін.), слів на позначення окремих дій (*дай, на* та ін.); стимулює до засвоєння та вживання правильного слова (*коко — яйце, моня — молоко, ляля — лялька, гав-гав — собачка, тік-так — годинник, бі-бі — машинка, ко-ко-ко — курочка* та ін.).

Ранній вік

Дорослий розвиває здатність дитини розрізняти і називати чотири стани погоди: світить сонце, дме вітер, іде дощ (сніг), хмари затулили сонце; називати компоненти природного довкілля та їх якості: *пісок сухий (мокрый), вода тепла (холодна), ґрунт (глина, пісок) сухий — твердий, а мокрий — м'який, сніг (лід) холодний*; називати рослини: *дерево (береза, каштан та ін.), квітка (троянда, айстра та ін.), трава*; їх будову (*стебло, стовбур, листя*), колір (*червоний, синій, зелений, жовтий*), розмір (*велике, маленьке*), поверхню (*м'яка, тверда, гладка*); розрізняти овочі та фрукти за смаком; називати свійських та диких тварин (*кінь, корова, коза, собака, кішка, півень, курка, гуска, качка, ластівка, сорока, ворона, зозуля, вовк, ведмідь, заєць, їжак*), їх дитинчат (*теля(тко), лоша(тко), козеня(тко), курча(тко), гусеня(тко)*); частини тіла (*голова, тулуб, ноги, хвіст*); характерні зовнішні ознаки тварин (*великі вуха, роги, маленький хвіст*); їх дії (*ходить, бігає, грається, п'є*); звуконаслідувати голоси знайомих тварин; називати трудові дії (*поливати квітку, витирати листя, тримати поливалку, годувати кішку*).

Малюк може означити словами знайомі предмети, їхні основні якісні ознаки, дії з ними; визначити словом мету дії; вживає назви деяких продуктів, страв: *хліб, ковбаса, суп, борщ, каша, млинці (млинчики, сирники), печиво, тістечка, цукор, цукерки, морозиво*; назви дій, що супроводжують споживання їжі (*їсти, жувати, пережовувати, ковтати*), предметів гігієни (*рушник, мило, гребінець, носова хустинка, серветка*) та дій з ними (*умиватися, розчісуватися, мити руки*); вживає назви одягу (*сорочка, плаття, спідниця, штани, черевики, чоботи, стрічка*); називає ознаки предметів навколишнього середовища (*новий, великий, зелений, високий*); вживає антоніми (*великий — малий, високий — низький, далеко — близько* тощо); позначає кількість предметів (*багато, мало, один — багато*); називає місце знаходження предметів (*тут, там, біля (чогось), далеко, близько, високо, низько*); використовує вказівні слова (*ось, це*).

Дорослий спонукає дитину до вживання назв деяких іграшок (*лялька, машина, кубики, ведмідь* тощо) та дій з ними; стверджувального слова *так* і заперечного *ні*; часу (*вчора, сьогодні, вранці, вдень, увечері, вночі*); назв ознак іграшок та предметів навколишнього середовища (*новий, великий, зелений, високий* тощо), антонімів (*великий — малий, високий — низький, далеко — близько* тощо), слів-ознак кількості предметів (*багато, мало, один — багато*); слів-ознак місця знаходження іграшок (*тут, там, біля (чогось), далеко, близько, високо, низько*), вказівних слів (*ось, це*), дій (*бігати, гратися, стрибати, кричати, говорити, запитувати, відповідати* тощо). Заохочує дитину до вживання слів, якими позначають: імена батьків, рідних дорослих і дітей; ласкаві назви членів родини (*мамуся, мамочка, татко, татусь, дідусь, бабуся, бабусенька*); назву своєї вулиці; різні частини свого тіла та слова, якими означають їхні функції (*око бачить, вухо чує, руки діють* тощо); основні рухові дії (*ходжу, бігаю, стрибаю, катаюся* тощо); назви свого стану (*здорова, хвора*); безпечні та небезпечні для життя дії та ситуації.